

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**1990 SONRASI YAŞANAN KRİZLERİN TÜRKİYE’NİN DIŞ
TİCARET YAPISINDA MEYDANA GETİRDİĞİ DEĞİŞİM**

Mehmet YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATAY/2007

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**1990 SONRASI YAŞANAN KRİZLERİN TÜRKİYE’NİN DIŞ
TİCARET YAPISINDA MEYDANA GETİRDİĞİ DEĞİŞİM**

MEHMET YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ercan ENÇ

HATAY/2007

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim Dalı öğrencisi Mehmet Yıldırım tarafından hazırlanan “1990 Sonrası Yaşanan Krizlerin Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısında Meydana Getirdiği Değişim” başlıklı çalışma 26/07/2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı -----
(Başkan) Prof. Dr. Ercan ENÇ

Üye -----
Yrd. Doç. Dr. Alpagut YAVUZ

Üye -----
Yrd. Doç. Dr. Yıldız SAĞLAM

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../.....

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Cemal YÜKSELEN

ÖNSÖZ

Günümüzde, üniversitelerde öğretilen neo-klasik iktisat teorisi dışında alternatif politika önermesinin hâkim çevrelerce kabul görmemesi, neo-klasik iktisat öğretisinin alternatifsiz bir teori olarak algılanmasına ve bütün sorunlara çözümsel yaklaşımların da ancak bu teorinin sınırları içinde kalmasına neden olmaktadır. Böyle olunca, azgelişmiş ülkeler veya yeni adıyla “gelişmekte olan piyasalar”, karşılaştıkları sorunlara alternatif yaklaşımlar geliştirememektedirler. Oysa 1980’lerden beri hemen hemen tüm gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı sorunların başında gelen spekülâtif amaçlı fon hareketlerinin yarattığı krizler, hala en çok tartışılan ve çözüm bekleyen konu olmaktadır. Finansal serbestleştirme bu gün tartışılmaz bir mit olarak iktisat yazınında kabul görmüş ve bu kabul devam ettikçe de ülkeler sıcak para-kriz sarmalından kurtulamayacaklardır.

Türkiye ekonomisi de yaklaşık yirmi yıldır birçok kez dış fon ataklarına maruz kalmış ve iki ağır bunalım geçirmiştir. Bu atakların temel sebebinin spekülâtif nitelikteki yabancı fonlar olduğu genel kabul görmektedir. Fakat bu bilinmesine rağmen, sıcak para hareketlerini engelleyecek ciddi politika önermeleri, kamuoyu gündeminde pek tartışılmamakta, tartışanların da etkisi sınırlı kalmaktadır. Oysa ikili bir paranın var olduğu Türkiye gibi ekonomilerde, hükümetler ve merkez bankaları, ülkedeki para tabanı üzerinde etkin olamayıp, uluslararası spekülâtif fon akımları karşısında çaresiz kalmaktadır. Spekülâtif para atakları sonucu meydana gelen dalgalanmaların bedelini ise reel sektör ödemektedir.

Reel sektörü 1994 ve 2001 yılında iki büyük kriz yaşamış olan Türkiye’de, başta iktisat yazınına hakim olan çevreler olmak üzere reel sektör temsilcilerinin, alternatif politikalarını tartışıp uygulayıcılara sunması kanımca yararlı olacaktır.

Çalışmamda bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Ercan Enç’e, ve çalışmanın düzenlenmesinde büyük emeği geçen oda arkadaşım Arş. Gör. Nilay Öcal’a teşekkür ederim.

Mehmet Yıldırım

1990 SONRASI YAŞANAN KRİZLERİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISINDA MEYDANA GETİRDİĞİ DEĞİŞİM

Yüksek Lisans Tezi, Mehmet YILDIRIM

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans

Danışman: Prof. Dr. Ercan ENÇ

ÖZET

Serbest dış ticaretin, ülkelerin ekonomik gelişimi üzerindeki etkileri, A. Smith’den beri bilimsel tartışma konusudur. Türkiye 1980’den sonra serbest dış ticarete yönelik politikaları uygulamıştır. Bu politikalardan en önemlisi, 1989 yılında, sermaye hareketleri üzerindeki engellerin kaldırılmasıdır.

1989 sonrası Türkiye ekonomisi, kendi iç dinamikleriyle büyümekten uzaklaşmış ve sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir. Kısa vadeli sermayenin yoğun giriş ve çıkışı sonucu 1994 ve 2001 yıllarında iki büyük kriz yaşanmıştır.

Krizlerden önce, iç talepteki artış sonucu ekonomik büyüme yaşanmış, fakat kriz yıllarında, iç talep daraldığı ve Türk Lirası (TL) değer kaybettiği için üretici kesim ihracata yönelmiştir. Yaşanan kriz dönemlerinde TL’nin değer kaybetmesi sonucunda Türkiye’nin dış ticaret açığı küçülmüştür. TL’nin değerlendirildiği dönemlerde ise bu açık sürekli artmıştır. Bu açık ekonomik büyümeden ziyade, TL’nin reel değerine bağlıdır. 2003’ten sonra, TL’nin sürekli değer kazanması sonucu başta ara malı olmak üzere Türkiye’nin ithalata bağımlılığı büyük ölçüde artmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İhracata Dayalı Büyüme, Dış Ticaret, Finansal Liberalizasyon, Ekonomik Krizler

**THE EFFECTS OF CRISES EMERGED AFTER 1990s ON THE FOREIGN
TRADE STRUCTURE OF TURKEY**

**Master of Science Thesis, Mehmet YILDIRIM
Economics Department, Master of Science
Supervisor: Prof. Dr. Ercan ENÇ**

ABSTRACT

The effects of free foreign trade are a subject of an academic argument, since A. Smith. Turkey has applied policies aiming at freeing foreign trade, after 1980s. One of those important policies has been the removal of the restrictions which was a force upon the capital movements.

After 1989, Turkish economy, has gone away from growing by its own internal dynamics and has become dependent upon the capital movements. As a result of the 1994 and 2001 intensive short-termed capital movements, two big crises have occurred.

Before these crises, an economic growth has occurred, due to the increasing domestic demand but in the crises period, producers turned toward export because, domestic demand has decreased and Turkish Liras has depreciated. Moreover in the period, Turkey contracted the foreign trade deficit because of the depreciation in Turkish Liras (TL). On the contrary, in the years in which TL has become over-valued foreign trade deficits have regularly risen up. This deficit was dependent on the real value of TL, instead of the economic growth. After 2003, the growing value of TL has resulted in Turkey's dependency on the import mainly of the intermediate goods.

KEY WORDS

Export-Led Growth, Foreign Trade, Financial Liberalization, Economic Depression

İÇİNDEKİLER

Önsöz	i
Özet ve Anahtar Sözcükler	ii
Abstract and Key Words	iii
İçindekiler	iv
Tablo ve Grafikler Dizini	vii
Kısaltmalar	viii

BİRİNCİ KESİM

GİRİŞ

Sayfa No

1.ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.3. Çalışmanın Planı	2

İKİNCİ KESİM

DIŞ TİCARETE İLİŞKİN TEMEL GÖRÜŞLER VE ÇEŞİTLİ ÜLKELERİN DIŞA AÇILMA DENEYİMLERİ

2.DIŞ TİCARET-BÜYÜME İLİŞKİSİ	4
2.1. Uluslararası Ticaret Teorisinin Doğuşu ve Gelişimi.....	4
2.2. Dış Ticaret Ve Büyüme İlişkisi.....	5
2.3. İhracata Dayalı Büyüme Modelini Uygulayan Bazı Ülke Deneyimleri	8
2.3.1. Güney Kore	8
2.3.2. Brezilya	9
2.3.3. Şili.....	9
2.3.4. Arjantin	10
2.3.5. Endonezya.....	10
2.4. Türkiye'nin Dışa Açılma Süreci	11
2.4.1. “Asya Kaplanları”yla Türkiye'nin Karşılaştırılması	12
2.4.2. 1989 Öncesi Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu	16
2.4.2.1. Kaynak Dağılımı ve Maliyetler	17
2.4.2.2. İmalat Sanayi ve İhracat Performansı	18

ÜÇÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE FİNANSAL SERBESTLEŞTİRME DÖNEMİ

3.FİNANSAL SERBESTLEŞTİRMENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....

3.1. Finansal Serbestleştirmenin Mantığı ve Türkiye Uygulaması.....	21
---	----

3.2. 1994 Krizine Gidiş Sürecinde Finansal Serbestleşirmenin Rolü.....	24
3.2.1. Finansal Serbestleşmenin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi.....	26
3.2.2. Finansal Serbestleşmenin Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi.....	30
3.2.3. Finansal Serbestleşmenin Ödemeler Bilânçosu Üzerindeki Etkisi.....	33
3.2.4. Finansal Serbestleşmenin Dış Ticaret Yapısı Üzerindeki Etkisi.....	34
3.3. 1994 Krizi ve Sonrasında Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısındaki Değişim.....	37
3.3.1. Tarım Sektörü Dış Ticaretindeki Değişim.....	38
3.3.2. Madencilik Sektörünün Dış Ticaretindeki Değişim.....	41
3.3.3. Sanayi Sektörünün Dış Ticaretindeki Değişim.....	41
4. 2001 KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	43
4.1. Kriz Öncesi Ve Sonrası Ekonominin Genel Görünümü.....	43
4.2. 2000 Yılı İstikrar Programı.....	46
4.3. Kriz Öncesi ve Sonrasında Ödemeler Bilânçosu.....	47
4.4. 2001 Krizi Öncesi ve Sonrasında Diğer Bazı Makro Göstergeler.....	48
4.4.1. Kaynak-Harcama Dengesi.....	48
4.4.2. Sektörler İtibariyle İstihdamdaki Değişim.....	50
5. 2001 EKONOMİK KRİZİNİN, TÜRKİYE'NİN DİŞ TİCARET YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	52
5.1.2001 Krizi Öncesi Ve Sonrası Dış Ticaretin Genel Durumu.....	52
5.1.1. Ana Sektörler İtibariyle Dış Ticaretteki Değişim.....	55
5.1.1.1. Alt Sektörler Bazında İhracatın Gelişimi.....	59
5.1.1.2. Alt Sektörler Bazında İthalatın Gelişimi.....	64

DÖRDÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÜRETİMİN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

6. ÜRETİMİN İTHALATA BAĞIMLILIĞI İLE İLGİLİ GÖSTERGELER VE BU KONUDA YAPILMIŞ OLAN BAZI ÇALIŞMALAR.....	69
6.1. Dahilde İşleme Rejimi (DİR) Çerçevesindeki Gelişmeler.....	69
6.2. Türkiye'nin İthalat Bağımlılığı ile İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar.....	73

BEŞİNCİ KESİM

TÜRKİYE'NİN DİŞ TİCARETİNİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI VE DEĞİŞİMİ

7.1990 SONRASI TÜRKİYE'NİN DİŞ TİCARETİNİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DİŞ TİCARETİ.....	78
7.1. 1993–1999 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Değişimi ve Dağılımı.....	78
7.2. 2000–2005 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Değişimi ve Dağılımı.....	79

ALTINCI KESİM**EKONOMETRİK MODEL**

8. İTHALAT İLE BÜYÜME VE KUR ARASINDAKİ İLİŞKİ	84
8.1. Aralarındaki İlişkinin Derecesi Hesaplanan Değişkenler.....	84
8.2. Kullanılan Model ve Ekonometrik Sonuçlar.....	86

YEDİNCİ KESİM**GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ**

9. BULGULAR, ÖNERİLER VE SONUÇ	88
9.1. Bulgular.....	88
9.2. Öneriler.....	89
9.3. Sonuç.....	90
EKLER	92
KAYNAKÇA	94

TABLolar VE GRAFİKLER DİZİNİ

TABLolar	Sayfa	No
Tablo 1. Türkiye’de Tasarruf ve Yatırımların GSMH’ye Oranı.....	14	
Tablo 2: Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye’de Yatırım ve Tasarrufların GSYİH’ye Oranı.....	15	
Tablo 3. Türkiye ve Doğu Asya Ülkelerinde İmalat Sanayi Ürünleri İhracatının Teknoloji İçeriği.....	16	
Tablo 4. Türkiye’nin Üretim Ve İhracat Performansı (1980–1990).....	19	
Tablo 5. Dış Ticaret Fiyat Endeksi (1989=100).....	20	
Tablo 6. Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Yatırımlar (1989–1994).....	27	
Tablo 7. Kamu Maliyesinin Durumu (1989–1994).....	31	
Tablo 8. Ödemeler Bilançosu (1989–1994, milyon dolar).....	34	
Tablo 9. 1990–1994 Arası Dış Ticaretin Genel Görünümü.....	36	
Tablo 10. Dış Ticaret Yapısı-ISIC. Rev.3 (Milyon dolar).....	38	
Tablo 11. Dış Ticaret Fiyat ve Miktar Endeksleri(1989=100).....	40	
Tablo 12. Ödemeler Dengesi Finansman Şekli (1996–2007, milyar dolar).....	47	
Tablo 13. Kaynak Harcama Dengesi (1997–2005).....	48	
Tablo 14. Ana Sektörler İtibariyle İstihdam ve İşgücüne Katılım.....	50	
Tablo 15. Sektörel Bazda Dış Ticaret (milyon dolar).....	56	
Tablo 16. Sektörel Değişim Oranları ve Dağılımı.....	57	
Tablo 17. Dış Ticaret Miktar ve Fiyat Endeksleri (1999=100).....	58	
Tablo 18. Sektörel İhracat Artışı ve Dağılımı (%).....	60	
Tablo 19. İmalat Sanayi Üretim ve Dış Ticaret Göstergeleri.....	62	
Tablo 20. Sektörel İthalat Artışı ve Dağılımı (%).....	65	
Tablo 21. Kriz Döneminde Dış Ticaretin Sektörel Değişimi (milyon dolar).....	67	
Tablo 22. İmalat Sanayi Üretim ve İthalat Değerleri.....	67	
Tablo 23. Bazı Sektörler İtibariyle Dahilde İşleme İzin Belgeleri (Tüm belgeler; milyon dolar).....	72	
Tablo 24. Bazı Sektörler İtibariyle Dahilde İşleme İzin Belgeleri (Kapatılan belgeler; milyon dolar).....	72	
Tablo 25. Dışalığa Bağımlılık Katsayıları Yüksek Olan Kesimler.....	73	
Tablo 26. İhracatın İthalatı Etkileme Oranı.....	74	
Tablo 27. İmalat Sanayinde İthal Girdi Kullanım Katsayıları.....	76	
Tablo 28. Dış Ticaretin Ülke Guruplarına Göre Dağılımı(1993-1999).....	81	
Tablo 29. Dış Ticaretin Ülke Guruplarına Göre Dağılımı(2000–2005).....	82	
Tablo 30: Seçilmiş Ülkelerden Yapılan İthalat Gelişmeleri (enerji ve parasal olmayan altın hariç, % dağılım).....	83	
Tablo 31. Mal Guruplarına Göre İthalat, Büyüme ve Reel Kur.....	85	
Tablo 32: Kur, Büyüme ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Sonuçları.....	88	

GRAFİKLER

Grafik 1: Mal Guruplarına Göre İthalat Artış Hızı (1988-2005).....	54
Grafik 2: Mal Guruplarına Göre İhracat Artış Hızı (1998-2005).....	54

KISALTMALAR

CIF	Cost Insurance Freight (bedel, navlun ve sigorta)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülke
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HP – DG	Ham Petrol-Doğal Gaz
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KKO	Kapasite Kullanım Oranı
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

BİRİNCİ KESİM

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmada, 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye ekonomisinde yaşanan krizlerin nedenleri araştırılmış ve bu krizlerin Türk dış ticareti üzerinde herhangi bir etki yaratıp yaratmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha çok literatür taraması yapılarak Türkiye’de yaşanan krizler üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş, krizlerin dış ticaret üzerindeki etkileri ise hem bu konuda yapılan incelemelerden hem de TÜİK’in verilerinden hareketle test edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlattığı dışa açılma sürecini gerçek anlamda 1983’te uygulamaya başlamış ve günümüze kadar oldukça önemli yapısal değişimler geçirmiştir. İlk olarak mali ve reel sektörün serbestleşmesi yönünde ciddi adımlar atılmış, ardından 1980’li yılların sonunda sermaye hareketleri de serbestleştirilerek, serbestleştirme sürecinin son aşaması tamamlanmıştır. 1990 sonrasında ise bu sürecin etkileri kendini, 1994 yılında 5 Nisan Kararlarının alınmasına neden olan ve 2001’de de esnek döviz kuruna geçişle sonuçlanan, iki önemli mali krizle göstermiştir. Krizlere zemin hazırlayan koşulların, 1980’li yıllardan itibaren uygulanan ekonomi politikalarından bağımsız olması düşünülemez. Çünkü dışa açık bir ekonomi ve buna bağlı olarak dış ticarete dayalı bir büyüme modeli, politika uygulayıcıları açısından mali konularda da serbestleşmeyi zorunlu kılmıştır. Mali serbestleştirme ise kamu finansmanı ve tasarruflar başta olmak üzere bütün makro değişkenler üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla yaşanan krizlerin temelinde yatan nedenleri ortaya koymak, süreci anlamak açısından önemlidir.

Yaşanan krizler sonucu yerli paranın reel değeri, kişi başına ulusal gelir, tasarruf-yatırım dengesi, firmaların mali yapısı ve iç talep bileşenleri gibi akım değişkenler değişebilmekte, buna bağlı olarak firmaların üretim yapısı ve dolayısıyla dış ticaret yapısı da değişmektedir. Bu çerçevede çalışmanın esas konusu, 1994 ve

2001 yıllarında meydana gelen krizlerin, Türkiye'nin dış ticaret yapısında ne tür bir değişiklik meydana getirdiğini incelemektir.

Ayrıca krizler sonucu dalgalanma gösteren büyüme oranı ve yabancı paranın reel değerindeki değişimin, dış ticaret üzerindeki etkisini araştırmakta çalışmanın diğer bir amacıdır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, önce dış ticaretin büyümeye etkileriyle ilgili olarak ortaya atılmış olan teorilere kısaca değinilecek, ardından 1980 sonrasında, Türkiye ekonomisiyle ilgili yapılmış olan çalışmalar gözden geçirilecektir.

1980 sonrasında, Türkiye ekonomisinin başta dış ticaret olmak üzere tüm makro değişkenleri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Hazine Müsteşarlığı (HM) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) verileri yoğun biçimde kullanılarak incelenmiştir. Bu verilerden hareketle birçok istatistikî tablo oluşturulmuş ve son kısımda, mal gurupları bazında Türkiye'nin ithalatıyla, kur ve büyüme arasındaki ilişki, ekonometrik yöntemle incelenmiştir.

1.3. Çalışmanın Planı

Çalışmanın birinci kesiminde, çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. İkinci kesimde ise serbest dış ticaretin etkileriyle ilgili temel görüş ve teorilere kısaca değinilmiş, dış ticarete dayalı büyüme modelini seçen ülkelerin durumları, Türkiye ile kıyaslanarak ele alınmıştır. Çünkü dış ticarete dayalı büyüme modeli, 1970'lerden sonra birçok gelişmekte olan ülke tarafından benimsenen ve uygulanan bir modeldir. Söz konusu Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ile Türkiye'nin dışa açılma süreçlerini karşılaştırmalı olarak vermenin, Türkiye ekonomisini sağlıklı değerlendirebilmek için önemli olduğu düşünülmüştür.

Çalışmanın üçüncü kesiminde, finansal serbestleşmeye geçilen 1989'dan 1996'ya kadar, finansal hareketlerin temel makro ekonomik dengeler üzerindeki rolü incelenmiş ve bu dengelerdeki bozulmaya bağlı olarak dış ticaretin nasıl etkilendiği incelenmiştir. Özellikle 1994 krizi sonrasında dış ticaretin yapısında ne tür bir

değişmenin olduğunu net görebilmek için, üretim ve dış ticaret, alt sektörler itibariyle ve kriz öncesi dönemle kıyaslanarak verilmiştir. Çünkü çalışmada krizlerin oluşum süreci ve nedenleri üzerinde durulmakla beraber, esas olarak krizlerin dış ticaret yapısı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Devamında 1997–2005 yılları arası iki ayrı alt bölümde incelenmiş, önce 2001 Şubat krizi öncesinde Türkiye ekonomisinin genel görünümü, 1998 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan Yakın İzleme Anlaşması'nın ve 1999 yılında uygulanan istikrar programının 2001 krizi üzerindeki etkileri kısaca incelenmiştir. Ardından 2001 krizi öncesi ve sonrasında, Türkiye'nin dış ticaret yapısı sektörel bazda incelenmiş, kriz sonrasında ithalat ve ihracatın alt kalemlerinde ne gibi sapmaların olduğu ortaya konulmuştur. Bu bölümde, 1997 sonrası dış ticaret verileri, hem cari dönemdeki dolar cinsinden hem de miktar ve fiyat endeksi yönünden detaylı olarak incelenmiş, ticaretteki değişimin nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü kesimde, son yıllarda sıkça tartışılan ve Türkiye ekonomisi için riskler taşıyan, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığı sorunu ele alınmış, son yıllarda bu konuda yapılmış olan bazı çalışmalara değinilmiştir.

Beşinci kesimde, Türkiye'nin dış dünya ile olan ticareti, ülke gurupları bazında ele alınmış 1994 ve 2001 krizleri sonrasında hangi ülke guruplarıyla ticarete sapmalar olmuş, bunlar kriz öncesiyle kıyaslanarak verilmiş ve nedenleri tartışılmıştır.

Son kesimde ise Türkiye'nin ithalat miktarı üzerinde etkili olan reel kur ve büyüme oranlarının 1997–2005 arasındaki değerleri alınıp, bu değişkenlerle mal gurupları bazındaki ithalat arasındaki ilişkinin derecesi, ekonometri yöntemiyle saptanmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ KESİM

DIŞ TİCARETE İLİŞKİN TEMEL GÖRÜŞLER VE ÇEŞİTLİ ÜLKELERİN DIŞA AÇILMA DENEYİMLERİ

2. DIŞ TİCARET-BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ortaçağ'daki Merkantilist düşünceden beri iktisatçılar, ülkelerin, nasıl bir dış ticaret politikası uygulamaları halinde dış ticaretten daha fazla kazanç elde edebileceklerine dair çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. 2. Dünya Savaşından sonra ise dışa açılmanın ülkelerin refahı üzerinde olumlu etkiler yaratacağına dair görüşler yoğunluk kazanmış, buna paralel olarak da dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması yönünde çabalar yoğunlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkeler de dış ticarete rekabet edebilmek için ihraç ürünleri sanayilerine büyük önem vermişler, bu yönde stratejiler geliştirmişlerdir. “İhracata dayalı büyüme/sanayileşme” kavramı da bu süreçte ortaya çıkmıştır. Bu anlamda çeşitli ülke deneyimleri ve dış ticarete ilişkin çeşitli teoriler bu bölümde genel hatlarıyla incelenmiştir.

2.1. Uluslararası Ticaret Teorisinin Doğuşu ve Gelişimi

Uluslararası ticaret ve bunun etkileriyle ilgili tartışmalar, iktisadın, bir bilim olarak ortaya çıkmasından önce de yapılmış ve bu konuda çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Fakat bu yaklaşımlar teorik altyapıdan uzak kalmıştır. Buna verilebilecek en iyi örnek ise Merkantilizm'in dış ticaret politikasıdır. Merkantilist düşüncenin, dış ticaret konusunda katı bir politikası olmamasına paralel olarak bir teorisi de olmamıştır. Toplumsal refah artışını, daha çok ticaret fazlasının yaratılmasına ve kıymetli maden stoklarının arttırılmasına dayandıran Merkantilist sistem, ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçişte yerini liberal öğretiyeye bırakmış, A. Smith ve D. Ricardo'nun ortaya attığı “Mutlak Üstünlükler” ve “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorisiyle de büyük ölçüde sarsılmıştır (Kazgan, 2000: 54). Fakat konumuz açısından bu politikalara detaylı girilmeyecek, sadece Ricardo'dan sonra ortaya atılan yaklaşım ve teorilere kısaca değinilecektir.

A. Smith'in “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ve ardından Ricardo'nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”, uluslararası ticaretle ilgili ortaya atılmış ilk bilimsel teorilerdir (Seyidoğlu, 1999: 17). Bu teoriler, bir ulusun başka ulusları fakirleştirerek zenginleşebileceği düşüncesini reddetmiş, ancak karşılıklı yarar ilkesiyle, ulusların ticareti serbestleştirilmesi ve uzmanlaşmasıyla bütün toplumların refahının artabileceğini savunmuştur. Bu çerçeve içinde üretilen yeni teoriler önce İngiltere’de hayat bulmuş, diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika’da ise ancak II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanmıştır. Kısaca çoğu sanayileşmiş ülke, koruyucu engellerin desteğinde kalkınmış ve serbest ticarete ancak uluslararası rekabet gücüne eriştikten sonra izin vermiştir (Subaşat, 2004: 181).

“Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” çerçevesinde geliştirilen ve serbest ticaretin yararlarını ortaya koymaya çalışan birçok yeni teori literatürde mevcuttur (Subaşat, 2004: 194–217; Seyidoğlu, 1999: 63–95). Bu teoriler, Ricardo'nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”ne, birçok eleştiri ve katkı yapmasına rağmen, Ricardo'nun teorisi günümüze kadar genel geçerliliğini korumuştur. Bu teoriye yapılan eleştiriler ise temelde üç noktada toplanmaktadır. Birincisi teorinin statik bir modele dayanması, ikincisi modelin varsayımları ve üçüncüsü ise modelin, ülkelerin ticarete başlarken gelişmişlik düzeylerini, yani eşitsizliklerini dikkate almamasıdır (Subaşat, 2004).

Özellikle II. Dünya savaşı sonrasında dünya ekonomisine yeni bir düzen verme çabaları arttıkça ve Uluslararası Para Fonu (IMF), Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT), Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) gibi düzenleyici kurumlar oluşturulmuştur. Yaşanan gelişmelerle birlikte dış açılmanın etkileri ve ticarete dayalı büyüme ile ilgili de çok sayıda çalışma yapılmış ve yeni teoriler ortaya konulmuştur. Bu çerçevede serbest ticaretin rolüyle ilgili tartışmalar halen devam etmektedir (Acar, 2004). Serbest ticaretin rolüyle ilgili ortaya atılmış olan bazı yaklaşımlar aşağıda kısaca ele alınmıştır.

2.2. Dış Ticaret Ve Büyüme İlişkisi

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tartışan ve “ihracata dayalı büyüme” kavramını ekonomi literatürüne kazandıran ilk modern iktisatçı

Kindleberger'dir (Choi, 1983: 120). Kindleberger'e göre İngiltere'nin 19. yüzyılda gerçekleştirdiği ekonomik büyüme, ihracata dayalı büyümenin ilk klasik örneğidir. Kindleberger ayrıca, Japonya'nın erken sanayileşme dönemindeki büyümesini, 1880 sonrası İsveç ve Danimarka'nın, 1945 sonrası ise Kanada'nın büyümesini, ihracat öncülüğünde büyüme olarak göstermektedir (Choi, 1983: 121).

Kindleberger'e göre dış ticaret; bir ülkenin ekonomik performansı açısından öncü, dengeleyici ya da geriletici olabilir. Eğer yurtdışındaki talep koşulları olumlu ve yurtiçindeki arz yapısı sağlıklı olmakla birlikte ekonomik koşullar uygunsa, büyüme ihracat öncülüğünde gerçekleşebilir. Diğer durumlarda ise, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin niteliği belirsiz kalır (Choi, 1983: 145). Sayers da dünya ekonomisinin, belirli bir ülkenin ihracat yoluyla büyüme performansı üzerinde yarattığı etkilerin, sahip oldukları "tamamlayıcı" ve "rekabetçi" niteliğe bağlı olarak ayrıştırılmalarının faydalı olacağını belirtmektedir (Choi,1983: 144). Yabancı bir ülkedeki ekonomik büyüme, ihracatçı ülkenin, ihraç ürünlerine yönelik talebi arttırdığı ölçüde tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Fakat bu durum, yurtiçi piyasa ile rekabet edebilecek olan alternatif arz kaynaklarının gelişimine yol açtığı ölçüsünde, rekabetçi bir karaktere de sahip olmaktadır. Belirli bir ülke perspektifinden ele alındığında, dünya ekonomisinde gerçekleşecek olan bir genişlemenin; tamamlayıcılık ve rekabetçilik arasında değişen bir denge durumu yaratması söz konusudur. Bu yüzden ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, tek (belirli) bir biçime ve niteliğe sahip olan tek yönlü bir nedensellik ilişkisini yansıtmaktan çok, karşılıklı bağımlılığı ortaya koyan bir yapı sergilemektedir (Choi,1983: 144).

Kalkınma Aşamaları Teorisine göre ise, ihracata dayalı kalkınma öncesinde minimum düzeyde bir kalkınma gereklidir. Çünkü ihracat başlangıçta ekonomik kalkınmaya bağlı olarak artarken, ihracatın ekonomik kalkınmaya etkisi ancak kalkınmanın belirli bir aşamasından sonra gerçekleşir (Yaghmaian, 1994).

Dış ticaretin olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkati çeken ve bu konuda en iyi bilinen örnek ise Bhagwati'nin "Fakirleştiren Büyüme" kuramıdır. Bu kurama göre kısaca bir ülkenin dış ticaretten elde ettiği gelir artışı, dış ticaret hadlerinden doğan kayıptan daha küçükse ülke fakirleşerek büyümüştür (Kazgan, 1998: 50; Seyidoğlu, 1999: 108).

Başka bir olumsuz etki de R. Nurkse tarafından ortaya atılan tüketici tercihleriyle ilgili bir yaklaşımdır. Buna göre Yeni GOÜ'deki tüketiciler, gelişmiş ülkelerdeki tüketim kalıplarını taklit ettikleri için hem tüketim malı ithalatını arttırmakta, hem de tasarruf oranlarını düşürmekte ve bu durum ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır (Kazgan, 1988: 52).

Ortaya çıkabilecek diğer bir olumsuz sonucu ise G. Myrdal, ülkeler arasındaki teknoloji düzeyi farklılıklarına işaret ederek açıklamaktadır (Kazgan, 1988: 52–53). Myrdal'a göre zengin ve fakir ülkeler arasındaki teknoloji ve sermaye birikimi farklılığı, fakir ülkeleri tarım ürünleri gibi birincil ürünlerde uzmanlaşmaya iter. Dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda ise bu iki kutup arasındaki uzmanlaşma daha da keskinleşir. Fakir ülkeler gelir esnekliği düşük olan hammadde ve tarım ürünleri gibi alanlarda üretim yapmak zorunda kalarak daha da fakirleşirler. Ayrıca sanayileşmiş ülkeler fakir ülkelerdeki vasıflı işgücünü de kendine çekerek, işgücünün büyümeye olan katkısını sınırlar.

Bütün bu teorik tartışmaların yanında son dönemlerde yapılmış bazı ampirik çalışmalar ise ihracat gelişimiyle ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişkiyi desteklememiştir (Subaşat, 2004: 213). Bu konuda geniş bir literatür taraması yapan Özer ve Erdoğan (2006), ihracatın mı büyümeyi yoksa büyümenin mi ihracatı gerçekleştirdiği konusunda kesin bir yargıya varmanın mümkün olmadığını ve yapılan çok sayıdaki ampirik çalışmada, bu durumun ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğini belirtmişlerdir.

Büyüme üzerinde pozitif etkinin, ihracatın teşvik edilmesinden mi yoksa ülke ekonomisinin dışa açılmasından mı kaynaklandığı tartışılmakla beraber, taşımacılık maliyetlerinin azalmasının, ülkeleri doğal kaynak zenginliği ve iç pazar büyüklüğü gibi engellerden koruduğu, bu nedenle de dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha büyük olduğu yönünde görüşler vardır (TÜSİAD, 2005: 32). Bununla birlikte, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulayan G. Kore ve Brezilya'nın dışa açılmada başarılı fakat ekonomileri hazır olmadan serbestleşen ve dışa açılan Arjantin ile Şili'nin ise başarısız oldukları görülmüştür (Kazgan, 1988: 126).

Sonuç olarak, dış ticaretin serbestleştirilmesinin sonuçları konusunda kesin bir fikir birliğinin oluşmadığı söylenebilir.

2.3. İhracata Dayalı Büyüme Modelini Uygulayan Bazı Ülke Deneyimleri

1960'larda ihracata dayalı kalkınma politikaları ile başlayan, stratejik sektör tartışmaları ile devam eden sanayi politikası literatürü, 1980'lerde selektif politika uygulamalarının sonuçlarının tartışılmasına ağırlık vermiştir. 1990'lara gelindiğinde ise, artan küreselleşme, bu tür politikaların uygulanmasını imkânsız kılmaya bile uygulama alanını iyice daraltmıştır (TÜSİAD, 2005: 46).

Bu anlamda 1960'lı yıllardan itibaren dış ticarete dayalı büyüme modelini benimseyen ve çeşitli sonuçlar elde eden birçok Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkesi mevcuttur. Türkiye, 1980'de dışa açılma politikasını uygulamaya koyduğunda, başta Doğu Asya ülkeleri olmak üzere birçok ülke bu yolda hayli ilerleme kat etmişti. Örneğin Güney Kore 1962–1963 yılında ithal ikameci modelden ihracata yönelik büyüme modeline geçmişti (Canpolat, 2004: 196). Sermaye girişlerini yönetme konusunda Doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinin, diğer bölgelere göre daha başarılı olmasının ardında, bu bölge ülkelerinin ithal ikameci dönemi başarıyla tamamlaması ve korudukları sanayilerine uluslararası rekabet gücü kazandırması bulunmaktaydı (Kaya, 1998: 15). Türkiye'nin ise ithal ikameci dönemi başarısız yönettiği ve 1980'lere gelindiğinde uluslararası düzeyde rekabet edecek sanayi sektörlerini oluşturamadığı, genel kabul görmektedir (Akyüz, 1994).

İhracata dayalı büyüme modelini benimseyerek dışa açılan bazı ülkeler ve uyguladığı politikalar aşağıda özetlenmiştir.

2.3.1. Güney Kore

1973'ten sonra her türlü sanayi ihracatını desteklemekten vazgeçerek, ağır sanayi ve teknoloji yoğun sanayileşmeyi hedefleyen G. Kore'nin; çelik, ağır makineler, otomotiv, sınaı elektronik, gemi yapımı, demir dışı metaller ve petrokimya kesimlerini stratejik sektörler olarak belirlemesi, bir yandan dış ticareti teşvik edici bir gelişme özelliği taşıırken, diğer yandan ithal ikameci özelliği ile ikili bir yapı göstermiştir (Özpolat, 2004: 193). Diğer ülkeler, gümrük duvarlarını yükselterek korumacılıkla sanayilerini korumaya çalışırken, G. Kore ulusal teknoloji politikası çerçevesinde belirli sektörlerle başta ucuz kredi olmak üzere yoğun

destekler sağlamış ve bu sektörlerin on yıl sonra devlet desteğine gerek duymaksızın rekabet edebilir bir düzeye gelmesini sağlamıştır (Sönmez, 2003: 203). Esasen ihracata dayalı büyüme modeli ile ithal ikameci modelin, birbirinin alternatifi mi, yoksa birbirini tamamlayan modeller mi olduğu tartışmalı bir konudur (Subaşat, 2004: 205). Bu yöndeki tartışma devam etmekle birlikte G. Kore, her iki modeli de başarıyla yürütmüş ender ülkelerden biridir.

2.3.2. Brezilya

Brezilya ne imalat sanayinde ne de ihracatta G. Kore gibi başarılı olamamıştır. Brezilya, özellikle tarım ve madencilik sektörlerinden sanayi sektörüne aktardığı artılla, dokumacılık sektöründen başlayarak sanayileşmesini gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Brezilyada olağanüstü bir korumacılık ve şiddetli bir ithal ikamesi politikası güdülmüştür. Diğer taraftan, G. Kore gelişmesini büyük ölçüde kendi tasarruf ve imkânlarıyla gerçekleştirirken Brezilya, önemli ölçüde doğrudan yabancı sermaye çekmiş ve ihracatının hemen hemen yarısı yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Kazgan, 1998: 134). Bunun dışında Brezilya, G. Kore'den farklı olarak 1970'lerin ikinci yarısında yüksek oranda dış borçlanmaya gitmiş ve 1980'lerin ortasında borç kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

2.3.3. Şili

Şili ekonomisi, 1973'de askeri diktatör Pinocet'in iktidara gelmesi sonucunda, her açıdan kötüleşerek 1980'lere gelmiştir. Örneğin; iç tasarruf oranı 1960–1970 yılları arasında %14'ten 1977'de %7'ye, yıllık GSYİH artış hızı 1960–1970 yılları arasında yıllık %4.5'ten 1980–1985 yılları arasında yıllık %(-1.1)'e, imalat sanayi artış hızı yine aynı dönemler için sırasıyla %5.5'ten %(-1.9)'a düşmüştür. Bunlara paralel olarak yatırımların GSMH'ye oranı 1960'da %17'den 1978'de %11'e ve 1982'de ise %10'a düşmüştür (Kazgan, 1988: 137). Ayrıca, 1970–78 yılları arasında, enflasyon oranı, bu dönem içinde, hiçbir ülkede rastlanmayan bir düzeye, %242.6'ya ulaşmıştır (Jadresic, Zahler, 2000: 8). Bütün bu göstergeler ışığında Şili'nin dışa açılma sürecini “ihracata dönük fakirleştiren büyüme” olarak

tanımlayan Kazgan (1988: 139), bu sonucu uygulanan monetarist politikalara ve ekonomik koşulların uygun olmadan, dışa açılma politikalarının uygulanmasına bağlamaktadır. Kısacası, GOÜ arasında, dışa açılma politikalarının uygulanma sürecinde en kötü performansı gösteren ülke Şili olmuştur.

2.3.4. Arjantin

Dışa açık büyüme sürecini gerçek anlamda, 1970’li yılların ortasında serbest dalgalı kur rejimi ve serbest sermaye hareketleri ile tam konvertibiliteye geçerek başlatan Arjantin (Kazgan, 1988: 142), Şili’yle hemen hemen aynı kaderi paylaşmıştır. 1980’li yılların ortalarına gelindiğinde GSYİH büyüme hızı ortalama olarak eksi değerler almış, özellikle imalat sanayi üretimi reel olarak gerilemiştir. 1980–1985 yılları arasında enflasyon oranı ortalama olarak %343 civarında gerçekleşmiş ve 1970’li yıllarda %30 civarında seyreden tasarruf oranı ise 1985 yılında %16’ya gerilemiştir. Yoğun kısa vadeli sermaye girişi ile Arjantin Peso’sunun değerlendirilmesi sonucu faizler yükselmiş, dış borç miktarı hızla yükselmiş ve ülke 1982 yılında konvertibilite uygulamasına son vermiştir. Bu dönemde Arjantin’in yaşadığı bir diğer başarısız deneyim ise hızlı özelleştirmeler olmuştur (Galiani ve diğ.; 2003).

2.3.5. Endonezya

1965’te Suharto önderliğinde ordunun darbeye yönetime el koymasına kadar birçok iç çalkantı, yüksek enflasyon ve iç savaş geçiren Endonezya, 1997 ekonomik bunalımına kadar istikrarlı bir dönem geçirmiş olsa da, bu dönemde başta insan hakları ihlali olmak üzere, her türlü yolsuzluğun yaşandığı bir ülke olmuştur (Bulutoglu, 2002: 84–96). Başta demir-çelik, petrokimya ve plastik ürünlerinin katma değerini yükseltme girişimlerinde bulunan Endonezya, G. Kore gibi bir program hazırlayarak, yüksek gümrük duvarları, devlet destekli ucuz kredi ve kamuya ait kaynaklarla belirli sektörlerde zoraki sanayileşme hamlesini gerçekleştirmeye çalışmıştır (Sönmez, 2003: 220). 1980 sonrasında ise devlet imalat sanayindeki payını ve büyük projelerdeki ağırlığını hızla azaltarak yerini özel sektöre

bırakmıştır. Yabancı sermayeye de “belli oranda yerli üretim içeriği sağlaması” gibi bazı şartlar getiren Endonezya, bu gün yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen büyük ölçüde gelişme sağlamış bir ülkedir (Canpolat, 2004: 155–185).

2.4. Türkiye’nin Dışa Açılma Süreci

Türkiye 24 Ocak 1980’de aldığı ekonomik kararlarla, ithal ikamesine dayalı kalkınma modelini terk edip ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiş, buna uygun olarak ikinci adımı da 1989 yılında sermaye hesabını serbestleştirerek atmıştır. 1980–2005 arası dönemi alt dönemlere ayıracak olursak, 1980–1989 arasını yeniden yapılanma, yeni yapının gerektirdiği kurumsal alt yapının oluşturulduğu ve dışa açılmanın sağlandığı bir dönem olarak ele alabiliriz (Aydoğuş, Öztürkler, 2006: 63). Bu dönemde uygulanan ekonomi programı temelde 24 Ocak ekonomi kararlarıdır. Programın başlıca hedefi enflasyonu düşürmek, faiz oranı ve döviz kurunun zaman içinde piyasa güçlerince belirlenmesine olanak tanımak, yabancı sermayeyi teşvik etmek, kapasite kullanım oranlarını arttırmak, kamu kesimi açığını düşürmek ve yurtiçi tasarruf oranlarını artırıp ihracatı teşvik etmektir (Kazgan, 2005: 199).

Fakat bu hedeflere ulaşabilmenin temel yolu, iç tasarrufları etkin kullanmak ve dış tasarrufları çekecek finansal düzenlemeler yapmaktır. Bu da ancak McKinnon-Shaw tezini uygulamakla mümkün olabilirdi. McKinnon-Shaw tezine göre¹ finansal serbestlik, yatırım-tasarruf etkinliğini sağlayacak ve kalkınmayı uyaracaktır. Bu tezin Türkiye’de ne kadar uygulama alanı bulduğu ileriki sayfalarda tartışılacaktır. Şimdilik dikkat çekmek istediğimiz husus; ihracata dayalı büyüme-dışa açıklık-finansal serbestlik aşamalarının zamanlaması ve bu noktada Türkiye’yi diğer gelişen piyasa ekonomileriyle karşılaştırmaktır.

Türkiye’nin yakın dönem ekonomik gelişimini inceleyen çalışmaların çoğu, mal ve hizmet piyasalarında yeterli düzenlemeler yapılmadan ve mali istikrar sağlanmadan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin, özellikle 1994 krizinin temel sebebi olduğunu ileri sürmektedir (Kaya, 1998: 3 ve 133; Yeldan, 2001: 51; Ongun, 2002: 47). Çünkü kriz öncesinde kamu açıklarının finansman sorunu

¹ McKinnon-Shaw Tezi için bkz. Barbaros, Erol (2006), Emek (2000), Özer (2006)

halledilmediğinden, yurtdışından getirilen kısa vadeli fonlar bu açıkları kapatmak için kullanılmış, bu durum ise kamu maliyesindeki yapısal sorunun çözümünü ertelemiştir.

Türkiye'nin 1980 sonrası süreçte uyguladığı politika aşamalarını kısaca şöyle sıralayabiliriz; mal piyasasında düzenleme, dış ticarete ilişkin düzenleme, iç mali piyasalarda düzenleme ve ardından sermaye hesabında düzenleme. Bu sıralamanın klasik iktisatçılar tarafından önerilen sıralamaya uygun olduğu kabul edilmektedir (Kaya, 198: 56). Fakat bu sıralamadaki uygunluğun zamanlama açısından uygun olmayıp sermaye hesabının serbestleştirilmesinin erken ve hızlı yapıldığı yönünde görüşler de mevcuttur (Kaya, 1998: 63; Demirci, 2005: 163).

1980 sonrası yaşanan temel dönüşümleri ve krizleri göz önüne alırsak, Türkiye ekonomisini dönemler itibarıyla şöyle tasnif edebiliriz (Aydoğuş, Öztürkler, 2006: 64–87)

—1980–1989 arası; dışa açılma ve piyasa ekonomisinin kurumlarının oluşturulduğu dönem,

—1990–1993 arası; 1989'da serbestleştirilen sermaye hareketlerinin etkisi altında gelişen ve spekülasyon sermayenin ataklarına maruz kalarak krize doğru giden dönem,

—1994–2000 arası; ekonominin, Gümrük Birliği Anlaşması sonucu Avrupa Birliği'ne entegre olduğu, dış piyasalarda krizlerin yaşandığı ve içeride de siyasi istikrarsızların olduğu bir dönem,

—2001–2006 arası; IMF denetiminde sürdürülen sıkı para ve maliye politikalarının uygulandığı ve dünya ekonomisindeki spekülasyon fonlarının yoğun olarak GOÜ'lere aktığı bir dönem.

Bundan sonraki bölümlerde bu dönemler ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir.

2.4.1. “Asya Kaplanları”yla Türkiye'nin Karşılaştırılması

Uluslararası iktisat yazınında göze çarpan önemli bir husus, dışa açık büyüme veya serbest ticaret politikasıyla, ihracata dayalı büyüme/sanayileşme politikasının birbiriyle karıştırılmasıdır. Oysa bu iki kavram tartışılmakla birlikte

birbirinden farklıdır. Diğer bir tartışma da ithal ikameci politika ile ihracata dayalı büyüme/sanayileşme politikasının birbirinin alternatifi mi yoksa birbirini tamamlayan politikalar mı olduğuyla ilgilidir. İthal ikameci politikaların ihracatçı politikaların alternatifi olduğu ve devletin bu politikalarından birini seçmek zorunda olduğunu savunan görüşler (Bhagwati, 1988), doğal olarak serbestleştirmeyi ve devlet müdahalesinin yanlışlığını da savunmak gereksinimindedirler. Çünkü neo-klasik statik modele göre, sanayi sektörü ithal ikameci politikalarla teşvik edilirse, devletin planlayıcı rolü devreye girmek zorundadır. Oysa uygulamada başta G. Kore olmak üzere korumacı ve planlamacı ülkelerin, daha sonra bazı ihracatçı sektörlerini dünya arenasına oyuncu olarak nasıl çıkarttıkları görülmüştür. Bu nedendir ki Krugman “ithal ikamesiyle ihracatın özendirilmesi” deyimini kullanmıştır (Subaşat, 2004: 206). Yukarıda adı geçen “ithal ikamesiyle ihracatın özendirilmesi” yaklaşımına en iyi bir örnek olarak, bahsettiğimiz gibi G. Kore verilebilir. G. Kore, etkin bir sanayi politikası izlemiş, bu amaçla spesifik teşvik politikası uygulamış ve bu uygulamalarında başarılı olmuş bir ülkedir. G. Kore’nin 1960’lardan bu yana sanayileşme politikalarına bakıldığında dört dönem göze çarpmaktadır (Canpolat, 2004: 190–198):

—1960’lar; ihracatçı sektörlerin teşviki ve beşeri sermayeye yatırım dönemi

—1970’ler; kimya, ağır sanayi ve teknolojik kapasite gelişiminin teşviki dönemi

—1980’ler; dış ticaretin serbestleştirilmesi ve teknoloji ağırlıklı sanayi politikası dönemi

—1990’lar; küreselleşme süreci, bilgi teknolojilerinin teşviki ile yüksek teknolojili sektörlerde yabancı sermaye yatırımlarının olduğu dönem.

TÜSİAD’ın raporuna göre (2005: 51), G. Kore’deki yüksek teknolojili yabancı sermaye yatırımları, 1996’da 64 milyon dolar iken 2000 yılında 2.7 milyar dolara çıkmıştır. Ayrıca bu sektörlerin büyümeye olan katkısı da 2000 yılında %50.5 olarak gerçekleşmiştir.

G. Kore’nin kalkınması ve başarılı olmasının ardında yatan nedenlerin başında, devletin statik mukayeseli üstünlük ve üretim maliyeti kriterlerine göre değil, kendi kalkınma gereklerine göre yurt içi kaynakları seferber ve tahsis etmek amacı ile finans, dış ticaret, teknoloji gibi hayati önem taşıyan sektörlerde planlı

politikalar uygulamış olmasıdır. Ayrıca sanayinin teknoloji düzeyini yükselterek işgücünün veriminin sürekli artmasını sağlaması ve bu suretle ucuz işgücüne dayanan bağımlı sanayileşmenin tuzağından kurtulmayı başarması da diğer önemli bir etkidir (Somel, 2004: 85).

İzlenen politikalar bakımından, Doğu Asya ülkeleriyle Türkiye arasında, benzerliklerden ziyade farklılıklar mevcuttur. Bununla beraber Doğu Asya ülkelerinin her birinin de kendine özgü değişik kalkınma süreçleri vardır. Örneğin Japonya, kapitalizmin inşa sürecini yüz yıl öncesinde başlatmış olmasına rağmen, Çin, Endonezya, Kore gibi ülkeler, II. Dünya savaşı sonrasında sanayileşme yoluna girmişlerdir. Genel hatlarıyla ele alınacak olunursa Doğu Asya ülkeleri ile Türkiye arasındaki farklılıklardan bazıları ise şöyledir;

—1960'ta, Doğu Asya ülkelerinin çoğunda gerek yatırımların gerekse tasarrufların GSYİH'ye oranı, Türkiye'deki oranların altındayken, 1980 sonrası bu ülkelerdeki söz konusu oranlar %30-%40 düzeyine çıkmıştır. Türkiye'de ise hiçbir dönemde %25'in üzerine çıkamamıştır (Tablo 1). Bu da Türkiye'nin kendi iç dinamiklerine dayanarak bir sanayileşme politikası gütmekten mahrum kaldığını göstermektedir.

— Genel olarak bakıldığında, Doğu Asya ülkelerinde tasarruf-yatırım dengesi fazla açık vermemiş, hatta bazı dönemlerde başta Japonya olmak üzere bazı ülkelerde bu denge tasarruf fazlasıyla sonuçlanmıştır (Tablo: 2). Türkiye ise 1980 sonrasında, son yıllar haricinde tüketimini kısmadan (tasarruflarını arttırmadan), yatırımlarını sürekli artırma gayretine girmiştir.

Tablo 1. Türkiye'de Tasarruf ve Yatırımların GSMH'ye Oranı

	1980	1985	1990	1995	2000	2003	2004
Tasarruflar/GSMH	16.0	18.9	22.0	22.1	18.2	19.3	20.2
Yatırımlar/GSMH	21.8	20.1	22.6	24.0	22.8	16.1	18.4

(Kaynak: DPT)

—1960–1995 dönemi, ihracat artış oranları açısından karşılaştırıldığında, Türkiye'nin ihracata dayalı büyüme modelini uyguladığı 1980–1990 dönemi hariç tüm zamanlarda, Doğu Asya ülkelerinin yıllık ihracat artış oranları Türkiye'nin ihracat artış oranının çok üzerinde seyretmiştir. Bunun tek istisnası ise Japonya'dır.

Japonya'nın 1980 sonrası ihracat artış oranı oldukça düşük kalmıştır (Sönmez, 2003: 42).

—Kalkınma süreci olan 1960–1995 döneminde, Endonezya hariç bütün Doğu Asya ülkelerinde enflasyon oranı yıllık %20'nin altında gerçekleşirken, Türkiye'de 1970–1980 döneminde yıllık yaklaşık olarak %30, 1980–1995 döneminde de ortalama olarak %55 dolaylarında gerçekleşmiştir (Sönmez, 2003: 39).

—Doğu Asya ülkeleri, daha çok yatırım malları maliyetini düşürmeye ve verimliliği arttırmaya yönelik politikalar izlerken, Türkiye daha çok ürün fiyatlarını uluslararası düzeye indirmeye yönelik teşvikleri (işgücü maliyetini düşürücü, sübvansiyon gibi) ön plana çıkartmıştır (Yentürk, 2005: 62). Bu teşvikler ise üreticiden çok ihracat yapan az sayıdaki firmaya yansımış ve yatırımlara dönüşmesi tam olarak sağlanamamıştır.

Tablo 2. Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye'de, Yatırım ve Tasarrufların GSYİH'ye Oranı

	1960		1970		1980		1995	
	Yatırım	Tasarruf	Yatırım	Tasarruf	Yatırım	Tasarruf	Yatırım	Tasarruf
Japonya	34	34	40	39	31	32	31	29
G. Kore	2	11	15	24	23	31	36	37
Çin	-	-	29	28	30	31	42	40
HongKong	1	19	25	21	24	29	33	35
Singapur	-3	11	18	39	30	43	33	32*
Tayland	14	16	21	26	22	27	36	43
Malezya	27	14	-	-	32	29	37	41
Endonezya	13	11	14	16	30	22	36	38
Türkiye	14	16	17	20	22	16	24	22

(Kaynak: Sönmez, 2003: 40, Türkiye için DPT), *1994 değerleri

Tablo 3 incelendiğinde Türkiye'nin ihracatında yüksek teknoloji (YT) içeren ürün payı on yıllık sürede hemen hemen değişmezken, Hong Kong hariç Doğu Asya ülkelerinin hepsinde YT'li ürün ihracatında sıçrama yaşanmıştır. Türkiye'nin ihracatında söz konusu dönemlerde YT içeriği, diğer tüm ülkelerin de gerisinde kalmıştır. 1985'ten 1996'ya kadar geçen on yıllık süreye rağmen Türkiye'nin YT

İçerikli ürün ihracatında sadece %4'lük bir artış yaşanmıştır. Doğu Asya ülkelerinde sadece Hong Kong'un ihracatında YT içerikli ürün oranı düşmüş, diğerlerinde ise yükselmiştir.

Tablo 3. Türkiye ve Doğu Asya Ülkelerinde İmalat Sanayi Ürünleri İhracatının Teknoloji İçeriği

	1985				1996			
	DK	DT	OT	YT	DK	DT	OT	YT
Türkiye	22	62	13	2	18	64	13	6
Hong Kong	2	64	14	19	4	53	14	6
Singapur	42	11	15	32	13	8	14	65
Kore	8	60	12	20	9	28	27	36
Tayvan	9	57	13	21	5	34	20	41
Endonezya	77	19	6	3	35	42	9	15
Malezya	54	10	6	31	18	11	9	60
Tayland	42	38	7	13	15	36	14	36
Çin	12	57	22	9	10	56	13	21
Brezilya	33	33	27	7	26	32	34	9
Meksika	20	15	29	36	7	21	35	37

(Kaynak: Sönmez, 2003: 184)

DK: Doğal kaynaklara dayalı mamul madde ihracatı (petrol ürünleri gibi)

DT: Düşük teknoloji içerikli ürünler (tekstil, giyecek, deri mamulleri gibi)

OT: Orta teknoloji içeren ürünler (otomotiv sanayi ürünleri gibi)

YT: Yüksek teknoloji içeren ürünler (karmaşık elektrik/elektronik makine ve aygıt, ileri kimya sanayi ürünleri gibi).

2.4.2. 1989 Öncesi Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu

Türkiye'nin 1980 sonrası başlattığı dışa açılma süreci, birbirini takip eden ve birbiriyle tutarlı olan politikaların uygulanmasıyla 1990 yılında tamamlanmıştır. Bu süreçte önce, makro-ekonomik ve mali stabilizasyon önlemleri alınmış, ardından özendirme sistemini düzeltmek amacıyla dış ticaret, iç mali sistem ve kamu harcamaları reformu yapılmıştır (Sönmez, 2003: 129). 1983, 1984 ve 1989 yıllarında ise Türk Parasını Koruma Kanunu'nda sırasıyla 28, 30 ve 32 sayılı kararnamelerle düzenlemeler yapılmış, sonuçta döviz işlemleri tamamen serbestleştirilmiştir (Özer, 2006: 182). 1980'lerde gerçekleştirilen hızlı ihracat artışı, 1990 sonrası TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu sekteye uğramış ve 1994 bunalımına zemin hazırlamıştır. Yapılan çalışmalarda, Türkiye'de ekonominin dışa açılmasıyla finansal açıklığın asimetrik etkiler içinde olduğu ve Türkiye'nin dışa açılmakla elde ettiği kazanımlarını finansal açıklıkla büyük ölçüde yitirdiği görülmüştür (Utkulu,

Kahyaoğlu, 2005: 15). Bu geçiş süreci sonunda, 1990'dan günümüze kadar yaşanan ekonomik krizleri, ihracata dayalı büyüme modeli ve dışa açılma stratejisinin doğal bir sonucu olarak görmek yanlış olmayacaktır.

2.4.2.1. Kaynak Dağılımı ve Maliyetler

1981–1989 yılları arasında Türkiye’de uygulanan sermaye birikim modeli, reel ücretler üzerinde baskı kurarak gelişen klasik birikim modelidir. İhracatı teşvik politikaları² ve döviz kuru politikasıyla birlikte iç talebin daraltılması, yurtdışı pazarlarda rekabet imkânı yaratan politikalarlardır. Örneğin Togan’ın 1993’te yaptığı bir çalışmada, ihracata sağlanan desteklerin tüm ihracat gelirlerinin ortalama %25’ine karşılık geldiği, hatta bu oranın 1983 yılında %35’e ulaştığı belirtilmiştir (Yeldan, 1997: 24). İç talebin daraltılmasının en önemli aracı ise kontrollü fiyat enflasyonudur. Fiyat hareketleri bir yandan reel ücretleri gerileterek sanayi kesimine rant sağlarken, diğer yandan devlete önemli derecede enflasyon vergisi geliri sağlamıştır (Yeldan, 1997: 20–23). Fakat bu süreç, yani klasik birikim modelinin uygulanma süreci, gerek sermaye hesabının liberalleştirilmesiyle, gerekse girilen seçim süreciyle beraber 1989 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. 1989 yılından itibaren hızla artan reel ücretlerin oluşturduğu maliyet baskısını, firmalar mark-up fiyatlama ile aşmaya çalışmışlardır (Yeldan, 2001: 76). Özellikle 1987 sonrası yükselen seçim atmosferinde gelişen popülizm ve artan sendikal hareketlerin sonucunda, reel ücret artışlarının özel sektör açısından hazmedilebilir olması, özel sektör fiyat artışlarının kamu imalat sanayi fiyat endeksine göre oldukça yüksek seyretmesi sayesinde olmuştur. 1989 itibariyle özel sektör imalat sanayi fiyat endeksi, kamu sektörü imalat sanayi fiyat endeksinin %30 üzerinde seyretmiştir (Yeldan, 2001: 60). 1989 sonrası reel ücretlerin artışı da göz önünde bulundurulursa, kamunun özel kesime kaynak aktarımı açıkça görülmektedir. Özel sektör için bu ücret maliyeti baskısını giderici bir diğer önemli araç ise, kamudan sağlanan ücret dışı girdi fiyatlarındaki nispi azalmadır. Yeldan (1997: 28), materyal girdi maliyetlerinin ücret maliyetlerine oranını sırasıyla 1988’de %11.6, 1990’da %7.8 ve

² Bu dönemde uygulanan ihracatı teşvik politikaları için bkz. Uras (1993), s.111-118

1991’de ise %6.5 olarak hesaplamıştır. Bu düşük maliyetli girdi politikası ise daha sonra kamuya “zarar eden KİT’ler” olarak yansımıştır.

Reel ücret-iç talep ilişkisi, Türkiye ihracatının 1980’lerde hızla artmasının, 1990’larda ise hız kesmesinin ardında yatan önemli sebeplerden birisidir. 1980’lerde reel ücretler üzerinde oluşturulan baskı sonucunda iç talepte meydana gelen daralmanın yarattığı üretim fazlasının dış piyasalara satılması ihracatı arttırırken; 1990’larda popülist politikalar ve işçi hareketleri sonucu artan reel ücretler sonucunda iç talebin genişlemesi, üretimin bir ölçüde iç talep tarafından emilmesine ve ihracat payının düşmesine neden olmuştur.

Özet olarak, 1989 ve 1990’daki reel ücret artışları iç talebin genişlemesine yol açarken, aynı dönemde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu yabancı para arzının genişlemesi ve bununla birlikte TL’nin aşırı değerlenmesi ise, iç talebi yerli üretimden dış üretime kaydırmıştır.

2.4.2.2. İmalat Sanayi ve İhracat Performansı

Türkiye’nin 1980–1990 dönemine ait üretim ve ihracat performansı ile ilgili olarak tablo 4 incelendiğinde, ihracatın GSMH içindeki payının, bu dönemde, 1986 ve 1990 hariç sürekli artış gösterdiği gözlemlenmektedir. 1980’de ihracatın GSMH’ye oranı %5.1 iken, 1989 yılında %16.2’ye çıkmıştır. Dolar cinsinden ihracatta ise 1983, 1986 ve 1989 yılları hariç sürekli artış olmuştur. İmalat sanayi ihracatı ise 1986 yılı hariç sürekli artmıştır. Bu da Türkiye’nin sanayi ürünleri ihracatında başarılı olduğunu göstermektedir.

İmalat sanayi yatırımları yıllar itibariyle düzensiz bir seyir izlese de kapasite kullanım oranları 1980’den sonra sürekli artmıştır (Tablo 4). Ayrıca imalat sanayi üretim/büyüme oranları da 1988 ve 1989 yılları hariç oldukça yüksek seyretmiştir.

İmalat sanayi yatırımlarında ise 1990 yılındaki sıçrama dikkate alınmazsa, on yıllık dönemde sistematik bir artış olmamış, 1980’de 100 olan yatırım miktarı sonraki sekiz yıllık dönemde ortalama olarak sadece 101.4 olmuştur. Oysa 1975–1980 döneminde sermaye stoku %9.6 oranında artmıştır (TÜSİAD, 2005: 78). Bu sonuç, 1980–1989 dönemindeki üretim ve ihracat artışının, mevcut sanayi kapasitesinin kullanımı ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi ile sağlandığını

göstermektedir. Bu nedenle, 1980 sonrası uygulanan politikaları, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi olarak adlandırmaktan çok, ihracatı artırma politikaları olarak adlandırmak daha doğru olacaktır (Yentürk, 2005: 61). Ayrıca 1980 sonrası dışa açık sektörlerin piyasa yapılarında da bir değişiklik ortaya çıkmamış, imalat sanayinin oligopol/tekelci niteliği korunmuştur (Yeldan, 2001:26).

Tablo 4. Türkiye'nin Üretim Ve İhracat Performansı (1980–1990)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
İhracat/GSMH(%)	5.1	8.3	10.9	11.3	14.3	15.1	12.5	14.9	16.4	16.2	13.4
İhracat Artışı(%)	--	61,6	22,2	-0,3	24,5	11,6	-6,3	36,7	14,4	-0,3	11,5
İmalat San. İhracatı	100	219	328	349	491	573	508	770	854	868	971
İmalat Sanayi Yatırımları	100.0	104.2	97.7	95.4	94.8	104.1	119.1	109.7	100.7	86.8	127.7
İmal. San. Kapasite Kullanım Oranlar	51.1	62.1	66.8	69.6	72.0	72.7	72.7	75.2	74.8	74.8	73.0
İmalat San. Yıllık Büyüme Oranı	-6.0	9.5	5.4	8.7	10.2	5.5	9.6	9.9	1.8	3.2	10.1

(Kaynak: Yeldan, 2001; TÜİK)

Not: İmalat sanayi yatırımları, ÜFE ile indirgenmiş 1980 fiyatlarıyladır (1980=100)

Diğer taraftan, 1980–1990 arasında imalat sanayinde sabit sermaye yatırımı ciddi bir artış göstermezken, kişi başına verimlilik (katma değer) sürekli artış göstermiştir (Sönmez, 2003: 178). Özet olarak, ihracat artışının teknolojik yenilik ve yeni yatırımlardan değil de, ücretler üzerindeki baskıdan, KİT'lerden sağlanan aramalı ve hammadde fiyat avantajından, ihracat teşvik ve destek politikalarından ve dış ticaret hadlerindeki kısmi avantajdan (Tablo 5) kaynaklandığı söylenebilir.

1983–1987 yılları arasında toplam sabit yatırımlar içinde, özel sektörün imalat sanayinde yapmış olduğu yatırımlar %30 civarında gerçekleşmişken, 1989–1993 yılları arasında özel yatırımlar içindeki imalat sanayi yatırım payı -1990 hariç- daha da gerilemiş ve %24'e düşmüştür. Buna karşın, ticarete konu olmayan konut yatırımlarının payı ise toplam özel sabit yatırımlarının yarısını oluşturmuştur (Yeldan, 2001: 48). Bu durum, “özel sektör liderliğinde ihracata yönelik sanayileşme” stratejisinin uygulandığı dönemde, ihracat yapan sektörlerdeki yatırım yetersizliğinin, Türkiye ekonomisinde yapısal bir bozukluğa neden olduğunu göstermektedir. Yeldan, 1980 sonrası dışa açılarak büyüme modelini benimseyen Türkiye'nin bu durumunu, yani ihracata yönelik gelişme ve kazanımların yatırımlarla desteklenmemesini, o döneme ait en önemli yapısal sorun olarak görmektedir

(Yeldan, 2001: 48). Yatırımlardaki durağanlığın diğer bir nedeni olan kamu kesimi yatırımlarındaki gerilemenin etkisi ise ileride bölüm 2.1.1.'de ele alınacaktır.

Tablo 5. Dış Ticaret Fiyat Endeksi (1989=100)

	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
İhracat Fiyat Endeksi								
Toplam	109.2	104.4	97.3	92.8	90.1	103.2	99.6	100.0
Sanayi	113.8	110.2	101.9	92.7	88.5	108.0	102.7	100.0
İthalat fiyat endeksi								
Toplam	118.4	110.5	105.9	107.5	90.1	97.2	96.6	100.0
Sanayi	92.1	87.7	87.7	90.0	89.7	93.1	96.9	100.0
Dış Ticaret Hadleri(Toplam)	0.92	0.94	0.86	0.86	1.00	1.06	1.03	1.00

(Kaynak: DPT)

Tablo 5'ye bakıldığında 1984–1985 ve 1986 yıllarında dış ticaret hadleri, ihracat fiyat endekslerinin gerilemesi sebebiyle Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir. Sadece sanayi ürünleri açısından bakıldığında ise seksenli yıllarda Türkiye avantajlı durumda olmuştur. 1989'daki fiyat endeksi 100 olarak alınırsa, Türkiye'nin yedi yıllık (1982–1988) dönemdeki ihracat fiyat endeksinin ortalaması toplamda 99.5, sanayi ürünlerinde ise 102.5'tir. İthalatta ise aynı dönemde, toplam ithalat fiyat endeksi, yıllık ortalama 103,7 iken, sanayi ürünlerinde 91.0 olmuştur. Kısaca toplamda fiyat endeksi Türkiye'nin aleyhine gelişirken, sanayi ürünleri fiyat endeksi Türkiye'nin lehine gelişmiştir. İthalat fiyat endeksinin 1986'da 90.1'e kadar gerilemesinde ise aynı yıl 10 dolara kadar gerileyen petrol fiyatlarının etkisi vardır. Petrol fiyatlarındaki gerileme Türkiye'nin toplam ticaret haddini olumlu yönde etkilerden, diğer yandan Ortadoğu'dan sağlanan müteahhitlik hizmet ve gelirlerini ise olumsuz yönde etkilemiştir (Ongun, 2002: 52).

ÜÇÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE FİNANSAL SERBESTLEŞTİRME DÖNEMİ

3. FİNANSAL SERBESTLEŞTİRMENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

“Ödemeler dengesi sermaye hesabıyla ilgili olarak, ülkeler, dış kaynaklı politik baskılara uymak (G. Kore ve diğer Asya), büyüyen mali açıkları kapatmak (Türkiye ve Rusya) veya döviz kuruna dayalı fiyat istikrar programı programlarında, ticari malların fiyatlarını alt düzeyde tutmak için gereken ithalatın finansmanını sağlayacak döviz ülkeye çekmek (Brezilya ve diğer Latin Amerika ülkeleri) gibi değişik nedenlerden dolayı liberalleşirler.” (Taylor, 2004: 55).

Taylor’un da yukarıda belirttiği gibi Türkiye, 1980’lerin sonuna doğru, hem kamu açıklarını kolaylıkla finanse etmek için hem de ihracatçının rahatlıkla dış finansman temin edebilmesi için sermaye hesabını liberalleştirmiştir. Bu durumdan en çok spekülasyon nitelikteki yabancı fonlar yararlanmış. Reel getiri oranına ve risklere göre hareket eden kısa vadeli yabancı fonlar, Türkiye ekonomisinin tüm makro dengelerini etkilemiş, ardından 1994 ve 2001 yıllarında iki büyük mali kriz yaşanmıştır. Bu krizler hemen reel sektörde etkisini göstermiş ve reel kesim derin krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bölümde, finansal serbestleşmenin 1994 krizi üzerindeki etkileri incelenecektir.

3.1. Finansal Serbestleşirmenin Mantığı ve Türkiye Uygulaması

1980’lerde finansal serbestliğin yararlarını tartışan iktisatçılar, başlangıçta yerli paranın değer kazanmasının etkilerinden çok, finansal baskının kalkmasının büyümeye etkileri üzerinde durmaktaydılar. 1980’lerden sonra hızla yaygınlaşan finansal serbestleşme politikasının temelinde, mali piyasalardaki serbestleşme ve finansal varlıklardaki genişleme sonucu tasarrufların etkin kullanılacağı, bunun da büyüme ve yatırımlar üzerinde olumlu etki yaratacağı görüşü vardı. Bu görüş McKinnon-Shaw tezine dayanmaktaydı (Barbaros ve Erol, 2006: 3-7; Emek, 2000: 4-5; Özer, 2006: 14-19). Teze göre mali baskının kalkması sonucu uluslararası ve yurtiçi faiz oranları birbirine yaklaşacak, böylece tasarruflar daha etkin

kullanılacaktır. Oysa yapılan bir çok çalışmada, özellikle Türkiye için finansal serbestleştirilmenin (buna spekülâtif amaçlı sermaye akımları önündeki engellerin kaldırılması da diyebiliriz) düşük uluslararası faiz oranlarıyla yüksek ülke içi faiz oranlarını birbirine yakınlaştırmadığı görülmüştür (Yentürk, 2005: 132).

1990 sonrası Türkiye ekonomisine damgasını vuran temel iktisadi politika, 32 Sayılı Karar ile sermaye hareketleri üzerindeki tüm denetimlerin kaldırılması ve finans piyasalarının tamamen serbestleştirilmesi olmuştur. Böylece ulusal kaynakların reel sektörde sabit sermaye yatırımlarına dönüşmesi engellenmiş ve derinleşip etkinleşmesi amaçlanan finans piyasaları da spekülâtif nitelikli sermaye hareketlerinin kazanç alanına dönüşmüştür. Bunun sonucunda, spekülâtif sermaye hareketleri, banka bilânçolarında şişkinlik yaratmıştır. Bankacılık aktiflerinin milli gelire oranı 1990'da %35'ten, 1995'de %41'e ve 2000 yılında ise %65'e çıkmıştır. Buna karşın kredi/mevduat oranı ise 1990'da %80'den, 2002'de %26'ya kadar düşmüştür (Barbaros ve Erol, 2006: 21). Kısacası McKinnon-Shaw tezi, 1990 sonrası dönemde, başta Türkiye olmak üzere GOÜ'ler için istenen sonucu vermemiştir (Boratav and Yeldan, 2001: 8). Ayrıca, spekülâtif amaçlı sermaye girişlerinin, yurt içi faiz oranlarını, genel olarak yükselttiği görülmüştür (Yentürk, 2005: 133). Bunun sebebi denetimsiz olarak ülke içine akan spekülâtif nitelikteki yabancı fonların, para tabanını genişletmesi ve bu fon akımına maruz kalan ülkelerin merkez bankasının, para tabanını kontrol etmek için, açık piyasa işlemleriyle kendi parasını sterilize etmesidir. Bu durumda hükümetler, kendi ulusal parasını etkin biçimde kullanamadıklarından dolayı, önemli bir iktisat politikası aracından mahrum kalırlar. Sonuçta faizlerin yükselmesi, yatırımlar üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinin, 1994 ve 2001 krizleri öncesi ve sonrasında, yatırımlar üzerindeki etkisi, ileriki bölümlerde ayrıca tartışılmıştır.

Yerli paranın değerlenmesinin ve kolay ulaşılan dış kaynağın kredi hacminde yarattığı genişlemenin iç talebi arttırması beklenen bir sonuçtur. Fakat söz konusu olan talep artışının, üretim ve fiyatlar üzerindeki etkisi farklı olabilmektedir. Ticarete konu olmayan sektörlerde rekabet oluşmadığı için iç talep artışı sonucu fiyatlar yükselecek ve bu durum firmalara gelir avantajı sağlayacaktır. Bununla birlikte bu sektörler ithal girdi kullanıyorsa, yerli paranın değerlenmesi sonucu ayrıca maliyet avantajı da oluşacak ve sektör karlarında önemli artışlar meydana gelecektir.

Bu durumun ticarete konu olmayan sektörlerde -özellikle de finans ve hizmetler kesiminde- yatırım artışı yaratması beklenir.

İç piyasaya yönelik aramalı üreten sektörler için ise durum daha farklıdır. Ticarete konu olan, yani ihracata yönelik üretim yapan sektörlerin, kurun değerlendirilmesi ile birlikte üretimde kullandıkları girdileri yurt dışından temin etmeleri sonucu talep sorunu ile karşılaşan yerli aramalı ve hammadde üreticileri, yeni yatırım yapma konusunda isteksiz davranırlar. Sonuç olarak, yerli paranın değerlendirilmesi, yerli üreticilerin uluslararası rekabet gücünü azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Nitekim Prasad ve diğerlerinin yapmış olduğu bir çalışmada, kısa vadeli yurt dışı tasarruflara dayanan ekonomilerde ve yerli paranın değerlendirildiği bir ortamda uygulanan politikaların, imalat sanayi üzerinde yarattığı zarara dikkat çekilmiştir (Prasad ve diğ., 2006). Kısacası ticarete konu veya rakip olan sektörlerdeki talep artışı ithalat ile karşılandığından dolayı, bu sektörlerde yatırım yapmak bir yana, diğer sektörlere kaynak aktarımı söz konusu olabilmektedir. Fakat böyle bir teknik analiz ayrı bir çalışma konusu olduğundan bu konuya ayrıntılı olarak değinilmeyecektir.

Sermaye hareketlerinin doğrudan etkilediği bir diğer makroekonomik değişken ise cari işlemler dengesi ve sermaye hesabıdır. Spekülatif amaçlı sermayenin en çok dikkate aldığı göstergelerden biri olan cari işlemler açığının GSMH'ye oranı, yabancı yatırımcılar tarafından kritik eşik olarak alınmaktadır. Bu kritik eşik değeri ve Türkiye ekonomisine etkileri, ileride tablo 9'da verilmiş ve ayrıca tartışılmıştır.

Ülke ekonomisi, tasarruf sıkıntısından dolayı kaynak sorunuyla karşılaştığında, dış kaynak aracılığı ile bu ihtiyacı karşılayabilir. Fakat, dış kaynağın, doğrudan yatırım veya uzun vadeli kredi olması birinci tercihtir (Prasad ve diğ., 2006). Aksi durumda kaynak ihtiyacı kısa vadeli sermaye girişiyle karşılanacaktır. Bunun, yukarıda belirtildiği gibi imalat sanayi üzerindeki etkisinin yanında, kamu maliyesine de olumsuz etkileri olacaktır. Bütçe açıklarının, genelde bankalar aracılığıyla sağlanan kısa vadeli dış kredilerle finansmanı, hükümetlerin kamu gelir-gider dengesindeki sorunları belirlemesini ve buna karşı önlemler almasını engeller (Kaya, 1998: 26) ve bu durum kamu maliyesindeki sorunları kronikleştirir. Bu anlamda Türkiye ekonomisi, 1990 sonrası girdiği bütçe açığı-borç-faiz sarmalını, sürekli kolay ulaşılabilen dış fonlarla devam ettirdiği için bu sorundan

kurtulamamış ve gelir-gider dengesindeki bozulma kronikleşmiştir (Kansu, 2006: 160).

Sonuç olarak 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla, Türkiye ekonomisinin, tam olarak uluslararası finans piyasalarının etkisi altına girdiğini ve bütün makro dengelerin sermaye akımlarınca belirlendiğini söyleyebiliriz. İlerleyen bölümlerde 1989 sonrası süreç, dönemler ve makroekonomik dengeler itibarıyla tek tek incelenecektir. 1994 ve 2001 krizi öncesinde uygulanan politikaların yatırım-tasarruf, ödemeler, kamu maliyesi ve dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri ayrı ayrı tartışıldıktan sonra, kriz sonrasında dış ticaret yapısında ne gibi sapmaların meydana geldiği ele alınacaktır.

3.2. 1994 Krizine Gidiş Sürecinde Finansal Serbestleştirmenin Rolü

1994 Krizine giden süreci inceleyen çalışmalar farklı ama birbirini tamamlayan iki neden üzerinde durmaktadırlar. Bu nedenlerden biri kamu maliyesindeki bozulmalar, diğeri ise başta finansal sektörlerde olmak üzere uygulanan liberalleşme politikalarıdır (Yeldan, 1997: 57). Kamu maliyesi açısından kriz öncesi dönem incelendiğinde, kriz koşullarına zemin hazırlayan, makro dengelerdeki bazı bozulmalar şu şekilde sıralanabilir;

— Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)'nin, GSMH'ye oranı, 1990'da %7.4'ten 1991'de %10.3'e ve 1993 yılında da %11.7'ye yükselmiştir.

—Kamu tasarrufunun GSMH'ye oranı ise tersine azalarak, 1990'da %3,5'ten 1991 yılında %0.4'e gerilemiş ve 1993 yılında da %(-3.5)'e düşmüştür.

— Kamu yatırımları 1990–1993 yılları arasında reel olarak yılda ortalama %3,8 oranında gerilemiştir.

—Kamunun net faktör gelirlerinin GSMH'ye oranı 1985 yılında %5 düzeyinden 1990'da %3,1'e, 1991 yılında ise %0,6'ya düşmüştür.

—Kamunun cari transferleri 1993 sonunda, 1990 yılındaki değerini reel olarak %70 oranında aşmıştır.

Bu verilerden de anlaşılacağı gibi, kamu açığı sürekli artmış, kamu sektörü yüksek faiz oranları ile iç borçlanmayı sürdürmüş, bu da uluslararası finansal sermaye girişini uyarmıştır. Bununla birlikte, döviz kurunun düşük kalması ithalat

talebini uyarmıştır. Burada kamu maliyesindeki bozulmanın mı yüksek faiz oranları yoluyla uluslararası fon girişine neden olup kurun değerlenmesine yol açtığı, yoksa sermaye girişlerinin mi TL'nin değerlenmesine ve faiz oranlarının yükselmesine yol açıp dengeleri bozarak krize neden olduğu sorusuna net bir cevap vermek zordur. Kamu maliyesinin yapısı daha sonra ayrıntılı olarak incelenecektir, fakat burada, bu dönemi inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğunun 1988'den itibaren liberalleştirilen finansal piyasaların, dengelerin bozulmasında temel faktör olduğu konusunda hemfikir (Yeldan, 2001; Kurdaş, 2003; Ongun, 2002; Kaya, 1998; İnel ve Sungur, 2003: 27) olduklarını belirtmekte fayda vardır. Hatta, Kurdaş bu durumu şöyle eleştirmektedir;

“Enflasyon-düşük kur-yüksek faiz, 1987'den beri Özal'ın eseridir (s.193)... Öyle bir mekanizma kuruldu ki, bir taraftan enflasyon devam edecek, bir taraftan döviz kurları enflasyonun çok altında ayarlanacak, bir taraftan bütün sermaye hareketlerini libere edeceksiniz, bütün ithalat sistemini ve rejimini libere edeceksiniz, faizleri yüksek tutacaksınız, yurda döviz getirmek muazzam karlı olacak. Böyle bir sistemde ihracat duraklayacaktır. Bir gün tamamen çökecektir. İthalat son derece artacaktır. Ticaret açığımız son derece büyüyecektir. Cari işlemler açığımız da gün be gün büyüyecektir. Muazzam borçlanacaksınız ve bir gün bu patlayacak.” (Kurdaş, 2003: 136).

Bu dönemin genel sorunlarını ise maddeler halinde kısaca şöyle özetleyebiliriz;

- Yüksek enflasyon,
- İç borç miktarındaki artış ve vadesinde ki düşüş,
- Faiz dışı harcamalardaki artış(faiz dışı bütçe açığı),
- Cari dengedeki yüksek açık,
- Sanayi üretimindeki düşüş.

Bu döneme ait kamu maliyesindeki bozulmanın nedenlerini incelerken, kolay ulaşılabilir uluslararası fonların etkisi ile birlikte, o dönemde yaşanan terör nedeni ile savunma harcamalarındaki olağanüstü harcamaları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1987 sonrası kamu maliyesinde meydana gelen bozulma, özel sektörün (özellikle de bankacılık sektörünün) temel işlevlerinden uzaklaşıp kamuya borç veren kurumlar haline gelmesine neden olmuştur. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, oldukça yüksek olan kamu borçlanma ihtiyacı göz önünde bulundurulursa, faiz oranlarının serbest bırakılması, sisteme yeni bankaların girişine olanak sağlanması,

mali sektörün uluslararası piyasalara açılması ve dış piyasalardan kaynak temin edilmesi, bankaların yabancı para cinsinden işlem yapabilmesi gibi gelişmelerin ardında, hızla artan kamu açıklarını finanse etme ihtiyacının olduğu görülür (Çolak, 2005: 121).

1990 sonrası Türkiye ekonomisindeki kuru belirleyen temel faktörün, mal ve hizmet ticareti değil de faize ve risklere bağlı olarak yön değiştiren spekülative amaçlı sermaye hareketlerinin olduğu söylenebilir. Türkiye, henüz olgunlaşmamış dışa açık bir ekonomik yapıyla mal ve hizmet hareketlerini serbestleştirdikten kısa bir süre sonra, 1989 yılında mali piyasalarını tamamen dışa açmış ve spekülative sermaye hareketlerine açık hale gelmiştir. Yeldan 1996’da yaptığı çalışmasında, 1991–1995 yılları arasındaki brüt sıcak para girişinin, ortalama olarak, Türkiye’deki tarım ve sanayi sektörlerinin toplam reel üretimini aştığını hesaplamıştır (Yentürk, 2005: 130). Buna bağlı olarak 1990 sonrasında ülkenin kendi iç ekonomik koşullarından bağımsız olarak reel sektörü olumsuz etkileyen üç durum söz konusudur; yerli paranın değerlenmesi, faiz oranlarının yükselmesi ve iç talepteki artış. Yentürk bu üç durumu şöyle tanımlamaktadır.

“Aşırı spekülative sermaye girişi ile birlikte reel döviz kurunun değerlenmesi, faiz oranının yükselmesi ve iç talebin artması, gelişmekte olan ülkelerde reel sektörün uluslararası rekabet gücünün azalması ve yatırımların esas olarak ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmesini teşvik eden şeytan üçgenini oluşturmaktadır.” (Yentürk, 2003: 43).

Bu bölümde, 1989–1994 dönemi için bu “şeytan üçgeni”nin yatırımlar, ödemeler dengesi, kamu maliyesi ve dış ticaret üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir.

3.2.1. Finansal Serbestleşmenin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Bilindiği gibi sanayi sektörü; imalat sanayi, enerji ve madencilik gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Ancak imalat sanayi, ülkenin üretim ve istihdam kapasitesinde çok önemli bir paya sahip olduğu için, sanayi denilince ilk akla gelen sektör imalat sanayi sektörüdür. GOÜ’ler, sanayileşmelerini hızla tamamlamak ve özellikle tarım sektörünün ekonomideki ağırlığını azaltmak için, imalat sanayi yatırımlarını sürekli ve düzenli olarak arttırmak zorundadırlar.

1987, 1988 ve 1989 yıllarında, Türkiye’de toplam sabit yatırımlar içinde ortalama %15.3’lük paya sahip olan imalat sanayi payının 1990 yılında %19.2’ye çıkmasının ardında, 1989’un ikinci yarısından itibaren gümrük vergilerinin hızla aşağı çekilmesi ve kurun reel olarak değerlendirilmesi sonucunda, yatırım mallarının görece olarak ucuzlaması bulunmaktadır. (Çarıkçı, 1996: 90). Bu durum tablo 6’da görüldüğü gibi, özellikle özel sektör imalat sanayi yatırımlarında (İSY) kendini göstermiş ve 1989 yılında eksi düzeylerde olan özel sektör (İSY), sabit fiyatlarla 1990 yılında, %63.6 düzeyine çıkmıştır.

Tablo 6. Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Yatırımlar (1989–1994)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Ticarete konu olan Yat./Toplam Sabit Yatırımlar	29.53	35.86	31.87	30.15	29.84	33.87
İmalat Sanayi Yat./Toplam Sabit Yatırımlar	14.1	19.2	19.0	18.2	18.6	19.6
<i>Kamu Sektörü İSY’deki artış^a</i>	-27.7	5.9	19.7	3.7	-36.0	-39.5
<i>Özel Sektör İSY’deki artış^a</i>	-4.3	63.6	-1.4	1.2	33.0	2.7
İmalat Sanayi Kapasite Kul. Oranı	72.8	75.2	74.0	76.4	79.6	72.9
İhracat artış oranı	-0.3	11.5	4.9	8.2	4.3	18.0
İmalat Sanayi Üretim Endeksi(1992=100)	86.2	94.4	96.1	100.0	109.0	99.9
Toplam ihracat/ İmalat sanayi üretimi	0.47	0.40	0.41	0.44	0.42	0.63
Yurtiçi Tasarruflar/GSMH	22.1	22.0	21.4	21.6	22.7	23.1
Toplam Sabit Yatırımlar/GSMH	22.5	22.6	23.7	23.4	26.3	24.5
Kamu Tasarruf-Yatırım Farkı/GSMH	-2.64	-5.20	-6.9	-7.58	-9.97	-4.73
Özel Tasarruf-Yatırım Farkı/GSMH	2.41	2.0	4.8	5.58	5.11	6.20
Kamu/Toplam Sabit Yatırımlar	33.5	30.8	31.7	31.5	27.4	20.2
Özel/ Toplam Sabit Yatırımlar	66.5	69.2	68.3	61.5	72.6	79.8
Tic. konu olan sek. Yat/GSMH	-	6	5	5	6	7
Tic. konu. olmayan sek. Yat/GSMH	-	10	11	11	13	13

Kaynak: (DPT verilerinden kendi hesaplamalarımız; Çarıkçı, 1996: 91; Yeldan,1997)

a= 1994 sabit fiyatlarıyla, bir önceki yıla göre yüzde değişim

Krizden hemen önce, 1993 yılında ise kamu ve özel kesim İSY’yi ilginç bir biçimde ters orantılı olarak yer değiştirmiş ve sabit fiyatlarla bir önceki yıla göre kamunun payı %36 oranında gerilerken özel sektörün payı %33 oranında artmıştır. Bu olgunun, 1980 sonrası kamu yatırımlarının azaltılma isteğinin bir sonucu olduğu

söylenbilir. Nitekim 1984 yılında hazırlanan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu durum;

“Toplam yatırımlar içinde son yıllarda gerilemiş olan özel yatırımların payının artırılması;kamu yatırımlarında ekonomik ve sosyal altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik tanınması esas olacaktır .” şeklinde ifade edilmiştir³. Benzer şekilde, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında da bu durum açıkça ifade edilmiştir. VI. BYKP'de, 1989'dan 1994'e kadar olan beş yıllık sürede, kamu yatırımlarında sabit fiyatlarla %27 oranında bir artış planlanırken, özel sektör yatırımlarında %71 dolayında bir artış oranı planlanmıştır⁴.

Özel sektör açısından yatırım artışı, aynı zamanda döviz kurundaki değerlenmenin, yatırım malları ithalatında sağladığı avantajla da açıklanabilir. Tablo 6'da yer alan kapasite kullanım oranlarına (KKO) bakıldığında ise kriz dönemine kadar düşük de olsa artış göstermiştir. Kriz yılı olan 1994 yılında ise toplam KKO %72.9'a düşmüştür. 1994 yılı üç aylık dönemler (çeyrekler) itibariyle ele alındığında ise kamu ve özel sektördeki KKO'ları şöyle sıralanabilir; kamu: %76.1, %74.7, %80.8, ve %81.5, özel sektör: %75.9, %62.9, %69.9 ve %74.5. Bu verilerden anlaşılacağı gibi, 1994'ün özellikle II. ve III. Çeyreğinde, özel sektörde büyük daralma meydana gelmiştir. Hükümet bu daralmayı, zarar ve maliyetine bakmaksızın, KİT'leri üretimi ve ihracatı arttırmaya yönelterek aşmaya çalışmış, fakat bu sefer de KİT açıklarında ve enflasyon oranında artış yaşanmıştır (Kurdaş, 2003: 172). 1994 yılında, sanayi üretim endeksi toplamda azalma göstermiştir fakat özel sektör özellikle II. çeyrekte tam bir çöküş yaşamıştır. 1993 yılının II. çeyreğinde 110.2 olan özel sektör imalat sanayi üretim endeksi, 1994 yılının II. çeyreğinde 87'ye düşmüştür.⁵ Bu çöküşün dış ticarete etkisi aşağıda ayrıca incelenecektir.

Bu dönemde dikkati çeken bir diğer husus, tablo 6'dan da görüleceği gibi tasarruf yatırım dengesindeki bozulmadır. Yurt içi tasarruf/GSMH oranıyla Sabit Sermaye Yatırımı/GSHM oranı arasında oluşan fark, yani tasarruf yatırım açığı 1991 yılından itibaren artmış ve 1993 yılında % 3.6 düzeyine ulaşmıştır. Kamu ve özel sektördeki tasarruf-yatırım farkının GSMH'ye oranını ele aldığımızda ise daha ilginç

³ V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, sayfa: 189

⁴ VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, sayfa: 6

⁵ Bu durum tablolarda verilmemiştir fakat DİE 1996 İstatistik Yıllığı'na bakılabilir.

bir durum ortaya çıkmaktadır. Toplam yurt içi tasarrufların GSMH'ye oranında pek değişiklik olmamasına rağmen, kamunun tasarruf-yatırım farkının GSMH'ye oranı sürekli gerilemiş ve 1993 yılında -9.97 düzeyine ulaşmıştır. Kriz yılında bir miktar gerileyen bu açığın GSMH'ye oranı yine de -4.73'te kalmıştır. Özel sektör tasarruf-yatırım farkının GSMH'ye oranı ise sürekli olarak artmış, 1990'da %2'den 1994 yılında %6.2 düzeyine ulaşmıştır. Görülmektedir ki kamu kesimi bu açığı büyük ölçüde özel sektörün tasarruflarıyla kapatmıştır. Özel sektör ise bu dönemde yavaş yavaş yatırım yapmaktan vazgeçmiş ve tasarruflarını yatırıma aktarmak yerine, kamuya borç vererek değerlendiren rantiyeci bir karakter kazanmıştır. Tablo 6'dan da görüldüğü gibi, 1990 sonrası yatırımlar, ticarete konu olmayan sektörlerde, özellikle de finansal sektörlerde artmıştır. 1993 yılında Toplam Sabit Yatırımların GSMH'ye oranı bir önceki yıla göre %2.9 oranında artarak %23.4'ten %26.3'e çıkarken, ticarete konu olan sektör yatırımlarının Toplam Sabit Yatırım içindeki payı az da olsa düşme eğilimi göstermiştir.

Reel yatırım ile finansal yatırım arasındaki tercihi faiz haddinin belirlediği görüşünden yola çıkarak, burada belirleyici olan faktörün faiz oranları olduğu söylenebilir. 1989-1994 arası dönemde bankacılık kesimi, yurt dışından yüksek oranlarda borçlanarak pozisyon açmış fakat bu fonları reel sektöre kullandırmayıp, tüketici kredisi ve kamu kâğıdında değerlendirmeyi uygun bulmuştur. Bu gelişmeler, yurtdışı kaynaklı kredilerin ise reel sektörü doğrudan değil de tüketim harcamaları aracılığı ile dolaylı olarak etkilediğini göstermektedir. Nitekim Yentürk'ün (2005: 119) yaptığı ekonometrik çalışmada, net sermaye girişlerinin tüketim üzerindeki etkisinin kısa sürede, reel yatırımlar üzerindeki etkisinin ise daha uzun sürede ortaya çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, özel tüketim harcamalarının özel yatırım harcamalarını tetiklediği sonucuna da ulaşılmıştır.

Eldeki veriler ve çalışma bulguları sonucunda, 1989-1994 yılları arasında, reel sektörün esas faaliyet alanından uzaklaşarak faaliyet dışı karlarını arttırdığı ve Türk sanayi sektörünün darbe alarak uluslararası alanda rekabet gücünü kaybettiği söylenebilir (Doğru, 2002: 56). Kamu kesimi, özel sektörü yatırım ortamından dışlarken kendisi bu açığı dolduramamış, aldığı özel sektör tasarruflarını zamanla sadece borç faizini ödemek için kullanmıştır.

3.2.2. Finansal Serbestleşmenin Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi

Birinci bölümde “Türkiye’nin Dışa Açılma Süreci” başlığı altında, 1980 sonrası Türkiye ekonomisini, yaşanan krizleri de göz önüne alarak dört döneme ayırmıştık. Fakat son yirmi beş yıllık dışa açılma sürecinde, 1990 sonrası dönemde ekonominin işleyişini büyük ölçüde uluslararası sermaye hareketleri belirlediğinden, sınıflama 1989 öncesi ve 1989 sonrası şeklinde de yapılabilir (Kirmanoğlu ve Uymaz, 2006: 35). 1980–1989 arası dönem ihracat yönelimli bir büyüme modelinin uygulandığı ve finansal serbestliğin alt yapısının hazırlandığı dönem, ikinci dönem ise 1989’dan günümüze kadar olan ve finans piyasaları da dahil olmak üzere tüm ekonominin tamamen dışa açıldığı ve tasarruf-kaynak yetersizliğinin daha çok kısa vadeli uluslar arası kaynaklarla karşılandığı dönemdir. Kurdaş (2003: 69) bu süreci, 1988 ortasında faizlerin %64’ten %85’e çıkartılıp TL’nin bankalar, döviz büfeleri ve finans kurumları tarafından serbestçe belirlenmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla başlatır.

Gerek yukarıda kamu maliyesinin genel dengesini veren tablo 7, gerekse ödemeler dengesini gösteren aşağıdaki tablo 8 incelendiğinde, 1994 krizi öncesindeki esas kırılmanın 1993 yılında oluştuğu gözlemlenmektedir. 1993 yılında konsolide bütçe açığının GSMH’ye oranında ciddi artış olmuş ve %7’ye yaklaşmıştır. Bunun sonucu olarak faiz ödemelerinin toplam bütçe giderleri içindeki payı da artmış, önceki yıllarda %18 olan bu oran 1993 yılında %24’e yükselmiştir⁶. Vergi gelirlerine oranı ise 1993 yılında %47’ye çıkmıştır. Bu durum 1980’lerin sonundan itibaren artarak süregelmiş, kamu kesimi fon ihtiyacını daha çok iç mali piyasalardan temin ederek, başta bankacılık kesimi olmak üzere iç mali piyasalara kaynak aktarmıştır. Borç mekanizmasıyla kamu kaynaklarının borç veren kesime aktarılması sonucu, kamu kesimi uzun vadeli yatırım ve altyapı harcamalarını gerçekleştirmek yerine, kısa vadeli cari giderler ve faiz harcamalarına odaklanmıştır (Bahçeci, 1997: 87). Borç, anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı 1989 yılında %58’den 1993 yılında %104’e çıkmıştır. Hazine 1993 yılında finansman ihtiyacını büyük ölçüde dış piyasalara tahvil ihracı yoluyla sağlamış ve 3.7 milyar dolarlık kredi temin

⁶ İstatistikî Göstergeler, www.hazine.gov.tr

etmiştir. Buna paralel olarak bankacılık sektörü de dışardan borçlanmasını arttırmış ve bunun içerisinde kur üzerinde yarattığı baskı sonucu hem tüketim hem de yatırım malları talebinde artış olmuş, neticede talep çekişli %8.1'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu durum cari açığı arttırmış ve spekülasyon amaçlı sıcak paranın risk algılaması da böylece yükselmiştir.

Tablo 7. Kamu Maliyesinin Durumu (1989–1994)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
İç Borç Stoku(% değişim)	47.3	36.3	70.6	98.9	83.9	123.7
Dış Borç Stoku(% değişim, milyon\$)	02.5	17.3	03.0	10.0	21.0	-01.7
Kamu Kesimi Borç. Gereği/GSMH	5.33	7.38	10.34	10.56	11.71	7.86
Konsolide Bütçe Den.(KBD)/GSMH	-3.26	-3.01	-5.28	-4.30	-6.63	-3.91
Faiz Dışı Kons. Büt. Deng./GSMH	0.33	0.51	-1.49	-0.65	-0.80	3.76
Enflasyon Oranı (TÜFE)	63.3	60.3	66.0	70.1	66.1	106.3
Faiz Oranı (1 yıl vad. nominal)	58.8	59.4	72.7	74.2	74.8	95.5
Hazine Bonosu Faiz Oranı	58.8	52.9	79.5	86.5	87.6	164.4
Kamu Borç Faiz Ödemeleri/Vergiler	0.24	0.33	0.37	0.35	0.47	0.61

(Kaynak: Hazine, Yentürk, 2005: 60)

Tablo 7’de görüldüğü gibi, iç borç ve dış borç miktarı, 1992 ve 1993’te ciddi artışlar göstermiştir. İç borç artış oranı enflasyon oranının çok üzerinde gerçekleşmiştir. Dış borç miktarı ise 1993 yılındaki aşırı sıcak para girişi sonucunda %21 oranında artmıştır. Bu artışın büyük kısmı ise kısa vadeli borçlardan oluşmuştur. 1989 yılında toplam dış borç içinde kısa vadeli borç oranı %13 dolayındayken bu oran, 1993 yılında %27.5’e yükselmiştir⁷.

1989 yılında piyasa faiz oranları düzeyinden borçlanabilen kamu, 1990 yılında enflasyon ve piyasa faiz oranlarının altında bir oranla borçlanabilmiştir. Bu iyileşme 1990 yılında ülkeye giren büyük miktardaki kısa vadeli sıcak para sonucunda gerçekleşmiş, fakat 1991 yılında Körfez savaşının patlak vermesi ile sermaye akımı tersine dönmüş ve bu durum hem faiz oranlarında hem de kamu kesimi borçlanma gereğinde ciddi artışlara yol açmıştır. Dengelerdeki bozulma, daha sonraki yıllarda da devam etmiş, bununla birlikte enflasyon oranı ile hazine bonosu faiz oranı arasındaki fark iyice açılarak, 1994 yılında %40 oranına yaklaşmıştır. Bu dönemde piyasa faiz oranları ise nispi olarak düşük kalmış ve bankacılık sektörü

⁷İstatistikî Göstergeler, www.hazine.gov.tr

topladığı mevduatları ve yurtdışından temin ettiği düşük faizli kredileri, hazine bonosu olarak değerlendirmeye başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler, ekonomik açıdan esas görevi ekonominin reel kesimlerine fon aktarmak olan bankacılık sektörünün, 1989'dan sonraki görevinin, “doğrudan dışarıdan borçlanma yetisini kaybetmiş olan kamu kesiminin borçlanma gereksinimini finanse etmek” (Aktaş ve diğ., 2005: 19) olarak algılanmasına neden olmuştur.

Yüksek faiz oranının gerek kamu maliyesine, gerekse yatırım ve istihdama olumsuz etkilerini gören hükümet, 1993'ün son çeyreğinde açılan dokuz borçlanma ihalesinden altısını, bir taraftan bankaların tekliflerini yüksek bulduğu için, diğer taraftan da faiz oranlarını piyasa faiz oranlarının altına çekmek amacıyla iptal etmiştir (Kaya, 1997: 65; Somçağ, 2006: 40). Fakat sıcak para girişine bağımlı olan bir ekonomide faiz oranlarına siyasi müdahalede bulunmak, sıcak parayı ürkütürük durumun daha da riskli hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim Ocak 1994'te kredi derecelendirme kuruluşu Moody's Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştü ve gerekçe olarak kamu maliyesindeki ve cari açığıdaki kötüleşmeyi göstermiştir. Bunun üzerine, ülkeden sıcak para çıkışı gerçekleşmiş ve hükümetin Kasım'da %80 düzeyini yüksek gördüğü faiz oranı düzeyi, 28 Ocakta 1994'te %140 düzeyine çıkmıştır. Hükümetin, bir taraftan borçlanma faiz oranlarını aşağı çekmeye çalışırken, diğer taraftan 1994 yılı başından itibaren kamu borçlanma kâğıtlarından elde edilen gelire %5 oranında gelir vergisi koyması, tezat bir durum oluşturmakla birlikte, borçlanmayı iyice zora sokmuştur (Kaya, 1997: 66).

Bu dönemde hükümet Merkez Bankası'ndan aldığı avansı 1994'ün ilk üç ayında %65 arttırarak 80 Trilyon TL'den 132 Trilyon TL'ye çıkartmıştır (Kurdaş, 2003: 167). Monetizasyonun yarattığı likidite fazlasının dövize kaymasını önlemek amacıyla, Merkez Bankası özellikle Şubat-Mart aylarında dövize olan aşırı talebi önlemek amacıyla piyasaya müdahalede bulunmuş ve İnterbank gecelik faizleri aşırı derecede yükselerek 11 Mart'ta %700'e çıkmıştır. Açık piyasa işlemleri sonucu Merkez Bankasının elindeki kâğıt portföyü tükenmiş ve Hazine'nin bu ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle her iki kurum arasında uyumsuzluk çıkmıştır (Kaya, 2003: 66).

Bu monetizasyonun en olumsuz yansıması, enflasyon üzerine olmuş ve 1994 sonunda enflasyon oranı %106'ya ulaşmıştır. Enflasyon oranı üzerinde etkisi

olan bir diğer değişken de döviz kurudur. Yılbaşında, 1\$= 17 bin TL dolayında olan döviz kuru, yılsonunda 1\$=38 bin TL olmuştur. Böylesi bir sonuç, bir taraftan dış ticaret üzerinde iyileştirici etki yaratırken, diğer taraftan maliyet enflasyonunu körüklemiştir.

Bu dönemin belirgin bir diğer özelliği de genel bütçe dışında oluşturulan çok sayıdaki fon, özel hesap ve döner sermayenin, bütçe disiplini zaafa uğratması sonucunda kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasıdır. Bütün bu gelişmeler, enflasyonist süreci besleyen uygulamalardır. Bütçe açıklarının artmasında ve enflasyon sarmalının oluşmasında, 1980'lerin sonunda yoğunlaşan terörle mücadele faaliyetinin de etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde bütçe dengeleri sürekli bozulmuş, hem yaşanan “düşük yoğunluklu iç savaş” nedeniyle artan dış alımlardan, hem de turizm gelirlerinin düşmesinden dolayı döviz kaybı yaşanmıştır (Öngen, 2004: 180). Artan cari açıklar ve enflasyonist beklentiler, makro istikrar tedbirlerinin geciktirilmesi sonucu doğan belirsizlik ortamı, giderek içsel çelişkilerini kendi kendine derinleştiren bir dinamik yapı altında, önce 1994, daha sonra da 1998–1999 krizlerine yol açmıştır (Yeldan, 2001: 62).

3.2.3. Finansal Serbestleşmenin Ödemeler Bilânçosu Üzerindeki Etkisi

1989 yılında girilen sıcak para kulvarının ekonomi üzerindeki etkisi hemen ertesi yıl kendini göstermiş ve günümüze kadar devam etmiştir. 1990, 1992 ve 1993 yıllarında yaşanan büyümeye paralel olarak artan cari açık ile bu açığın finansmanını sağlayan kısa vadeli sıcak para girişi arasındaki korelasyon tablo 8’de çok net görülmektedir. İhracat yönlü büyüme modeli, 1990 sonrası yerini tamamen sıcak paraya dayalı büyümeye bırakmıştır. 1990 sonrasında Türkiye ekonomisi, büyüme için gerekli ve sağlıklı iki kaynaktan da mahrum kalmıştır. Bu kaynaklar cari işlemler dengesinde fazla yaratarak elde edilebilecek döviz kaynağı ve istihdam yaratabilecek olan doğrudan yatırımlardır. Fakat 1995 yılı da dahil olmak üzere, bu dönemde doğrudan yatırımlar hiçbir zaman 800 milyon doları bulmamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da 1993 yılında %52’ye düşmüştür. Bu dengesizlik yukarıda da değindiğimiz gibi kısa vadeli spekülasyon amaçlı para girişi ve ticari bankaların yurtdışından sağladıkları krediler sonucunda gerçekleşmiştir. 1993 yılında bankacılık

kesimi 3.782 milyon dolar kısa ve 2.300 milyon dolar da uzun vadeli dış kredi sağlamıştır. Aynı yıl toplamda dokuz milyar dolara yaklaşan net sermaye girişi, 1994 yılında azalarak dört milyar doların üzerinde eksi vermiştir.

Portföy yatırımları ise hem kriz dolayısı ile yurt dışı piyasalardan borçlanma imkânının azalması, hem de geçmiş yıllarda yapılmış olan tahvil ihracının, 622 milyon dolarlık borç geri ödemesi nedeni ile 1994 yılında düşük kalmıştır. 1993 yılında, sermaye piyasalarından sağlanan 3.727 milyon dolarlık krediye karşın 1994’de sadece 99 milyon dolarlık kredi sağlanabilmiştir. Diğer taraftan, 1994 yılında yurtdışına yapılan net bir milyar dolar civarındaki menkul kıymet ihracının 316 milyon doları, Tofaş hisselerinin satışı sonucu gerçekleşmiştir (Kaya, 1997: 109)

Tablo 8. Ödemeler Bilânçosu (1989–1994, milyon dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Cari İşlemler Hesabı	961	-2.625	250	-974	-6.433	2.631
Cari İşl. Hes./GSMH(%)	0.89	-1.72	0.17	-0.59	-3.77	2.02
Net Hata ve Noksan	971	-468	948	-1.190	-2.162	1.832
Finansman Gereksinimi*	1.932	-3.093	1.198	-2.164	-8.595	4.463
Sermaye Hareketleri(rezerv hariç)	780	4.037	-2.397	3.648	8.963	-4.194
Doğrudan Yatırımlar	663	700	783	779	622	559
Portföy Yatırımları(net)	1.386	547	623	2.411	3.917	1.158
<i>Serm. Piy. Sağlanan Krediler</i>	<i>1.428</i>	<i>592</i>	<i>567</i>	<i>2.806</i>	<i>3.727</i>	<i>99</i>
Diğer Uzun Vadeli Yatırımlar	-685	-210	-783	-938	1.370	-784
<i>Kamu Sektörü(MB dahil)</i>	<i>-1.092</i>	<i>-810</i>	<i>-939</i>	<i>-1.093</i>	<i>-930</i>	<i>-1.461</i>
<i>Banka Kredileri(uzun)</i>	<i>107</i>	<i>600</i>	<i>156</i>	<i>155</i>	<i>2.300</i>	<i>677</i>
Kısa Vadeli Yatırımlar	-584	3.000	-3.020	1.396	3.054	-5.127
IMF Kredileri	-240	-48	0	0	0	340
Rezervlerdeki değişme**	-2.472	-896	1.199	-1.484	-308	-546
GSMH Büyüme Hızı	1.6	9.4	0.3	6.4	8.1	-6.1

(Kaynak: TCMB, Kaya, 1997: 107)

*(Cari İşlemler Hes.)+ (Net Hata Noksan)

**Eksi işareti rezerv artışını ifade etmektedir.

3.2.4. Finansal Serbestleşmenin Dış Ticaret Yapısı Üzerindeki Etkisi

1994 krizi ile birlikte Türkiye’nin yaşadığı “tarihinin en büyük ekonomik krizi” olan 2001 şubat krizini inceleyen çalışmalar, spekülatif amaçlı sermaye hareketlerinin bu krizlerin temel sebebi olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Kaya, 1998; Akyüz, Boratav, 2002). Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası gelişimi incelendiğinde, 1989 öncesi ekonominin seyri, *ekonomik büyüme-cari açık-sermaye girişi* şeklindeyken, 1990 sonrası *sermaye girişi-büyüme-cari açık* şeklinde yön

değiştirmiştir (Boratav, 2001: 15). Nitekim tablo 8 incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. 1990 yılında dış finansla beslenen ekonomik büyüme, 1991’de küçülmüş, 1994 yılında ise bir önceki yıl oluşan köpüğün patlamasıyla krize girmiştir. Ayrıca bu dönemde büyümede meydana gelen dalgalanmalar da dikkat çekicidir. 1981–1989 arası ortalama GSYİH büyümesi %4.8 ve standart sapması 2.6 iken, 1990–2002 arası bu değerler sırasıyla %3.6 ve 5.7 olmuştur (Emil, Vehbi, 2003: 4).

Dış ticaretin, bu dalgalanmalara uyumu incelendiğinde, dönemin kendine özgü koşullarıyla beraber günümüzden farklı durumların ortaya çıktığını görmekteyiz. Tablo 9’da, 1990’da, hem TL cinsinden ifade edilen dış ticaret hacminin GSYİH’ye oranı hem de dolar cinsinden ifade edilen dış ticaret hacminin GSMH’ye oranının gerilediği görülmektedir. Oysa bu dönemde GSMH reel olarak %9,4 oranında büyümüştür (Tablo 9). Aynı yıl TL’de değerlendirilmiş ve buna bağlı olarak ihracat sadece %11,5 artarken ithalat %41,2 artmıştır. Döviz kuru etkisiyle özel sektörün imalat sanayi yatırımlarında da bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla %63’ün üstünde bir artış meydana gelmiş (Tablo 6) ve bu durum 1993 yılında da tekrarlanmıştır. Bu sonuçlar, 1990 yılındaki büyümenin dış talepten değil de iç talepten kaynaklandığını göstermektedir.

Söz konusu dönemde iç talep iki nedenden dolayı artmıştır. Birincisi döviz kurunun reel olarak değerlendirilmesi, ikincisi ise tüketim talebindeki artıştır. Aslında bu iki durum birbirini beslemektedir. Tüketim talebindeki artışın kaynağında ise 1989 yılında başlayan işçi hareketleri sonucu, özellikle kamu kesimindeki reel ücret artışları yer almaktadır. Baz yıl olarak 1980 yılı 100 alındığında, reel ücret endeksi 1988, 1989, 1990 ve 1991 yıllarında sırasıyla 74.4, 93.2, 110.4 ve 146.6 düzeylerinde gerçekleşmiştir. (Yeldan, 1997: 22). Benzer şekilde, toplam kamu harcamaları içinde personel harcamalarının payı 1989 yılında %36 iken 1990 yılında %42,5’e çıkmıştır. Buradan da, kamunun gelir dağılımını ücretliler lehine değiştirmesinin iç talebi canlandırdığı ve tüketim artışına yol açtığı sonucuna varılabilir. Söz konusu tüketim talebi, ucuz ithalatla da desteklenince, başta sermaye malları olmak üzere yatırım ve tüketim malları ithalatında adeta patlama olmuştur. 1990 yılında yatırım malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı bir önceki yıla göre %16,1’den %18,1’e,

tüketim malı payı ise %4,7'den %9,3'e çıkmıştır. Buna karşı hammadde ithalatının payı ise %79,2'den %72,4'e düşmüştür.⁸

1993 yılında gerçekleşen %8,1 oranındaki büyümenin kaynağının yurtdışından gelen sıcak para sonucu canlanan iç talep ve buna bağlı olarak döviz kurunun da etkisiyle özel sektör sabit sermaye yatırımlarında (özellikle de imalat sanayinde) meydana gelen artıştır. Bu durum Tablo 6'dan görülebilmektedir. Ekonomideki büyümenin dış talepten kaynaklı olmadığı dış ticaret rakamlarından da görülebilir. İhracat 1993'te bir önceki yıla nazaran % 4.2 oranında artarken ithalat %28.6 oranında artmıştır (Tablo 9). Reel döviz kurundaki değerlenmeye bakılırsa ithalattaki artışın sadece büyümeden değil, döviz kurundan da kaynaklandığı görülebilir. Diğer taraftan, 1993 yılında ihracatta yer alan durgunluğun önemli bir sebebinin de OECD ülkelerindeki ekonomik daralma olduğu söylenebilir (TCMB, 1995).

Tablo 9. 1990–1994 Arası Dış Ticaretin Genel Görünümü.

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
GSMH (1987 fiy. Milyar TL)	77.347,0	84.591,8	84.887,1	90.322,5	97.676,6	91.732
GSMH büyüme oranları	1,6	9,4	0,3	6,4	8,1	-6,1
Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)	27.417	35.261	34.641	37.586	44.773	41.376
İthalat	15.792	22.302	21.047	22.871	29.428	23.270
İhracat	11.625	12.959	13.594	14.715	15.345	18.106
İhracatın İthalatı Karş. Oranı	73,6	58,1	64,6	64,3	52,1	77,7
Dış Ticaret Hacmi /GSYİH ^a	0.34	0.31	0.30	0.32	0.33	0.42
Dış Ticaret Hacmi /GSMH ^b	0.25	0.23	0.23	0.23	0.25	0.32
İhracat Fiyat End.(1989=100)	100.0	110.2	109.2	110.7	107.6	103.7
İthalat Fiyat End.(1989=100)	100.0	109,9	108,2	109,2	103,8	99,8
Reel kur(tüfe, 1995=100)	98.8	111,8	114,5	109,9	122,9	92,5
Reel kur(üfe, 1995=100)	106,6	116,3	113,8	106,8	116,5	94,2

(Kaynak: DPT; Yentürk, 2005: 60)

a: üretim yoluyla GSYİH ve her iki değer TL cinsinden cari dönem değerleri alınmıştır.

b: her iki değer de dolar cinsinden alınmıştır.

Bu dönemin dış ticaret yapısı şu şekilde özetlenebilir; 1990–1993 yılları arasında döviz kuru reel olarak 1990 ve 1993 yıllarında görece olarak değerlendirilmiş, aynı yıllara ait büyüme oranları da yüksek çıkmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranları düşmüştür. 1993 yılında döviz kurunun reel olarak değerlendirilmesine paralel

⁸ Bkz. DPT, Ekonomik Göstergeler

olarak %29'a yakın bir ithalat artışı olmuş ve cari denge büyük ölçüde bozulmuştur. Bu yıl içerisinde yurt dışından sağlanan krediler iç talebi canlandırarak ithalatı teşvik etmiş, buna karşılık dış dünyada yaşanan talep daralması sonucunda ihracat artışı küçük kalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda oluşan cari açığın sıcak parayla finansmanı kırılganlığı arttırmış ve 1993 yılında 14 milyar dolara ulaşan cari açık adeta 1994 yılındaki krizi haber vermiştir.

1993 yılında iç talepteki canlanma sonucu özel sektörün yatırım malı ithalatında %45'lik bir artış olmuş (Tablo 10), 1994 yılında ise ticarete konu olan sektör yatırımlarının GSMH'ye oranı bir önceki yıla göre %6'dan %7'ye çıkmıştır (Tablo 6). Fakat bu yatırım artışı ithalatla değil de daha çok iç kaynaklarla gerçekleştirilmiştir. Çünkü 1994 yılında yatırım malı ithalatında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Kısacası 1993 yılında, ticarete konu olan özel sektör yatırımlarında, döviz kuru etkisiyle yapılan makine teçhizat ithalatıyla desteklenen bir yatırım, 1994 yılında ise artan dış rekabet gücü etkisiyle ama iç kaynaklarla desteklenen daha küçük oranda bir yatırım artışı söz konusu olmuştur.

3.3. 1994 Krizi ve Sonrasında Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısındaki Değişim

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında alınan istikrar tedbirlerinin etkisi geçici olmuş ve ekonomi kısa bir süre sonra, kriz öncesinde mevcut olan sorunlarla tekrar boğuşmaya başlamıştır. 1994 yılında yapılan devalüasyonun da etkisiyle artan ihracat performansı ve ithalat yavaşlaması, takip eden yıllarda bozulmuştur.

Bu tersine dönüşün temel nedenlerinden birisi de TL'nin değer kazanması karşısında herhangi bir tedbirin alınmamış olmasıdır (Yentürk, 2005: 146). 1995 yılında ihracat performansının devam etmesinde ise o yıl dünya ticaret hacminde yaşanan artış etkilidir. Fakat 1996 yılında AB ile yapılan Gümrük Birliği'nin de etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı %53'e kadar düşmüştür. Tablo 10'da, kriz sonrası dış ticaretteki gelişmeler, kriz öncesiyile kıyaslanarak, sektörel bazda ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 10. Dış Ticaret Yapısı-ISIC. Rev.3 (Milyon dolar)

	1991-92	1993	1994	1995	1996-97	1998
Toplam İthalat	21.959	29.428 (34)	23.270 (-21)	35.709 (53)	46.093 (29)	45.921 (0)
A- Tarım ve Ormancılık	800	1.357 (70)	882 (-35)	1.908 (116)	2.295 (20)	2.129 (-7)
B- Madencilik	3.336	3.359 (1)	3.354 (0)	4.091 (22)	5.114 (25)	3.764 (-26)
<i>Ham Petrol ve Doğalg.</i>	2.868	2.901 (1)	2.837 (-2)	3.568 (26)	4.258 (19)	2.968(-30)
C- İmalat Sanayi	17.819	24.709 (39)	19.031 (-23)	29.706 (56)	38.624 (30)	39.914 (3)
a-Tüketim Malı	1.895	2.541 (34)	2.439 (-4)	4.025 (65)	4.973 (24)	4.636 (-7)
b-Aramalı	7.280	9.620 (32)	7.921 (-18)	12.819 (62)	14.457 (13)	14.829 (3)
c-Yatırım Malı	8.645	12.547 (45)	8.672 (-31)	12.862 (48)	19.194 (49)	20.447 (7)
D- Diğer(balıkçılık dahil)	4	3	3	4	60	113
Toplam İhracat	14.154	15.345 (8)	18.106 (18)	21.637 (20)	24.746 (14)	26.974 (9)
A- Tarım ve Ormancılık	2.360	2.292 (-1)	2.301 (0)	2.133 (-7)	2.567 (20)	2.700 (5)
B- Madencilik	276	233 (-2)	263 (1)	391 (5)	387 (0)	364 (-1)
C- İmalat Sanayi	11.486	12.794 (11)	15.518 (21)	19.089 (23)	21.745 (14)	23.873 (10)
a-Tüketim Malı	6.612	7.401 (12)	8.728 (18)	11.032 (26)	12.046 (9)	13.302 (10)
b-Aramalı	3.463	3.811 (10)	4.742 (24)	5.204 (10)	5.734 (10)	5.730 (0)
c-Yatırım Malı	1.409	1.582 (12)	2.046 (29)	2.852 (39)	3.770 (32)	4.843 (28)
D- Diğer,balıkçılık dahil	32	26	24	24	45	37
İhracat/İthalat(%)	64.5	52.1	77.8	60.5	53.7	58.7
Ham Pet. ve D.Gaz Hariç	74.1	57.8	88.6	67.3	59.2	62.8
Dış Açık/ Top. Tic. Hacmi	21.7	31.5	12.5	24.5	30.1	26.0

(Kaynak: TÜİK, 1996 ve 2000 İstatistik Yıllığı)

Not: Parantez içindeki rakamlar yüzde değişim değerlerini gösterip, küsuratlar tam sayılara tamamlandığı için yaklaşık değerleri göstermektedir. Ayrıca 1991–1992 ve 1996–1997 yıllarının ise ortalamaları alınarak verilmiştir.

3.3.1. Tarım Sektörü Dış Ticaretindeki Değişim

1993 yılında yaşanan ekonomik büyüme ile birlikte ithalat büyük ölçüde artmış olduğu halde ihracat hemen hemen artmamıştır (Tablo 9). 1993 yılında, bir önceki yıla göre %8.1 oranında büyüyen GSMH ile birlikte ithalat da %28 oranında artış göstermiştir. İhracat ise 1992'ye göre sadece % 4.2, 1991–1992 ortalamasına göre ise %8 oranında artmıştır. Bu durum bölüm 2.1.4'te belirtildiği gibi, bu dönemdeki büyümenin daha ziyade iç talebe yönelik bir büyüme olduğu görüşünü desteklemektedir.

İthalat ve ihracat kalemlerini sektörler bazında ele alacak olursak, Tarım ve Ormancılık sektörünün toplam ithalat içindeki payı yüzde olarak küçük olmasına rağmen, en büyük ithalat artışı bu sektörde yaşanmıştır (Tablo 10). Bu artışın fiyat endeksinden mi yoksa miktar endeksinden mi kaynaklandığına bakıldığında, miktar endeksinden kaynaklandığı görülmektedir. 1989 temel yıl olarak 100 alındığında, tarım ve ormancılık ürünleri ithalat miktar endeksi 1992 yılında 82.9'dan 1993

yılında 134.5'a çıkmış, ardından 1994 yılında tekrar 89.6'ya düşmüştür. Fiyat endeksine (1989=100) bakıldığında ise bu endeks çok az düşüş göstererek 1992 yılında 87.9'dan 1993'te 84.6'ya gerilemiştir. Bu durumda kriz öncesinde Tarım ve Ormancılık sektöründeki büyük ithalat artışının iki nedenden kaynaklı olduğu söylenebilir; birincisi, iç üretim oranı, ikincisi ise döviz kuru etkisi. Sabit fiyatlarla GSYİH üretim artışını sektörel olarak incelediğimizde ise 1993 yılında sanayi %8,3 büyürken tarım %0,8 küçülmüştür. Bu sonuç, tarım ürünleri ithalatındaki büyük artışın döviz kuru etkisi ile birlikte, tarımsal hasılanın reel olarak küçülmesi sonucu iç talebi karşılayamamasından da kaynaklandığını göstermektedir.

Ekonomik dalgalanmaya en çok duyarlı olan ithal mal gurubunun Tarım ve Ormancılık olduğu, kriz yılı ve sonrasındaki değişimden net olarak görülmektedir. Örneğin, ekonomik küçülmenin olduğu 1994 yılında tarımsal hasıla artmamasına, tersine çok küçük oranda azalmış olmasına rağmen, tarım ürünleri ithalatı %35 oranında azalmıştır. Kısacası iç üretim reel olarak çok fazla küçülmemiştir. Böylesi bir sonuç doğaldır, çünkü tarım sektörü konjonktürel dalgalanmalara geç intibak eden, planlaması en az bir dönem sonra kendini hissettiren (çoğunlukla bir yıl) bir sektördür ve 1994 başındaki krizden üretim olarak hemen hemen etkilenmemiştir. O halde ithalattaki büyük daralma yine iki sebebe dayanmaktadır; birincisi TL'nin reel olarak değer yitirmesi sonucu dış fiyatların artması ve tüketimin iç üretime yönelmesi, ikincisi ise krizden dolayı iç talebin daralmasıdır. Fiyat ve miktar endekslerine baktığımızda da dış fiyatlarda pek değişiklik olmadığını fakat ithalat miktar endeksinin oldukça düştüğünü görmekteyiz.

1995 yılı da tarım sektörü açısından ilginç bir durum sergilemektedir. Bu yıl tarım ürünleri dış fiyat endeksi 1989=100 olmak üzere, 1994'te 103.7'den 1995'te 117.8'e yükselmiştir. Bununla beraber döviz kuru reel olarak az da olsa yükselmiştir. Fakat bu değişkenlerin olumsuz seyretmesine rağmen ithalat miktar endeksi (1987=100), 1994'te 120.9'dan 1995 yılında 155.7'ye yükselmiştir (Tablo 11). Dolar bazında nominal olarak ele alındığında ise Tarım ve Ormancılık sektöründe ithalat bir önceki yıla nazaran %116 oranında artmıştır. Bu durumun neden kaynaklandığı, iç üretime ve büyüme rakamlarına bakıldığında az çok anlaşılabilir. Bu yıl GSYİH %7,2 ve sanayi üretimi %12,5 büyürken, tarım sektörü sadece %1,3 oranında büyümüştür. Demek ki yine iç talep fazlası meydana gelmiştir ve bu fazla ithalat

artışının en önemli nedenidir. 1995'teki tarım sektörü miktar endekslerine bakılıp 1993 ile kıyaslandığında, 1995'te ithalat artışının daha çok hayvancılık ve bitkisel ürünlerden, 1993'te ise daha çok ormancılık sektöründen kaynaklandığı görülmektedir.

Tarım sektörü ihracatı ise 1993'teki büyümeyle rağmen az da olsa küçülmüştür. Kriz yılında ise özellikle imalat sanayi kesiminde ihracat artışı olmasına rağmen tarım ürünlerinde hemen hemen değişme olmaması, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tarım ve ormancılık ürünlerinin arz esnekliğine bağlıdır. Çünkü döviz kurundaki değişime bağlı olarak, ihracata yönelik bir tarımsal üretimin hemen gerçekleşmesi imkânsızdır. 1995 yılında ise büyümeyle ters orantılı olarak tarım ihracatında yine düşüş meydana gelmiştir. Dolayısıyla iklim gibi diğer koşulları sabit kabul etsek bile büyümenin hızlı olduğu dönemlerde iç talep arttığından, tarım ürünlerin ihracatında artış yaşanmamış, kurun değer kaybettiği ve dış piyasalarda rekabet avantajının yakalandığı dönemlerde ise bu sektörün arz esnekliğine bağlı olarak ihracat artışı hemen hemen gerçekleşmemiştir.

Tablo 11. Dış Ticaret Fiyat ve Miktar Endeksleri (1989=100)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İhracat Fiyat Endeksi	109.2	110.7	107.6	103.7	117.8	112.5	107.2	103.0	96.0
<i>Tarım ve Ormancılık</i>	115.6	114.6	132.0	128.3	127.6	127.5	142.2	145.8	133.3
<i>Madencilik</i>	94.5	92.9	85.8	85.0	87.9	83.6	80.5	74.8	71.4
<i>Sanayi Sektörü</i>	108.2	109.2	103.8	99.8	117.1	158.6	147.9	140.9	131.6
İhracat Miktar Endeksi	112.7	116.1	123.5	141.8	147.2	161.5	183.2	200.9	207.2
<i>Tarım ve Ormancılık</i>	103.7	93.2	87.2	88.6	73.8	87.0	81.5	83.4	82.0
<i>Madencilik</i>	69.6	60.6	56.6	69.0	95.8	93.8	101.6	99.4	106.5
<i>Sanayi Sektörü</i>	116.8	124.0	135.1	157.6	166.8	181.4	211.1	233.9	242.1
İthalat Fiyat Endeksi	102.1	100.1	93.9	94.7	111.0	104.3	95.2	91.3	86.3
<i>Tarım ve Ormancılık</i>	88.1	87.9	84.6	87.3	112.4	103.3	95.4	87.9	72.9
<i>Madencilik</i>	104.3	101.3	88.6	87.0	93.0	105.3	98.0	70.3	84.3
<i>Sanayi Sektörü</i>	102.7	101.1	95.8	97.1	114.7	105.0	95.6	95.8	88.6
İthalat Miktar Endeksi	110.4	112.2	153.8	120.9	155.7	203.4	251.3	245.2	242.2
<i>Tarım ve Ormancılık</i>	55.0	82.9	134.5	89.6	157.2	191.0	221.2	216.6	200.2
<i>Madencilik</i>	97.2	95.5	116.2	113.1	122.4	133.3	134.0	136.1	132.3
<i>Sanayi Sektörü</i>	118.6	119.0	164.8	125.7	163.8	218.1	277.4	269.3	268.2

(Kaynak: TÜİK, 1996 ve 2000 İstatistik Yıllığı)

Not: 1995 sonrası kendi dönüştürmemizdir.

3.3.2. Madencilik Sektörünün Dış Ticaretindeki Değişim

Tablo 10 incelendiğinde, madencilik sektörü ithalatında 1995 yılına kadar hemen hemen hiç değişme olmamıştır. Özellikle 1993 yılındaki büyümenin madencilik sektöründe ithalatı uyardırmamasının ve kriz yıllarında ise ithalat miktarında bir azalmanın olmamasının nedeni, ancak dış fiyat ve miktar endekslerine bakılarak anlaşılabilir. Tablo 11'den miktar endeksine bakıldığında, 1993 yılında önceki iki yılın ortalamasına göre %20'nin üstünde bir artış olduğu görülmektedir. Bu da aslında büyümenin madencilik sektöründeki dış talebi fazlasıyla uyardığını göstermektedir. Türkiye madencilik sektöründe dışa bağımlı olduğu için, büyümenin arttığı dönemlerde, enerji tüketiminin artması ve madencilik sektörü ithalatının artması kaçınılmazdır. Fakat 1994 yılındaki ekonomik daralmaya rağmen madencilik sektörü ithalatında fazla bir daralma olmamıştır. Diğer taraftan, fiyat endeksine baktığımızda ise bu dönem, özellikle petrol fiyatlarının düşmesi sonucu fiyat avantajının en yüksek olduğu dönemdir. 1990 yılında 23.9 dolar olan petrolün varil fiyatı, 1993 yılında 15.9'a, 1994'te 15.6'ya düşmüştür. Bu fiyat avantajının, küçülme dönemindeki enerji tüketimi daralmasını bir ölçüde hafiflettiğini söyleyebiliriz. Keza bütün madencilik sektörüne bakıldığında ise yine 1993 öncesi 100'ün üzerinde olan fiyat endeksinin 1994'te 87'ye düştüğünü görmekteyiz. Sonraki yıllarda ise ithalat miktarı endeksinin pek değişmediği ve fiyattaki dalgalanmalara rağmen hemen hiç artmayıp istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir.

3.3.3. Sanayi Sektörünün Dış Ticaretindeki Değişim

Üretimde, ihracat ağırlığı en yüksek olan ürünlerden biri tekstil ve hazır giyimdir. Benzer şekilde ihracata dayalı olması sebebiyle de dış talepten ve ekonomik dalgalanmalardan en çok etkilenen sektör de yine bu sektördür. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası iç talepteki daralmaya bağlı olarak tekstil sektörü ihracata yönelmiş ve ihracat artışı sabit fiyatlarla %27 olarak gerçekleşmiştir. Bu artış sonucu üretimde küçülme yerine sabit fiyatlarla %2,9 artış olmuştur. Kriz sonrasında Türkiye tekstil sektörü dış ticaretinde açık verirken, hazır giyimde ihracatçı konumunu sürdürmüştür (Aras, 2006: 62).

Tekstil ve hazır giyim ürünleri hammadde ve yatırım mallarında, 1995 sonrası yaşanan ithalat patlaması iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi; Gümrük Birliği sonrası kotaların kalkacağı ve buna bağlı olarak ihracatın artacağı beklentisidir. Tekstil sektöründe yatırım malı ithalatı bu yüzden büyük ölçüde artmış ve Türkiye bu dönemde bu sektöre en çok yatırım yapan ülke olmuştur (Gürkan, 2005: 23). Fakat daha sonra beklenen talebin oluşmaması nedeniyle kapasite kullanım oranlarında önemli bir düşüş meydana gelmiştir. 1995 sonrasında döviz kurunun yeniden değerlendirilmesi, gümrük koruma oranlarının indirilmesi ve atıl kapasite sonucu bu sektörler büyük bir rekabet baskısıyla karşılaşmışlardır. Sonuç olarak, 1998 yılına gelindiğinde yatırımlarda büyük durgunluk olmuştur.

Özellikle hazır giyim sektöründe büyük ithalat artışlarının yaşanmasının ikinci önemli nedeni, 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliğiyle beraber bu sektördeki tarife oranlarının düşürülmesi ve AB Ülkelerinin, üçüncü ülkelere karşı uyguladığı tarifeleri Türkiye'nin de kabul etmesidir. Bu tarihten önce üçüncü ülkelere karşı %22 olan koruma oranı Gümrük Birliği sonrasında %5.8'e düşürülmüştür (DPT, 2000: 79; Aras, 2006: 55). AB'ye karşı uygulanan ve 1995 yılında %3.3 olan gümrük vergisi ve CIF bedelinin %12 oranındaki Toplu Konut Fonu kesintisi, Gümrük Birliği ile birlikte 1996 yılı başında sıfırlanmıştır.

Genel olarak sanayi kesimi ihracat fiyat endeksi 1994 krizinin ardından özellikle 1996 sonrasında Türkiye'nin lehine gelişmiştir. Miktar endeksi ise krize rağmen hiç gerilememiş, sürekli artış trendi izlemiştir. Sanayi kesimi ithalat miktar endeksi ise krizle birlikte düşüş yaşamasına rağmen sonraki yıllarda hızla artış göstermiş ve ihracat artış hızını geçmiştir.

4. 2001 KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Türkiye ekonomisi IMF ile 1998 yılında başlattığı yakın izleme sürecini, 1999 yılında stand-by anlaşmasına dönüştürmüş ve 2001 krizi sonrası bazı politika değişiklikleri yapılmakla beraber yaklaşık sekiz yıldır ülke ekonomisi, IMF programına bağlı olarak gelişimini sürdürmüştür. İlk kez IMF ile bu kadar uzun bir anlaşma yürüten Türkiye ekonomisi, 2001 yılındaki sabit kur çapasıyla krize girmiş olmakla beraber, kriz sonrası birçok yapısal değişime de uğramıştır. Bu krizin müsebbibi olarak IMF'yi gören çevreler yanında, kriz sonrası yaşanan bazı makro ekonomik dengelerdeki düzelmeler ve istikrar ortamının oluşmasında da IMF'nin rolünü önemseyen çevreler çoğunluktadır.

Neticede yaşanan siyasal istikrarın da etkisiyle kriz sonrasında Türk ekonomisinde çok önemli değişimler yaşanmıştır. Kaynak-harcama dengesine bakıldığında bu değişimde dış tasarrufların etkisinin büyük olduğu görülecektir. Bu bölümde dış kaynak kullanımı altında bütçe ve ödemeler dengesi, istihdam yapısı ve dış ticaret yapısı, imalat sanayi verileri de göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Kriz sonrası yaşanan gelişmeler, kriz öncesiyle kıyaslanarak verilmiştir.

4.1.Öncesi Ve Sonrası Ekonominin Genel Görünümü

1995–1999 arası dönemde, Türkiye ekonomisini etkileyen birçok dış faktör olduğundan dolayı, makro ekonomik gelişmelerin sebep-sonuç ilişkileri hakkında karar vermek ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Günümüzde, yurtdışı ve yurtiçinde yer alan her türlü siyasal, ekonomik ve konjonktürel gelişmelerin, ekonominin genel dengeleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulup buna göre pozisyon alınırken, 1995 sonrası gelişmeleri dikkate almadan, sadece istatistikî verilere bakarak çıkarımlar yapmak hatalı sonuçlara varmamıza neden olacaktır. Çünkü 1995–1999 arası dönem hükümet değişikliklerinin çok sık yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle 2001 krizine giden süreci incelerken bu faktörleri göz önünde bulundurmamak faydalı olacaktır. Bu faktörler kısaca şu şekilde özetlenebilir;

—1995 yılı genel seçimleri

- 1996 yılında Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girmesi
- 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla ülkede meydana gelen gerginlik
- 1997 yılında baş gösteren Asya krizi
- 1998 Temmuzunda başlayan Rusya krizi
- 1999 Nisan seçimleri
- 1999 Ağustos ve Kasım depremleri
- Şubat 1998 körfez krizi
- 1995'ten Nisan 1999'a kadar altı kez hükümet değişikliği,

Konumuz itibariyle bu faktörlerin neden ve etkileri üzerinde durulmayacaktır. Burada ekonomik kriz dönemleri ve bu krizlerin sonucunda dış ticaret yapısında meydana gelen değişim incelenecektir. Bununla birlikte, 2000 yılı istikrar programının uygulamaya konulması ile ekonominin genel dengesinde ne gibi değişikliklerin yaşandığına kısaca değinilecektir. 2000 yılındaki süreci ayrıca ve daha detaylı ele almamızın sebebi, Şubat 2001 krizinin, bu dönemde uygulamaya konulan istikrar programının bir sonucu olarak görülmesindedir. Keza aynı şekilde bu gün tartıştığımız sorunlar da 2001 krizi sonrası uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının(GEP) sonuçlarıdır⁹.

1994 krizi sonrası süreç ile 2001 krizi sonrası süreç arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar kısaca şu şekilde ayrıştırılabilir. 1995–2000 arasında enflasyon oranı, KKBG/GSYİH oranı ve Para Arzı/MB rezervleri oranı daha yüksekken, 2001 sonrasında dış ticaret açığı/GSMH ve faiz dışı fazla/GSMH oranı, tüketici güven endeksi, TL'nin reel değeri, yabancı sermaye içinde doğrudan yatırımların payı ve üretimde birim işgücü başına verimlilik daha yüksek olup, tedricen enflasyon oranı daha düşük çıkmıştır.

Yine 1994 krizi sonrası ve 2001 krizi sonrası dönemler arasındaki diğer önemli bir farkta döviz kuru politikasıdır. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide Merkez Bankası, “kur hedefini” iki şekilde belirleyebilir. Birincisi sürekli döviz alım-satımı şeklinde piyasaya müdahale ederek reel kurun nominal kura yakın

⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler gurubu 2006 raporunda, IMF ile bugün süren stand-by anlaşmasının başlangıcı olarak, ANAP-DSP hükümetinin 1997 Kasım ayında başlattığı ve 1998 Temmuz ayında IMF ile imzaladığı yakın izleme anlaşmasını almaktadır.

olmasını sağlamak, yani enflasyon artış oranı kadar döviz kuru artışına izin vermek, ikincisi ise açık veya kapalı kur çapası hedeflemektir. Türkiye 1989–1994 arası ve 2001 krizi sonrası ikinci politikayı, 1994–1999 arasında ise birinci politikayı uygulamıştır (Somçağ, 2006: 43–48).

Konumuzla bağlantılı olması nedeniyle burada her iki politikanın sakıncalarına kısaca değinilecektir. Eğer döviz kuru politikası enflasyon oranına göre oluşturuluyorsa, bunun, yani sürekli müdahalenin bazı sakıncaları vardır. Bu politikanın seçilmesi durumunda, yerli paranın değerlendirilmesinin önüne geçilip cari açık kontrol altına alınabilir. Fakat bu durumda da şu iki sorunla karşılaşılır: Birincisi, ülkede enflasyon sorununun olması durumunda, enflasyonu düşürme aracı olarak kur çapası uygulanamayacağından, enflasyonla mücadelede başarısız olunabilir. Nitekim Türkiye’de enflasyon oranı 1994–1999 döneminde %70–%100 arasında seyretmiştir. Cari açık ise bu dönemde daha sürdürülebilir olup kontrol altında tutulmuş, 1995, 1996 ve 1997 yıllarında hep GSMH’nin %1.3’ü civarında seyretmiştir. Bu politikanın diğer bir sakıncası ise kamu maliyesinde açık varsa ve bu açık için dış tasarruflara ihtiyaç duyuluyorsa, faizin artışı sonucu kamu kesiminin borç yükü artabilir. Çünkü sermaye hareketlerinin serbest olduğu durumda ülkeye giren yabancı fon sonucu yerli paranın aşırı değerlendirilmesi için merkez bankası sürekli olarak piyasaya müdahale etmesi ve ardından da sterilizasyona gitmesi gerekecektir. Bu durumda ise faizler yukarı doğru baskı yapacaktır.

Örtük veya açık olarak kur hedeflemesinde ise, kur hedefi enflasyonun altında kalacaktır. Bu durumda faiz-kur arbitrajındaki riskin bir bölümü kur üzerinde kalacaktır. Riskin bir kısmının kur üzerinde kalması ise faizleri aşağı doğru itecektir. Böylece kamu maliyesine olan borç yükü hafifletilebilir. Nitekim Türkiye ekonomisinde 2003–2006 arasında buna benzer bir durum yaşanmıştır. Bu politikanın diğer bir avantajı ise özellikle GOÜ’lerde ara malı ve yatırım malında dışa bağımlı olunması nedeniyle, yerli paranın değerlendirilmesi ve ithalatın ucuzlaması sonucu maliyetlerde düşme olacaktır. Buda enflasyonla mücadelede avantaj sağlar. Bununla birlikte bu durum dış ticaret açığını da arttıracaktır (Amadeo, 1996: 5–9). Türkiye 1994 krizi öncesi ve 2001 krizi sonrası bu politikayı uygulamış ve söz konusu dönemlerde dış ticaret açığı yükselmiştir.

1994 krizi sonrası ve 2001 krizine giden süreç burada genel hatlarıyla incelenirken, bütün makro değişkenler ve göstergeler için yeni bir tablo oluşturmaya gerek görülmemiştir. Ancak bu göstergeler, ileride 2001 krizi sonrası durumun incelendiği 3.2. ve 3.3. kodlu alt bölümlerde, kriz sonrasıyla kıyaslanarak verilmiş ve tartışılmıştır. Dış ticaretteki değişim ise bölüm 4’te ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.2. 2000 Yılı İstikrar Programı

Türkiye ekonomisinin 1999 ve 2000 yıllarında uyguladığı program, ilk olarak 1997 yılında ANAP-DSP hükümetinin IMF ile yaptığı görüşmelerle başlamış ve 1998 Haziran ayında Yakın İzleme Anlaşmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Bu anlaşmanın ek metninde, bu yakın izlemenin 2000 yılında başlaması planlanan stand-by anlaşmasına bir zemin oluşturma niteliği taşıdığı belirtilmiştir (BSB, 2006: 5). Daha sonra 1998 sonunda kurulan azınlık hükümeti ve 1999 Mayıs ayında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti, bu izleme anlaşmasına sadık kalmışlardır. Anlaşmaya göre enflasyon oranı 1999 Aralık ayında %20’ye düşürülecek ve bu süreç içinde her yıl GSMH’nin %4’ü kadar bir faiz dışı fazla sağlanacaktır (BSB, 2006: 6). Neticede Aralık 1999 yılında kabul edilen niyet mektubuyla 2000–2002 dönemini kapsayan üç yıllık bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Programın birçok ayağı olmasına rağmen biz kur-enflasyon-iç talep ve bunun dış ticarete etkileri üzerinde duracağız.

Kur politikası iki farklı döneme göre planlanmış olup başlangıçta enflasyon hedeflemesine yönelik olarak oluşturulacak olan kur sepeti 18 ay süresince uygulanacak, ardından geniş bant aralığına geçilecektir¹⁰. Bu programda döviz kuru çapası uygulandığı için, TL’nin değerlendirilmesi sonucu artacak olan dış ticaret açığının, faizlerdeki düşüş sonucu yatırımlarda meydana gelecek artışla telafi edilebileceği öngörülmüştür (Yentürk, 2005: 78). Fakat faizlerdeki düşüş yatırımı uyarmak yerine tüketimi kamçılama ve dış açık daha da büyümüştür. Bununla birlikte, talep enflasyonu oluşmuş ve fiyatlar öngörülenin üzerinde oluşarak, kur ile enflasyon arasındaki makas iyice açılmıştır.

¹⁰ Hazine, 09.12.1999 tarihli niyet mektubundan.

4.3. Kriz Öncesi ve sonrasında Ödemeler Bilânçosu

Aşağıda Tablo 12’de 2001 krizi öncesi ve sonrasında ödemeler dengesinin finansman şekli, beşer yıllık dönemler karşılaştırılarak verilmiştir. 2001 krizi sonrasında Türkiye’ye gelen yabancı sermaye miktarı cari açığı fazlasıyla aşmış, 81.1 milyar dolar cari açığa karşılık 111.9 milyar dolarlık yabancı sermaye gelmiştir. Ayrıca 7.2 milyar dolar da kaynağı belirsiz bir para ülkeye girmiştir. Bu derece yüksek sermaye girişleri temelde üç nedenden kaynaklanmıştır. Bu nedenler şunlardır; dünyadaki likidite bolluğu, Türkiye’deki yüksek reel faiz oranları ve Türkiye’nin, IMF’nin gözetim ve denetimi altında uyguladığı ekonomik program neticesinde, yabancılara sağlanan istikrar ortamı.

Kriz öncesi beş yıllık dönemle kriz sonrası beş yıllık dönem sermaye girişleri açısından kıyaslandığında, kriz sonrası beş yıllık dönemde kriz öncesine göre oldukça yüksek olan 37.3 milyar dolarlık doğrudan yatırım gerçekleşmiştir. Söz konusu doğrudan yatırımların büyük kısmı ise özelleştirmeler ve banka el değiştirmeleri sonucunda gerçekleşmiştir. Kriz sonrası dönemde dikkat çeken bir diğer nokta ise banka dışı kesimin borçlanmasındaki artıştır. Dış finansman maliyetinin görece düşük olması, özel kesimi dış borçlanmaya itmiştir. Keza borçlanma senetlerine gelen yabancı para da olağanüstü artışla 4.4 milyar dolardan 34.9’a çıkmıştır.

Tablo 12. Ödemeler Dengesi Finansman Şekli (1996–2007, milyar dolar)

	1996-2000	2001	2002-2007 Ocak
CARİ DENGİ	-14.3	3.4	-81.6
TOPLAM SERMAYE HAREKETİ	29.6	-4.3	119.9
Doğrudan Yatırımlar	2.0	2.9	37.3
Hisse Senedi	0.6	-0.1	8.7
Borç Senetleri	4.4	-3.6	34.9
Banka Borçlanması	11.7	-8.1	21.8
Banka Dışı Kesimin Borçlanması	19.5	-1.5	49.0
Kamu Kesimi Borçlanması	-3.5	8.3	-14.2
Diğer	-5.0	-2.1	-25.6
NET HATA VE NOKSAN	-1.2	-1.8	7.2
REZERVLER	-14.2	2.7	-37.6

(Kaynak: TCMB; Ak Yatırım, Abdurrahman Yıldırım, 14.03.2007, Sabah)

Bu kadar yoğun sermaye girişinin bankacılık kredileri ve dolayısıyla tüketim üzerinde olduğu gibi, kamu kesimi borç yükü ve bütçe dengesi ile enflasyon üzerinde de olumlu etkileri olmuştur.

4.4. 2001 Krizi Öncesi ve Sonrasında Diğer Bazı Makro Göstergeler

2001 krizi sonrası uygulanan ve AKP hükümetlerince devam ettirilen programın etkilerini net olarak görebilmek için, sadece büyüme rakamlarına ve bütçe dengesine bakmak yeterli değildir. Cari denge, yatırım-tasarruf dengesi, sabit sermaye yatırımları ve istihdam gibi verileri de incelemekte fayda vardır. Cari denge ve sermaye girişlerinin bileşimini yukarıda inceledik. Aşağıda ise önce yatırım-tasarruf dengesi ile kaynak-harcama dengesi, ardından da istihdamdaki değişimler kısaca ele alınacaktır.

4.4.1. Kaynak-Harcama Dengesi

Aşağıda tablo 13 incelendiğinde, kullanılan dış kaynağın büyümeyle doğru orantılı olarak değiştiği görülür.

Tablo 13. Kaynak Harcama Dengesi (1997–2005)*

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSMH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Dış Kaynak	3.8	6.5	-1.3	2.6	4.2	6.2	7.1
Toplam Kaynak	103.8	106.5	98.7	102.6	104.2	106.2	107.1
(=Toplam Harcamalar)							
Sabit Serm. Yatırımları	26.3	22.6	19.0	17.4	16.1	18.4	20.3
Kamu	5.9	6.9	6.3	6.3	4.9	4.2	5.1
Özel	20.4	15.6	12.7	11.0	11.2	14.2	15.3
Stok Değişimleri	-1.2	2.1	-2.9	4.3	7.4	8.1	7.2
Kamu	0.5	0.1	-0.8	0.0	-0.2	0.0	0.3
Özel	-1.6	2.0	-2.0	4.3	7.5	8.2	6.9
Tüketim	78.7	81.9	82.6	81.0	80.7	79.7	79.6
Kamu	10.7	12.4	13.2	12.7	12.3	12.0	11.8
Özel	68.0	69.5	69.4	68.2	68.5	67.7	67.8

(Kaynak: BSG, 2006, s. 17)

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

*Cari fiyatlarla hesaplanan oransal paylar cinsinden.

Kriz öncesi GSMH'nin %6.5'i oranında dış kaynak kullanan ulusal ekonomi, kriz yılında dışarıya kaynak transfer etmiş fakat sonraki yıllarda bu kaynak girişi tekrar artarak 2005 yılında GSMH'nin %7.1'ine ulaşmıştır. Bu sonuç, Türkiye ekonomisinin dış kaynağa dayalı olarak büyüdüğünü ve bu kaynağın da daha çok özel sektöre borç yaratan türden olduğunu göstermektedir. Yatırımlara bakıldığında ise özel sektörün 1990'lı yıllar boyunca süren konut yatırımlarının (BSG, 2006: 13), 2001 krizine kadar devam ettiği ve ardından 2004 yılına kadar da düşüş gösterdiği görülmektedir.

Kriz esnasında yaşanan yatırım hacmindeki düşüş, çarpan etkisiyle ekonomik daralmayı daha da derinleştirip krizden çıkışı zorlaştıran bir unsur olarak kendini gösterir. Böyle durumlarda kamunun rolü çok önemlidir. Çünkü özel kesim yatırımları, kriz esnasında ortaya çıkan etkenlere karşı daha duyarlı olduğundan, yatırımdan caymalar daha büyük oranda gerçekleşmektedir. Oysa önceki krizlerde kamunun yatırımlarını sürdürmesi ve yatırımlardaki payının yüksekliği, krizlerin etkisini yavaşlatıyor, bir çeşit "içsel istikrarlaştırıcı" rolü yaratıyor, Keynes'çi politikaların önerdiği telafi edici kamu harcamaları artışı gündeme gelebiliyordu (Kazgan, 2005: 271).

Türkiye'de 2001 krizi sırasında kamu sabit yatırımları pek değişiklik göstermezken, özel sektör yatırım payında ciddi bir gerileme olmuş ve 1997'de GSMH'ye oranı %20 civarında olan özel kesim yatırımların kriz sonrası oranı %11'e düşmüştür. Bu durum, depresyon dönemlerinde kamunun yatırım harcamalarının önemini ortaya koymak açısından önemlidir. 2004 yılı ve sonrasında ise döviz kurunun da reel olarak değerlendirilmesi sonucunda yatırımlar tekrar artmaya başlamıştır. İleride tablo 18'de ayrıntılı olarak gösterildiği gibi son yıllardaki yatırımlar daha çok üretime yönelik makine teçhizat ithalatıyla gerçekleşen yatırımlardır ki bu da olumlu bir gelişmedir. Kamu yatırımlarında ise 2003 ve 2004 yıllarında düşüş görülmüştür.

Gene son yıllarda tartışma konusu olan ve eleştirilen diğer bir konu da stok artışlarının büyümeye olan katkısıdır. Bir ekonomide bazı dönemlerde stok artışı olabileceği gibi sonraki dönemlerde bu fazlalık kendini negatif stok yatırımına dengeleyecektir. Nitekim 2001 öncesi Türkiye ekonomisinde pozitif stok yatırım olan dönemlerin (ki bu stok oranları küçüktür) ardından negatif stok yatırımlar

yaşanmıştır. Fakat krizden sonraki yıllarda, stok yatırımlarında sürekli bir artış olmuş ve bu artış 2004 yılında GSMH'nin %8'ini geçmiştir (Tablo 13). Bir ekonominin, üretimini bu oranda, üst üste 4–5 yıl stoka ayırması, iktisat ve işletme mantığına aykırı olup açıklama gerektirir. Bu hususu ciddi olarak irdeleyen ve nedenlerini ortaya koyan tek iktisatçı Selim Somçağ olmuştur (Somçağ, 2006: 170–181). Ancak burada, söz konusu stok artışının nereden kaynaklandığını teknik olarak tartışmak konumuzun dışında olduğu için burada değinilmeyecektir.

4.4.2. Sektörler İtibariyle İstihdamdaki Değişim

Kriz sonrası meydana gelen büyüme ve özel sektör yatırım artışına rağmen işgücü talebinde ilerleme sağlanamaması, 2001 krizi sonrası uygulanan ekonomi politikasının yumuşak karnı olmuş ve en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Çünkü bu bir gelir dağılımı sorunudur ve yaratılan katma değerın bölüşümünden emek kesiminin yeterince yararlanamadığını göstermektedir. İstihdam (buradaki istihdam nitelememiz işgücü piyasası içindir) yaratılmamasının değişik nedenleri vardır. Bunların başında, 2001 krizi sonrası uygulanan tarıma yönelik politikalar sonucunda, tarım kesiminin dışarıya işgücü ihraç etmesi gelmektedir. Tarım kesimindeki istihdamın toplam istihdama oranı 2000 yılında %36'dan 2005 yılında %31'e düşmüş fakat işsizlik oranı 2000 yılında %8.4'ten 2005 yılında %10.3'e çıkmıştır¹¹.

Tablo 14. Ana Sektörler İtibariyle İstihdam ve İşgücüne Katılım

Sektörler (istihdam, 15+ yaş, milyon kişi)	1997	2001	2005
Tarım	8.84	8.09	6.49
Sanayi	3.72	3.77	4.28
Hizmetler	8.65	9.66	11.27
Toplam	21.21	21.52	22.05
İşgücüne Katılım Oranı, %	52.60	49.80	48.30
İşsizlik Oranı, %	6.80	8.40	10.30
Kır	3.80	4.70	6.80
Kent	10.00	11.60	12.70
Tarımsal İstihdam/Kırsal İstihdam, %	79.50	77.40	68.50

(Kaynak: BSG, 2006, s. 15–16)

¹¹ Tarım kesimindeki istihdamın toplam istihdama oranı ve işsizlik oranı için bkz. Mahfi Eğilmez, Radikal, 03.12.2006

Tablo 14’de görüldüğü gibi, kriz sonrası tarımdaki işgücü miktarının hızla düştüğü görülür. Fakat tarımdan ayrılan bu işgücü, sanayi sektöründe istihdam edilememiş, kısmen hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. Bu durum, sanayi sektörünün sürekli büyümesine rağmen istihdam yaratamadığını göstermektedir. Sanayi kesimindeki işgücü verileri ileriki bölüm 4’te ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Sanayi kesiminin istihdam yaratamamasının temel nedeni ise kurun reel olarak değerlendirilmesi sonucunda üreticinin dış piyasalarda karşılaştığı rekabet baskısını, maliyetleri düşürerek aşma çabaları vardır.

Toplam olarak bakıldığında da işsizlik oranı kriz sonrasında sürekli artmıştır. Tarım kesiminde yaşanan çözümlenin yanında, kamuda istihdamın azaltılması, kayıt dışı çalışmanın artması ve özelleştirme gibi uygulamalar da istihdam sorununu ağırlaştırmıştır (Şiriner ve Doğru, 2006: 191). Hem kır hem de kentli işgücü içinde işsizlik sürekli olarak artmakla beraber, işgücüne katılım oranı da düşmüştür.

5. 2001 EKONOMİK KRİZİNİN, TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkiye ekonomisi 1996 yılında Avrupa Gümrük Birliği ile bütünleşme sürecine girmiş fakat hemen ardından 1997 yılında Asya, 1998 yılında ise Rusya krizi ile dış şoklara maruz kalmıştır. 1999 yılında meydana gelen iki deprem de içeride sanayi üretimi üzerinde önemli etkiler yapmış, bunların dışında yaşanan iç siyasal gelişmeler ve istikrarsızlıklar da dengesizlikleri beslemiştir. Ekonomi ancak 2000 yılında döviz kuruna dayalı istikrar programıyla normal bir patikaya girmiştir. Bu nedendir ki 2000 yılından önce yaşanan dalgalanmalardan dolayı, gerek dış ticaret yapısının gerekse de üretim yapısının döviz kuru ve büyüme ile olan ilişkisini sağlıklı analiz etme şansı yoktur. Fakat 2000 yılı ve sonrasında yaşanan gelişmeler daha çok enerji fiyatları, uluslararası likidite bolluğu, kur politikası ve kurun reel değerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 2001 yılından sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı altı yıl boyunca uygulanmıştır. Bu çerçevede dış ticaretteki gelişmeler, iç dengelerden ziyade büyük ölçüde kurun reel değeri ve rekabeti etkileyen Çin gibi dışsal faktörlere bağlı olarak şekillenmiştir.

5.1. 2001 Krizi Öncesi Ve Sonrası Dış Ticaretin Genel Durumu

Bir ülke ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyonu, toplam dış ticaret hacminin GSMH’ye oranıyla ölçülür. Türkiye’nin dış ticaret hacminin GSMH’ye oranı, 1998 yılında %35 iken 2004 yılında %53 düzeyine çıkmış, dolayısıyla dışa açılma konusunda önemli bir gelişme sağlanmıştır. Diğer taraftan, dış ticaret açığının toplam dış ticaret hacmine oranı ise büyük dalgalanmalar göstermiştir; Bu oran, daralma dönemlerinde küçülürken büyümenin olduğu dönemlerde ise büyümüştür. Örneğin 2000 yılında döviz kuru çapasının kullanılması ve belirlenen döviz kuru hedefinin enflasyon oranının altında kalması nedeniyle değerlendirilen TL’ye bağlı olarak %34 oranında bir ithalat artışı meydana gelmiş ve buna bağlı olarak dış açığının dış ticaret hacmine oranı %32,5 olarak rekor düzeyde gerçekleşmiştir (Tablo 15). Ekonomik krizin olduğu 2001 yılında ise bu oran büyük ölçüde küçülmesine rağmen, sonraki yıllarda %20’nin üzerine çıkmış ve bu patikada kalmıştır.

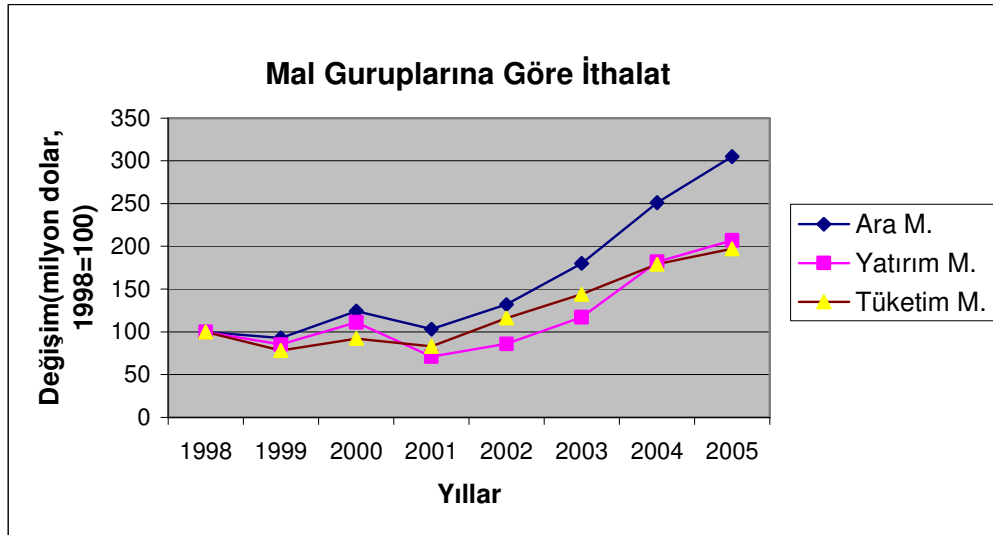
İhracat artışı özellikle 2002'den sonra ivme kazanmış, 2003 yılında yıllık %31, 2004'te ise %33'ün üzerinde bir artış sağlamıştır. Bu artış esas olarak aşağıda detaylı olarak ele alacağımız şu hususlardan kaynaklanmıştır; dünya ekonomisindeki canlılık ve dış ticaretindeki hızlı büyüme, verimlilik artışı, iç talepteki daralma ve ticaret engellerinin kaldırılması. Fakat ihracat artış oranının 2005'te tarım ürünleri dışında tüm sektörlerde yavaşladığı görülmektedir.

Dönemler itibariyle 2001 krizi öncesi ve sonrasını karşılaştırmak amacı ile 1996–1999 ve 2003–2005 dönemlerini ele aldığımızda (Tablo 15), Türkiye'nin tüketim malı ihracatçısı konumundan yavaş yavaş yatırım malı ihracatçısı konumuna geldiği görülmektedir. Tüketim malı ihracatındaki gerilemede ise Tablo 17'da görüldüğü gibi giyim ve tekstil ürünlerinin etkisi yüksek olmuştur. 2005 yılında Çin'e yönelik uygulanan kotaların kaldırılması sonucunda artan dış rekabet ve görece olarak Çin karşısındaki işgücü maliyeti yüksekliği, bu sektörlerin dış rekabet gücünü zora sokmuştur (Türkan, 2006). Aramalı ihracatında ise artış kısmen olmakla beraber, yatırım malının payı %17'den %33'e yükselmiştir. Bu artışın de sektörel analizi aşağıda yapılmıştır.

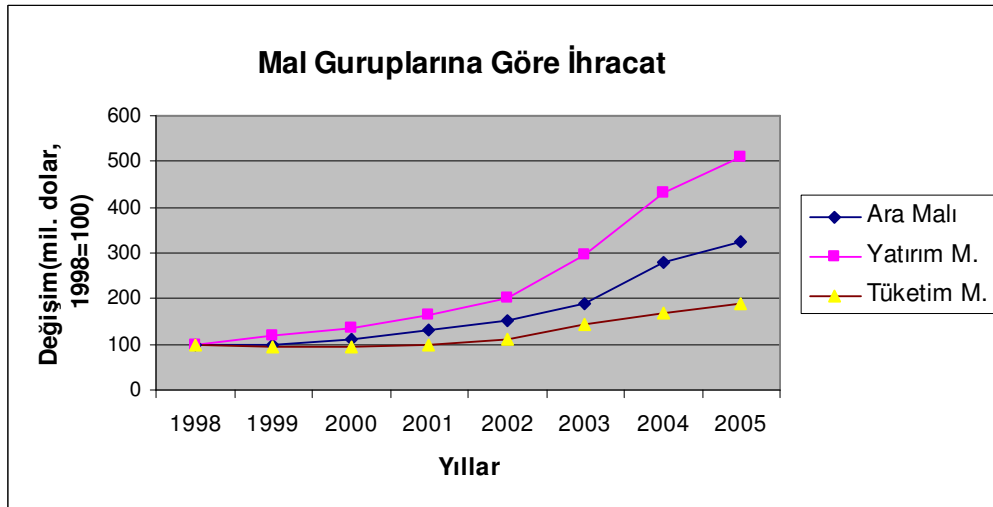
İthalattaki gelişmeleri incelediğimizde ise ham petrol ve doğalgaz (HP-DG) ithalatının dışında bir analiz yapmak, Türkiye'nin dış ticaret yapısıyla ilgili daha sağlıklı bilgi verecektir. 2000 yılı öncesinde 3 milyar dolar seviyesinde seyreden HP-DG ithalatı, 2005 yılında 14 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Bunda elbette petrolün varil fiyatındaki artışın etkisi vardır. 1998 yılında 12 dolara kadar gerileyen petrolün varil fiyatı 2000 yılında 27 dolara, 2005 yılında ise 50 dolar civarına çıkmıştır. HP-DG haricinde Türkiye'nin ithalatı, ekonominin küçülme dönemleri olan 1999 ve 2001 hariç sürekli olarak artış göstermiştir. Tarım ürünlerinin toplam ithalat içindeki payı son yıllarda %3'ün altına düştüğü için, HP-DG hariç ithalat büyük oranda sanayi ürünlerinden oluşmaktadır (Tablo 16).

Grafik 1'den görüldüğü gibi mal gruplarına göre Türkiye'nin ithalatı 1998–2005 dönemleri itibari ile incelendiğinde, tüketim malları ithalatı artış oranında yavaşlanma görülürken, aramalı ve yatırım malı ithalat artış oranında ise hızlı bir yükseliş yaşanmıştır. Özellikle aramalı ithalatında son yıllarda yaşanan artış hızı, Bölüm 5'te de incelendiği gibi Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığın arttığını göstermek açısından önemlidir.

Grafik 1: Mal Guruplarına Göre İthalat Artış Hızı (1988–2005)

Grafik 2: Mal Guruplarına Göre İhracat Artış Hızı (1988–2005)

Grafik 2 incelendiğinde ise Türkiye'nin ihracatında, yatırım malı ihracat artış oranında, diğer mal guruplarına göre ciddi bir artış hızı yaşandığı görülmektedir. Tüketim malı ihracatı hala toplam ihracat içinde birinci sırada yer almakla beraber (Tablo 16), son yıllardaki artış hızında yavaşlama vardır. Genel olarak değerlendirecek olursak, Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında, hızla yatırım malı

ihracatçısı ve aramalı ithalatçısı niteliğini kazanma yönünde yapısal bir değişim içine girmiştir.

Mal gurupları bazında Türkiye'nin ihracatı ithalatına bölünürse (Tablo 15), 1999 ve 2001 yıllarında tüketim malı ihracatı, tüketim malı ithalatının 3.5 katı olmuş, diğer yıllarda ise 2.8-2.9 katı civarında seyretmiştir. Aramalı ihracatının ithalatına oranı, 2000 yılında %35, 2001 yılında %51 ve diğer yıllarda da %40-%45 dolayında seyretmiştir. Yatırım malı ihracatının ithalatına oranı ise 1998 yılında %24'ten 2003-2005 döneminde %60'a yaklaşmıştır. Bu oranlar da göstermektedir ki Türkiye, yatırım malı dış ticaretinde ciddi bir avantaj yakalamıştır.

Çalışmada imalat sanayi üretimi mal guruplarına göre ayrıştırılırken, Yükseler ve Türkay'ın (2006) çalışmalarında yaptıkları tasnif esas alınmıştır (Tablo 18). Bu tasnife göre yatırım malı gurubu içinde, beyaz eşya, televizyon ve otomotiv gibi mallar da yer almıştır. Bu malların ne kadarının yatırım, ne kadarının tüketim amaçlı kullanıldığı incelenmeye muhtaç bir konudur. Dolayısıyla Türkiye son yıllarda bu sektörlerde yoğun ithal girdi kullanarak ihracatını arttırmıştır ve bu artış, söz konusu tasnife göre, yatırım malı ihracat artışı olarak görülmektedir.

5.1.1. Ana Sektörler İtibariyle Dış Ticaretteki Değişim

Sektörel analiz yapıldığında, Türkiye'nin Doğalgaz ve Ham Petrol gibi zorunlu tüketim mallarını dışarıda tutmak, tabloyu daha net görmemizi sağlayacaktır. Çünkü ekonominin gerçek üretim ve rekabet gücü, ancak imalat sanayindeki değişime bakarak anlaşılabilir. Tablo 15'de Türkiye dış ticareti dolar cinsinden cari dönem değerleriyle verilmişken, Tablo 16'da yıllık değişim değerleri ve toplamdaki oranları verilmiştir. Burada da 2001 krizi öncesi ve sonrası toplulaştırılarak verilmiş, böylece kıyaslama imkanı sunulmuştur. Tablo 17'de ise dış ticaretin miktar ve fiyat endeksleri değişim oranlarıyla birlikte verilmiş olup, nominal ticaret oranlarındaki değişimin kaynağını görebilmek açısından önemlidir.

Tablo 15. Sektörel Bazda Dış Ticaret (milyon dolar)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam İthalat	45.921	40.671	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.537
HP ve DG Hariç İthalat	42.959	36.968	48.334	35.323	45.361	61.574	88.174	102.397
A- Tarım Ürünleri	2.127	1.650	2.125	1.410	1.704	2.538	2.765	2.821
B- Madencilik	3.747	4.246	7.097	6.577	7.192	9.021	10.981	16.320
<i>Ham Petrol ve Doğalgaz</i>	2.962	3.703	6.196	6.076	6.193	7.766	9.366	14.140
C- İmalat Sanayi	39.025	33.936	44.198	32.686	41.383	55.690	80.447	94.004
a-Tüketim Malı	4.606	3.597	4.237	3.839	5.359	6.633	8.232	9.070
b-Aramalı	13.971	13.011	17.280	14.434	18.405	25.133	35.067	42.680
c-Yatırım Malı	20.449	17.328	22.681	14.413	17.619	23.923	37.148	42.254
D- Diğer	1.022	840	1.083	726	1.275	2.092	3.346	3.393
Toplam İhracat	26.974	26.587	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.414
A- Tarım Ürünleri	2.375	2.095	1.684	2.006	1.806	2.201	2.645	3.460
B- Madencilik	364	385	400	349	387	469	649	809
C- İmalat Sanayi	24.065	23.958	25.518	28.826	33.702	44.378	59.579	68.737
a-Tüketim Malı	13.585	12.619	12.810	13.369	15.287	19.335	22.865	25.640
b-Aramalı	5.608	5.504	6.118	7.384	8.512	10.609	15.756	18.287
c-Yatırım Malı	4.872	5.835	6.589	8.073	9.902	14.434	20.959	24.810
D- Diğer	171	149	173	153	165	204	294	384
İhracat/İthalat(%)	58,7	65,4	50,9	75,7	69,9	68,1	64,7	63,0
Tüketim Malı	295	350	302	348	285	291	277	282
Aramalı	40	42	35	51	46	42	45	43
Yatırım Malı	24	34	29	56	56	60	56	59
HP ve DG Hariç İhr./İth.	62,8	71,9	57,5	88,7	79,5	76,7	71,6	71,7
DTA/ Top. Dış.Tic. Hacmi	26,0	20,9	32,5	13,8	17,7	18,9	21,4	22,7
Dış Tic. Hacmi/GSMH	35,3	35,8	40,8	50,3	47,9	48,9	53,5	51,3

(Kaynak: Yükseler ve Türkan; DPT verilerinden kendi hesaplamalarımız)

HP ve DG: Ham Petrol ve Doğalgaz, DTA: dış Ticaret Açığı

1998–2005 dönemi ele alındığında (Tablo 15), Türkiye'nin dış ticareti açısından en kötü yıl 2000 yılı olmuştur. 2000 yılı dış ticaret açığının toplam dış ticaret hacmine oranı %32,5 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da yine dönemin en düşük seviyesi olan %50,9'a düşmüştür. HP-DG hariç ihracat/ithalat oranı da aynı şekilde dönemin en düşük seviyesi olan %57,5'e düşmüştür. HP ve DG ithalatının nominal olarak %67'nin üzerinde artmasını ancak fiyat artışlarıyla açıklayabiliriz. Çünkü bu yıl ithalat miktarı sadece %10 artmasına rağmen dış fiyat artış oranı %56'yı bulmuştur. İhracata mal gurubu bazında bakıldığında ise 2000 yılında tarım sektöründe ihracat miktar bazında %21 azalırken, ithalat %44 artmıştır (Tablo 17). Halbuki tarım sektörünün hasıla artışı 2000 yılında %3,9 olarak gerçekleşmiştir (DPT). Buna rağmen tarım ihracatındaki büyük daralma ve ithalatındaki artış, ancak büyüme sonucu oluşan talepteki canlanmayla açıklanabilir.

Tablo 16. Sektörel Değişim Oranları ve Dağılımı

	Yıllık Değişim Oranları(%)							Dağılım (%)	
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	1996-99	2003-05
Toplam İthalat	-11.4	34.0	-24.0	24.5	34.5	40.6	19.5	100.00	100.00
A- Tarım Ürünleri	-22.4	28.8	-33.6	20.8	48.9	8.9	2.0	4.67	2.85
B- Madencilik	13.3	67.2	-7.3	9.3	25.4	21.7	48.6	10.18	12.82
<i>Ham Petrol ve Doğalgaz</i>	<i>25.0</i>	<i>67.3</i>	<i>-1.9</i>	<i>1.9</i>	<i>25.4</i>	<i>20.6</i>	<i>50.9</i>	<i>8.49</i>	<i>11.03</i>
C- İmalat Sanayi	-13.0	76.8	-26.0	26.6	34.5	44.4	16.8	82.77	81.20
a-Tüketim Malı	-21.9	17.8	-9.3	39.5	23.8	24.1	10.2	10.13	8.45
b-Aramalı	-6.9	32.8	-16.5	27.5	36.5	39.5	21.7	30.04	36.30
c-Yatırım Malı	-15.2	30.9	-36.5	22.2	35.8	55.3	13.7	42.61	36.46
Toplam İhracat	-1.5	4.4	12.8	15.0	31.0	33.7	16.2	100.00	100.00
A- Tarım Ürünleri	-11.8	-19.6	19.1	-10.0	21.9	20.2	30.8	8.77	4.52
B- Madencilik	5.7	3.9	-12.7	10.9	21.1	38.4	24.6	1.48	1.05
C- İmalat Sanayi	0	6.5	13.0	16.9	31.7	34.2	15.4	89.14	93.95
a-Tüketim Malı	-7.1	1.5	4.4	14.3	26.5	18.2	12.1	49.70	36.95
b-Aramalı	-1.8	11.1	20.7	15.3	24.6	48.5	16.0	21.68	24.29
c-Yatırım Malı	19.7	12.9	22.5	22.7	45.8	45.2	18.4	17.76	32.75

(Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamamız; Yükseler ve Türkan, 2006)

Tablo 17’de yer alan dış ticaret miktar ve fiyat endekslerindeki değişime bakıldığında, ithalat miktar endeksinde, 2000 yılında bir önceki yıla nazaran %33’e yakın artış olduğu görülmektedir. Aynı yıl için, ithalat fiyat endeksindeki artış sadece % 4,5 iken miktar endeksinde gerçekleşen bu artış, döviz kuru ve büyümeyle açıklanabilecek bir durumdur. Bu yıl, sektörel bazda oransal olarak tarım sektörü ithalat artış oranı da yüksek olmasına rağmen tarım ürünlerinin ithalat içindeki payının küçük olması nedeniyle, esas ağırlığı imalat sanayi sektörü çekmiştir. Hatta imalat sanayi ithalat miktar artışı genel artış oranı üzerinde seyretmiştir (Tablo 16). Bunda küçük de olsa fiyat avantajının da etkisi vardır. 1999 yılında ithalat fiyat endeksi/ihracat fiyat endeksi bir (1) olarak alınırsa, 2000 yılında bu oran 0,73’e düşmüştür. 2002 yılına kadar imalat sanayi ithalat fiyat endeksi az da olsa gerilemiş, fakat 2003’ten itibaren küçüğe olsa Türkiye’nin aleyhine dönmüş, 2002’de 1.05 ve 2003’te 1.02 oranında gerçekleşmiştir. Madencilik sektöründe ise artan petrol fiyatlarına bağlı olarak, ithalat miktar endeksinde önemli bir artış yaşanmadığı halde ithalat fiyat endeksi 1999’da 100’ken 2006’da 350’nin üstüne çıkmıştır. (Tablo 17).

İhracatta ise genelde ihracat artış oranı büyüme oranının üzerinde seyretmiş, 2000 yılında %34.4 artan ithalata karşın ihracat sadece %4.4 oranında artmıştır. 2001 yılındaki daralmaya rağmen ise ihracat, kur avantajı etkisiyle nominal olarak tablo 15’te görüldüğü gibi %12,8 artarken, bu artış fiyat etkisinden ziyade miktar etkisiyle gerçekleşmiştir.

Tablo 17. Dış Ticaret Miktar ve Fiyat Endeksleri (1999=100)

	1999	2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006*	
	Değer	Değer	% değişim	Değer	% değişim	Değer	% değişim	Değer	% değişim	Değer	% değişim	Değer	% değişim	Değer	% değişim
İthalat Fiyat Endeksi															
Genel	100,0	104,5	1,04	104,2	0,00	102,9	-0,01	116,0	0,13	133,6	0,15	123,3	-0,08	154,4	0,08
Tarım	100,0	97,2	-0,03	92,0	-0,05	91,6	0,00	107,1	0,17	122,5	0,14	112,9	-0,08	121,4	0,07
Madencilik	100,0	156,1	0,56	147,3	-0,06	143,8	-0,02	170,1	0,18	204,0	0,20	286,2	0,40	357,5	0,31
İmalat	100,0	97,6	-0,02	97,9	0,00	97,1	-0,01	106,5	0,10	120,4	0,13	124,5	0,03	130,8	0,04
İthalat Miktar Endeksi															
Genel	100,0	132,7	0,33	99,7	-0,25	120,5	0,21	150,2	0,25	182,8	0,22	204,5	0,12	213,9	0,07
Tarım	100,0	143,8	0,44	103,8	-0,28	114,5	0,10	162,4	0,42	151,6	-0,07	169,3	0,12	157,5	-0,10
Madencilik	100,0	109,9	0,01	106,0	-0,04	120,3	0,14	128,8	0,07	130,6	0,01	138,4	0,06	143,2	0,07
İmalat	100,0	134,1	0,34	98,8	-0,26	121,0	0,22	158,5	0,31	201,9	0,27	228,6	0,13	240,0	0,08
İhracat Fiyat Endeksi															
Genel	100,0	95,7	-0,04	93,2	-0,03	91,5	-0,02	103,1	0,13	119,9	0,16	126,7	0,06	131,3	0,02
Tarım	100,0	97,0	-0,03	87,6	-0,10	83,9	-0,04	90,5	0,08	119,2	0,32	152,3	0,28	135,1	-0,13
Madencilik	100,0	100,0	0,00	95,5	-0,05	98,9	0,04	111,9	0,13	130,2	0,16	143,2	0,10	167,1	0,17
İmalat	100,0	95,7	-0,04	94,1	-0,02	92,3	-0,02	104,7	0,13	121,0	0,16	126,7	0,05	131,8	0,03
İhracat Miktar Endeksi															
Genel	100,0	111,3	0,11	136,0	0,22	157,5	0,16	188,2	0,19	215,1	0,14	237,6	0,10	244,2	0,07
Tarım	100,0	79,1	-0,21	111,1	0,40	99,4	-0,11	104,4	0,05	94,1	-0,10	97,1	0,03	97,5	0,17
Madencilik	100,0	109,8	0,10	107,4	-0,02	107,8	0,00	149,7	0,39	175,2	0,17	201,4	0,15	207,7	0,06
İmalat	100,0	114,6	0,15	139,0	0,21	164,2	0,18	196,6	0,20	227,1	0,16	251,1	0,11	258,5	0,06

(Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamamız)

Not: Kusurlar yuvarlanarak verilmiştir. *2006 yılı ilk üç çeyrek verileri olup bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde değişimlerini vermektedir.

Elbette ihraç ürünlerinin TL cinsinden fiyatlarının artması, miktar etkisini tetiklemiştir. Çünkü 2001 yılında ihracat fiyat endeksi küçüğe olsa gerileme gösterirken, ihracat miktar endeksi %22 artmıştır. Bu dönemde yurt içindeki maliyetlerin döviz cinsinden düşmesi, ihracatçıyı dış fiyatlardaki gerilemeye rağmen ihracatını arttırmaya teşvik etmiştir. Bu durum sonraki yıllarda da devam etmiş, 2003 ve 2004 yıllarında ithalat fiyat artışına paralel olarak artan ihracat fiyatları hesaba katılmazsa, genelde ihracattaki nominal artış, dış fiyat dezavantajına rağmen miktar artışıyla sağlanmıştır (Tablo 17).

5.1.1.1. Alt Sektörler Bazında İhracatın Gelişimi

1996–1999 döneminde ihracatın GSMH’ye oranı yıllık %13.4 iken, bu oran 2000–2002 döneminde %18.4’e, 2003–2005 döneminde ise %20.3’e yükselmiştir (Tablo 18). Aynı dönemlerde tarımın toplam ihracat içindeki payı düşerken imalat sanayinin payı yükselerek 1996–1999 döneminde %89.1’den 2003–2005 döneminde yaklaşık olarak %94.0’a çıkmıştır (Tablo 18). İhracatta, Gümrük Birliği sonrası karşılaştırmalı olarak veren aşağıdaki Tablo 18’ye bakıldığında, tüketim malı ihracatında ciddi gerileme yaşanırken yatırım malı ihracatında ise ciddi bir yükseliş olduğu görülecektir.

Tüketim ürünleri ihracatının payı 1996–1999 döneminde %49,7’den 2003–2005 döneminde %36,9’a düşmüştür. Bu düşüşün temelde üç sektörden kaynaklandığı söylenebilir. Bu sektörler Gıda ve İçecek Ürünleri, Tekstil Ürünleri ve Giyim Eşyası sektörleridir. Mobilya ve Diğer İmalat sektörleri ihracatının toplamdaki küçük artış dikkate alınmazsa, tüketim malı gurubunda, hiçbir sektörün toplam içindeki payında artış olmamıştır. İmalat sanayinin her üç mal gurubu için (tüketim, aramalı ve yatırım) kriz öncesi ve kriz sonrası karşılaştırmak açısından, 2002–2005 dönemi ihracat oranları artış hızının 1996–1999 dönemine göre değişimine bakmak, krizin etkilerini görmek açısından önemlidir. 1996–1999 dönemi ve 2002–2005 dönemi için sırasıyla tüketim, ara malı ve yatırım malı ihracat artış oranları yıllık bazda şöyledir; 2.65–18.81, 1.46–29.03, 17.6–35.82. Bu verilere göre en yüksek sıçrama ara malı ihracatında yaşanmıştır. Fakat yatırım malı ihracat hızı

kriz öncesinde de yüksek olduğu için, 2002–2005 arasında yıllık %35.82 ile liderliği elden bırakmamıştır.

Tablo 18. Sektörel İhracat Artışı ve Dağılımı (%)

	Ortalama Yıllık Artış(%)				Yüzde Dağılım		
	1999/96	2002/99	2005/02	2005/96	1996-99	2000-02	2003-05
Toplam İhracat	4.61	10.69	26.73	13.64	100.00	100.00	100.00
I.Tarım ve Ormancılık	-1.49	-5.18	23.71	4.94	8.66	5.66	4.34
II.Balıkçılık	12.65	10.71	39.10	20.16	0.11	0.11	0.18
III.Madencilik	1.46	0.19	27.83	9.12	1.48	1.19	1.05
IV.İmalat Sanayi	5.29	12.05	26.82	14.37	89.14	92.52	93.95
A.Genellikle Tüketim Malları	2.65	6.60	18.81	9.14	49.70	43.57	36.91
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	-5.99	-2.67	31.37	6.33	9.30	6.02	5.58
2.Tütün Ürünleri	-4.31	6.17	6.87	2.78	0.35	0.32	0.16
3.Tekstil Ürünleri	6.08	6.68	16.45	9.64	17.10	15.86	12.83
4.Giyim Eşyası	2.95	7.87	14.46	8.33	20.63	18.31	14.91
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	-6.44	5.79	19.98	5.90	0.94	0.65	0.54
6.Mobilya,Diğer İmalat	25.02	24.72	33.06	27.54	1.37	2.41	2.89
B.Genellikle Ara Malları	1.46	15.64	29.03	14.82	21.68	23.13	24.29
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	-0.02	20.04	27.89	15.35	0.27	0.31	0.33
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	5.76	26.73	22.67	18.03	0.56	0.74	0.75
9.Basım ve Yayım	-0.07	0.77	29.13	9.15	0.17	0.14	0.14
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	6.74	28.59	55.41	28.72	0.96	1.46	2.63
11.Kimyasal Ürünler	-0.26	8.58	21.20	9.49	4.97	4.69	3.97
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	9.39	17.54	31.81	19.23	2.41	2.95	3.21
13.Metalik olm.Diğ.Miner.ÜR.	7.02	15.31	22.28	14.70	3.51	4.01	3.70
14.Ana Metal Sanayi	-2.60	16.22	28.53	13.31	8.82	8.83	9.56
C.Genellikle Yatırım Malları	17.60	19.28	35.82	23.97	17.76	25.81	32.75
15.Metal Eşya Sanayi	11.94	12.90	42.21	21.58	2.23	2.44	3.47
16.Makina ve Teçhizat İmal.	13.50	19.69	32.74	21.72	4.03	5.27	6.47
17.Büro,Muh.,Bilgi İşlem M.	41.29	-12.90	20.37	13.99	0.15	0.16	0.09
18.Elekt.Makina ve Cihazlar	-3.56	15.16	22.26	10.73	2.88	3.07	2.57
19.Haber.Teçhizatı,Radyo TV	34.54	26.90	25.99	29.09	2.35	3.72	4.34
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	5.68	10.01	29.96	14.75	0.25	0.25	0.27
21.Motorlu Kara Taşıtları	18.28	30.67	41.58	29.83	4.39	8.41	13.31
22.Diğer Ulaşım Araçları	70.68	-11.81	47.57	30.48	1.50	2.48	2.22
V.Diğer	-0.44	3.36	32.69	10.94	0.61	0.52	0.48
İhracat/GSMH(%)					13.35	18.40	20.30

(Kaynak: Yükseler ve Türkan, 2006, s.13)

Tüketim malları gurubunda, Mobilya ve Diğer İmalat Sanayi dışında hemen hemen hiçbir sektör toplam ihracat içindeki payını, kriz sonrasında arttıramamıştır. Ara malı üreten sektörlerde ise Kok kömürü, Petrol Ürünleri ve Ana Metal Sanayi ve Plastik ve Kauçuk Ürünleri Sanayi sektörü, toplamdaki paylarını bir miktar arttırmışlardır. Toplam ihracat içinde payını arttıran yatırım malı üreten sektörler ise, Metal Eşya, Makine ve Teçhizat İmalatı, Haberleşme Teçhizatı, Radyo Televizyon ve Motorlu Kara Taşıtları sektörleridir. Toplam ihracat içinde payları sırasıyla düşen

sektörler ise; tüketim malı gurubunda Gıda ve İçecek, Tekstil ve Giyim Eşyası, ara malı gurubunda Metalik Olmayan Diğer Mineraller, yatırım malı gurubunda ise kısmen Elektrikli Makine ve Teçhizat sektörüdür.

Yatırım Malları ihracatında, kriz sonrasında en ciddi performansı, Motorlu Kara Taşıtları ve Haberleşme araçları ile Radyo Televizyon ürünleri göstermiştir. Özellikle Motorlu Kara Taşıtları sonraki yıllarda da bu artışa devam ederek toplam içindeki payını %13,3'e çıkarmıştır.

1996–1999 arasında toplam ihracatta ağırlığı %37.13 olan Giyim ve Tekstil sektörünün payı, 2002–2005 döneminde %27.74'e gerilemiştir. İstihdam açısından önem arz eden bu sektörlerdeki gerileme, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir risk oluşturmaktadır

Toplamda bakıldığında ise kriz yıllarında ve sonrasında Tüketim mallarının ihracat artış oranı oransal olarak genel ihracat artışının gerisinde kalarak, 1999 öncesi %49,7 olan payını 2003–05 döneminde %36,9'a düşürmüştür. Ara malları ihracatı ise genel ihracat artışının üstünde bir performans göstererek 1999 öncesinde %21,6 olan payını 2003–05 döneminde %24,3'e çıkarmıştır. Diğer taraftan, yatırım malları ihracatı ihracat artışında belirleyici olmuş, kriz öncesi %17,7 olan payını 2003–2005 döneminde %32,7'ye çıkarmıştır. Türk imalat sanayinin yatırım malında üretim ve ihracatını arttırması, bu yönde ciddi yapısal değişiklik içine girmesi, ithal girdi kullanım oranlarındaki artış dikkate alınmazsa olumlu bir gelişmedir (Tablo 18).

Tablo 19'da imalat sanayi üretim ve ihracat miktarları 1997 yılı baz alınarak verilmiştir. Alt sektörler bazında da ayrıştırılmış olan veriler, üretilen mamulün ne kadarının ihraç edildiğini göstermek açısından önemlidir. Evvela üretim miktarlar endeksine bakıldığında, 2003 öncesinin imalat sanayi açısından kayıp yıllar olduğu görülmektedir. 2000 senesindeki büyümeye rağmen imalat sanayi üretim endeksi sadece %2 oranında artmıştır. 2003 öncesinde en çok üretim gerilemesi ise yatırım malları sektöründe yaşanmıştır. 2000 yılında 100.5 olan yatırım malı üretim endeksi 2001 yılında 76.2'ye gerilemiştir. 1999 yılındaki ekonomik küçülme döneminde de bu üretim gurubu bir önceki yıla göre %10 oranında küçülmüştür. Fakat 2001 krizi döneminde bir önceki yıla göre gerilemesi %24 dolayında olmuştur.

Tablo 19. İmalat Sanayi Üretim ve Dış Ticaret Göstergeleri

İmalat Sanayi	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Üretim Endeksi(Toplam)	100.0	100.1	95.9	102.1	92.4	102.5	112.0	123.6	129.7
Tüketim Malı	100.0	100.1	97.2	104.5	100.1	105.8	109.1	108.0	105.5
Aramalı	100.0	101.7	98.9	101.0	94.8	105.1	114.3	123.9	131.4
Yatırım Malı	100.0	96.6	86.6	100.5	76.2	92.6	111.2	146.2	159.2
İhracat Miktar Endeksi	100.0	110.8	114.7	131.4	159.4	188.3	229.9	267.1	289.8
Tüketim Malı	100.0	106.5	104.2	112.2	127.4	146.6	168.7	171.4	177.7
Aramalı	100.0	100.4	105.7	123.5	152.6	177.0	210.0	250.9	263.6
Yatırım Malı	100.0	134.3	155.8	193.3	261.9	323.2	442.4	571.3	663.2
İhracat/Üretim Oranı	0.154	0.170	0.185	0.199	0.266	0.284	0.317	0.334	0.345
Tüketim Malı	0.248	0.264	0.266	0.266	0.316	0.344	0.384	0.394	0.418
Aramalı	0.104	0.104	0.104	0.127	0.167	0.175	0.191	0.210	0.208
Yatırım Malı	0.130	0.181	0.234	0.250	0.447	0.454	0.517	0.508	0.541
İhracat/Arz Oranı	0.116	0.130	0.140	0.140	0.199	0.206	0.216	0.215	0.217
Tüketim Malı	0.224	0.242	0.247	0.241	0.288	0.308	0.336	0.336	0.352
Aramalı	0.076	0.082	0.083	0.084	0.116	0.115	0.117	0.126	0.123
Yatırım Malı	0.075	0.102	0.138	0.128	0.243	0.257	0.273	0.253	0.262
Endeks Ağırlıkları	Toplam(1997=100)		Tüketim Malı		Ara Malı		Yatırım Malı		
Üretim Endeksi	100.0		30.6		47.9		21.5		
İhracat Miktar Endeksi	100.0		57.2		25.6		17.2		

(Kaynak: Yükseler ve Türkan, s.14–17)

Not: İhracatın üretim ve arz miktarlarına oranı, 1998 ve 1999 için tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 19'dan ihracat endeksine bakıldığında, üretimdeki dalgalanmaya rağmen ihracatın daha düzenli bir seyir izlediği görülür. Tüketim malının 1999 yılındaki ihracat miktarındaki küçük gerileme dışında, hiçbir alt sektörde gerileme yaşanmamıştır. Yatırım malı ihracatında ise 2002 sonrasında sıçrama yaşanmış, 1997'de 100 olan ihracat miktar endeksi 2005 yılında 663'e çıkmıştır (Tablo 19).

Bu durum ihracat/üretim oranlarına bakıldığında daha net görülecektir. Türkiye ekonomisi esasen 1995 sonrası "ihracat yönlü" bir performans göstermiştir. İmalat sanayinin ihraç edilen kısmı 1997'de %15'ken, bu oran sürekli artış göstererek 2005 yılında %35'e çıkmıştır. Aynı yıllarda yatırım malının ihracat/üretim oranı da %13'ten %54'çıkıştır. Demek ki Türk imalat sanayi dış piyasalarda yatırım malında avantaj yakalamıştır. Tüketim malı üreten sektörlerde ihracat/üretim oranı 2001 krizi öncesi dört sene boyunca yıllık ortalama olarak %26 civarında kalmış, 2001'de %31.6'ya, 2005'te ise %41.8'e yükselmiştir. Ara malları üreten sektörlerde de ihracat/üretim oranları kriz öncesinde pek değişiklik göstermezken, krizle beraber yükselişe geçerek 2005'te %20,8'e çıkmıştır (Tablo 19).

Bu kıstasa göre bakıldığında, Türkiye ekonomisinin ihracat ağırlıklı bir nitelik kazandığı, bunun da birçok açıdan yararlı olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat sadece ihracat artış oranlarına veya ihracatın toplam üretime olan oranına bakmak yanıltıcı olacaktır. İhracatın ne kadarının ithalata gereksinim duyduğu, dış ticaret açığının ihracat artışına rağmen ne kadar büyüdüğü göz önüne alınırsa daha sağlıklı sonuçlar elde edilecektir. Bu nedenle çalışmada ihracat/arz oranları da verilmiştir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir konu, son yıllarda ihracatın ithalat bağımlılığında önemli artış olduğudur. Fakat bu gelişme göz önüne alınmadığı için sadece ihracat artış oranları başarı performansı olarak sunulmakta ve kamuoyu eksik bir şekilde bilgilendirilmektedir.

İhracat/arz oranları, sektör ihracatının, sektörün üretim ve ithalatına oranını vermektedir (Yükseler ve Türkan, 2006: 16). İmalat sanayi genelinde ihracat/arz oranı, 1997’de %11,6 iken 2001’de %19,9’a ve 2005 yılında ise %21,7’ye çıkmıştır. Paydadaki üretim değerine ithalat miktarı da dahil edilerek hesaplanan ihracat/arz oranlarına bakıldığında, 2001 krizi sonrasında ihracat/üretim oranı sürekli arttığı halde, artan ithalat miktarına bağlı olarak ihracat/arz oranlarının, en azından 2002’den beri değişmediği görülmektedir (Tablo 19). Oysa ihracat/üretim oranı 2005’te %34.5’e çıkmıştır. Bu durum aslında iddia edildiğinin aksine ihracat performansında bir iyileşmenin yaşanmadığını göstermektedir.

Mal grupları bazında bakıldığında tüketim malı sektörünün ihracat/arz oranları sistematik olmasa da bir artış göstermiş, diğer bir ifadeyle ithalata bağımlılığı düşük seyretmiştir. Yatırım malı üreten sektörler ise özellikle 2001 krizinden sonra ihracatını büyük ölçüde arttırmakla beraber, ihracat/arz oranları daha düşük kalmış, 1998 yılında %10 olan bu oran 2005’te %26’ya çıkmıştır. Yatırım malı üreten sektörlerdeki ihracat/arz oranı, kriz öncesinde artış gösterirken, kriz sonrasında durağanlaşmıştır. Esasen yatırım malının üretim bağımlılığı çok daha yüksektir. Çünkü yukarıda tablo 19’da verilen ihracat/arz oranlarındaki “arz” miktarına, aynı mal grubunun üretim ve ithalat toplamları dahildir. Diğer bir ifadeyle yatırım malı ihracatının, yine yatırım malı üretim ve ithalatına oranını vermektedir. Oysa yatırım malının ithalata bağımlılığını gösteren ölçüt sadece yatırım malı grubunun ithalat miktarı değil, aynı zamanda yatırım malı üretiminde kullanılan aramalının da ithalat miktarıdır. Bu durum yatırım malının üretim

yapısından kaynaklıdır. Çünkü yatırım malları üretimi, girdi olarak daha çok aramalı kullanmaktadır. Bu nedenle sadece yatırım malı sektörlerinin ihracat/arz oranlarının yüksekliğine bakıp bu sektörlerin ithalat gereksiniminin düşük olduğunu söylemek yanıltıcı olur.

Ara malına bakıldığında ise ihracat/arz oranlarının krizden sonra pek değişmediği görülecektir. Bu durum, aramalı ithalatında, dolayısıyla imalat sanayi üretiminde, Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı hale geldiğini gösteren bir göstergedir. Dışa bağımlılık oranları ileride bölüm 5'te ayrıntılı tartışılacaktır.

Sonuç olarak ihracat/üretim oranlarındaki olumlu seyir, ihracat/arz oranlarına yansımamış, ihracatın ve üretimin ithalata bağımlılığı son yıllarda iyice artmıştır. Bunu daha net olarak görmek için 1997 ve 2005 yıllarındaki ihracat/üretim ve ihracat/arz oranları arasındaki makasa bakmakta yarar vardır. Bu her iki dönemdeki ihracat/üretim oranlarını ihracat/arz oranlarına bölersek; sırasıyla bu oran tüketim malı gurubunda 1997'de %90 iken, 2005'te %83'e; aramalıında 1997'de %73 iken 2005'te %59'a; yatırım malı gurubunda ise 1997'de %58'den 2005'te %48'e düşmüştür. Görülmektedir ki son yıllarda, ihracatındaki ithalat payı en çok artan mal grubu aramalı, en az artan ise tüketim malı grubu olmuştur. Bunun diğer bir göstergesi de dâhilde işleme izin belgeleridir. Bu konu aşağıda bölüm 5.1.'de detaylı incelenmiştir.

5.1.1.2. Alt Sektörler Bazında İthalatın Gelişimi

1996–1999 döneminde ithalatın GSMH'ye oranı %23 dolayından 2003–2005 döneminde %31'e çıkarken bu artışın daha çok 2002'den sonra gerçekleştiği görülmektedir. 1999–2002 arasında yıllık %8,2 oranında artan ithalat, 2002'den sonra %31,2 oranında artış göstermiştir. 2002'den sonra madencilik, balıkçılık ve imalat sanayi ithalatı yıllık bazda neredeyse aynı oranda, %31'in üstünde, artmıştır.

Tablo 20. Sektörel İthalat Artışı ve Dağılımı (%)

	Ortalama Yıllık Artış (%)				Yüzde Dağılım		
	1999/96	2002/99	2005/02	2005/96	1996-99	2000-02	2003-05
Toplam İthalat	-2.31	8.22	31.24	11.55	100.00	100.00	100.00
I.Tarım ve Ormancılık	-8.69	1.08	17.99	2.88	4.67	3.55	2.85
II.Balıkçılık	-5.82	19.21	31.41	13.84	10.18	14.15	12.82
III.Madencilik	-4.51	18.70	31.68	14.28	8.49	12.52	11.03
IV.İmalat Sanayi	-1.22	6.84	31.45	11.53	82.77	80.21	81.20
A.Genellikle Tüketim Malları	-9.80	14.22	19.17	7.08	10.13	9.11	8.45
1.Gıda ve İçecek Ürünleri	-19.44	9.06	15.67	0.54	3.51	2.40	1.99
2.Tütün Ürünleri	10.34	0.02	26.81	11.86	0.10	0.09	0.08
3.Tekstil Ürünleri	-4.38	14.96	16.65	8.64	4.23	4.09	3.83
4.Giyim Eşyası	-1.02	23.06	26.08	15.38	0.50	0.60	0.62
5.Deri,Bavul,Ayakkabı	-16.14	17.30	36.119	10.24	0.68	0.62	0.67
6.Mobilya,Diğer İmalat	2.07	18.57	20.94	13.54	1.10	1.31	1.26
B.Genellikle Ara Malları	0.98	12.26	32.36	14.48	30.04	33.99	36.30
7.Ağaç ve Mantar Ürünleri	1.97	4.92	56.49	18.74	0.31	0.32	0.43
8.Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.38	3.92	25.66	10.16	1.92	2.00	1.77
9.Basım ve Yayım	5.54	8.50	26.56	13.16	0.34	0.45	0.33
10.Kok Kömürü,Petrol Ürün.	6.30	19.49	35.77	19.92	2.50	4.46	4.27
11.Kimyasal Ürünler	2.28	8.15	26.29	11.79	15.43	15.95	15.46
12.Plastik ve Kauçuk Ürün.	2.83	6.37	25.78	11.22	2.01	1.98	1.94
13.Metalik olm.Diğ.Miner.Ür.	-3.62	0.05	34.74	9.12	1.01	0.79	0.79
14.Ana Metal Sanayi	-5.09	25.34	42.48	19.23	6.51	8.04	11.29
C.Genellikle Yatırım Malları	-0.65	0.56	33.85	10.17	42.61	37.10	36.46
15.Metal Eşya Sanayi	-3.02	9.14	21.34	8.69	2.10	1.92	1.64
16.Makina ve Teçhizat İmal.	-12.14	8.53	23.50	5.60	15.78	11.70	10.83
17.Büro,Muh.,Bilgi İşlem M.	15.88	-6.46	35.58	13.69	2.21	2.28	1.92
18.Elekt.Makina ve Cihazlar	8.63	2.80	35.12	14.70	3.31	3.07	3.32
19.Haber.Teçhizatı,Radyo TV	31.24	-9.44	25.33	14.20	4.94	5.67	4.29
20.Tıbbi,Hassas Optik Al.Saat	2.54	0.94	31.28	10.76	2.57	2.37	2.15
21.Motorlu Kara Taşıtları	2.84	-4.54	61.63	16.63	8.38	7.52	10.77
22.Diğer Ulaşım Araçları	-16.45	-2.34	26.05	0.94	3.32	2.57	1.53
V.Diğer	-10.46	14.91	38.59	12.55	2.37	2.09	3.12
İthalat/GSMH (%)					23.15	27.80	31.00

Kaynak: (Yükseler ve Türkan, 2006, s.20)

1996–1999 dönemi ile 2002–2005 dönemini kıyaslırsak, toplam ithalat içinde payını arttıran sektörler mal grupları bazında şöyledir: Tüketim malı grubundaki hiçbir sektör, kriz sonrasında toplam ithalattaki payını arttırmamıştır. Ara malı grubunda ise Kok Kömürü, Petrol Ürünleri ve Ana Metal Sanayi sektörleri toplamdaki payını arttırmıştır. Ana Metal Sanayi, kriz öncesinde toplam ithalat içinde %6.5 olan payını, kriz sonrasında %11.29’a çıkarmıştır. Yatırım malı grubunda ise sadece Motorlu Kara Taşıtları sektörü ithalat payını arttırmıştır (Tablo 20).

Buna karşılık aynı dönemlerde toplam ithalattaki payını azaltan sektörler ise sırasıyla şöyledir. Tüketim Malı Gurubunda; Gıda ve İçecek Ürünleri ile Tekstil Ürünleri, Aramalı Gurubunda kısmen Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Yatırım Malı Gurubunda ise Metal Eşya Sanayi, Makine ve Teçhizat İmalatı, Büro, Muhasebe, Bilgi İşlem makinaları, Tıbbi, Hassas Optik ve Saat Ürünleri ve Diğer Ulaşım araçları sanayi. Makina ve Teçhizat İmalatı toplamdaki payını kriz öncesine göre yaklaşık %5 azaltmıştır.

Krizin alt sektörler için etkisini daha net görebilmek ve kriz öncesiyle karşılaştırabilmek için ithalat ve ihracat miktarları, Tablo 21’de birlikte verilmiştir. 2000–2003 dönemini kapsayan bu tabloya bakıldığında, başta giyim ve tekstil olmak üzere tüketim malı üreten sektörlerin hepsinde krizden sonra ithalat artışı gözlemlenmiştir. Kriz yılı olan 2001’de ise Giyim Eşyası ve Ana Metal Sanayi sektörü dışındaki tüm sektörlerde düşüş meydana gelmiştir.

İhracatta ise 2001 kriz yılında, Tütün Ürünleri ve Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makinaları sektöründeki küçük düşüş haricinde tüm sektörler ihracatlarını arttırmışlardır. Gıda Ürünleri ve İçecek üreten sektörlerin ihracatında ise 2002’de düşüş meydana gelmiş fakat 2003’de tekrar ihracat artışı sağlanmış, 2002–2005 arasında ise yıllık artış hızını %30’un üstüne çıkarmıştır (Tablo 18).

Yatırım malı ithalatı tüm sektörler itibariyle kriz yılında gerilemiş, en büyük daralma ise Motorlu Kara Taşıtları ve Römorklar’da yaşanmıştır. 2000 yılında 6 milyar dolara yakın olan Motorlu Kara Taşıtları ve Römorklar ithalatı, 2001 yılında 2.2. milyar dolara gerilemiştir. Yatırım Malı ithalatı toplamda, 2001 yılında %36.5 oranında gerilemiştir. Fakat 2003 yılında ise bir önceki yıla göre %22.2 artış göstermiştir (Tablo 15).

Tablo 22’e bakıldığında, ithalatının üretim miktarına oranı, 1997’den 2005’e, her üç mal gurubunda da yükselmiştir. Toplam olarak bakıldığında da 1997 yılında imalat sanayi ithalatının üretime oranı %32 iken, 2005’te bu oran %58’e çıkmıştır. Kriz yılında ara malı ve yatırım malında kısmen gerileyen bu oran, ekonominin ısındığı dönemlerde tekrar yükselmiştir. Tüketim malının ithalat/üretim oranı kriz yılında değişmezken, aramalı ve yatırım malının azalmıştır. Son dönemlerde ise yatırım malı ithalatı, toplam yatırım malı üretimini miktar olarak aşmıştır (Tablo 22).

Tablo 21. Kriz Döneminde Dış Ticaretin Sektörel Değişimi (milyon dolar)

Sektörler	İthalat				İhracat			
	2000	2001	2002	2003	2000	2001	2002	2003
A-Tüketim Malı								
Gıda Ürünleri ve İçecek	1.156	1.014	1.361	1.634	1.835	2.160	1.881	2.650
Tütün Ürünleri	43	40	46	58	123	81	100	90
Tekstil Ürünleri	1.853	1.683	2.500	3.094	4.614	4.943	5.533	6.841
Giyim Eşyası	266	277	346	450	5.417	5.398	6.615	8.154
Bavul,bavul ve ayakkabı	312	269	331	437	190	212	214	286
Mobilya	607	556	773	960	631	719	945	1.771
B-Aramalı								
Ağaç ve mantar ürünleri	207	106	153	241	63	109	118	146
Kağıt ve ürünleri	1.152	785	1.007	1.319	164	242	303	367
Basım ve yayım	251	220	200	251	43	43	49	67
Kok kömür,petr. ürn. ve nükl.yak.	2.587	1.799	2.191	2.833	301	416	670	954
Kimyasal madde ve ürünleri	8.084	6.775	8.661	11.238	1.397	1.481	1.581	1.926
Plastik ve kauçuk ürünleri	1.039	813	1.074	1.434	781	941	1.085	1.464
Metalik olmayan diğer mineraller	428	325	412	516	1.121	1.231	1.468	1.800
Ana metal sanayi	3.534	3.612	4.707	7.304	2.247	2.921	3.239	3.884
C-Yatırım Malı								
Metal eşya san.makine teçh. hariç	873	872	1.085	1.133	661	733	932	1.503
Makine teçhizat imalatı	5.838	4.937	6.474	8.141	1.376	1.564	2.078	3.118
Büro,muhas. ve bilgi işl. makin.	1.595	782	988	1.212	63	52	40	41
Elektrikli makine ve cihazlar	1.601	1.221	1.701	2.036	825	1.038	1.057	1.221
Haberleşme teçhizatı ce cihazları	3.994	2.035	2.336	3.029	962	1.002	1.575	2.883
Tıbbi,hassas,optik aletler ve saat	1.341	1.001	1.155	1.437	75	77	89	129
Motorlu kara taşıtları ve römork	5.966	2.206	2.918	6.411	1.745	2.567	3.603	5.437
Diğer ulaşım araçları	1.474	1.360	961	524	882	948	529	1.037

(Kaynak: TÜİK)

Tablo 22. İmalat Sanayi Üretim ve İthalat Değerleri

İmalat Sanayi	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İthalat Miktar Endeksi	100.0	97.1	96.7	129.6	95.5	116.9	158.0	207.3	232.0
Tüketim Malı	100.0	90.0	84.9	107.1	94.8	122.4	155.2	182.4	194.5
Aramalı	100.0	103.1	114.4	141.2	115.7	152.8	197.7	229.4	254.1
Yatırım Malı	100.0	95.0	89.9	129.3	86.4	95.8	134.9	199.0	230.4
İthalat/Üretim Oranı	0.329	0.319	0.331	0.417	0.340	0.375	0.464	0.552	0.588
Tüketim Malı	0.107	0.096	0.093	0.109	0.101	0.124	0.152	0.180	0.197
Aramalı	0.359	0.364	0.416	0.503	0.439	0.523	0.622	0.666	0.695
Yatırım Malı	0.737	0.726	0.765	0.949	0.837	0.763	0.895	1.004	1.065
İthalat/Arz Oranı	0.247	0.241	0.246	0.294	0.254	0.273	0.317	0.355	0.370
Tüketim Malı	0.096	0.087	0.085	0.099	0.092	0.110	0.132	0.153	0.165
Aramalı	0.264	0.266	0.293	0.334	0.305	0.343	0.383	0.399	0.410
Yatırım Malı	0.424	0.420	0.433	0.487	0.455	0.432	0.472	0.501	0.516
Endeks Ağırlığı(1997)	Toplam(1997=100)	Tüketim Malı			Ara Malı		Yatırım Malı		
Üretim Endeksi	100.0	30.6			47.9		21.5		
İthalat Miktar Endeksi	100.0	12.6			35.3		52.1		

(Kaynak: Yükseler ve Türkan, s.21-23)

Yükseler ve Türkan (2006: 23) çalışmalarında imalat sanayi ithalatı/arz oranlarını da hesaplamışlardır. Söz konusu arz, üretim ve ithalat toplamını vermekte olup, sektördeki toplam arzın ne kadarının ithalat kaynaklı olduğunu göstermek açısından önemlidir. İthalat/arz oranlarının yüksekliği, sektördeki veya mal gurubundaki ithalatın, toplam arza-dolayısıyla toplam talebe- oranının arttığını göstermektedir. Örneğin 2001 kriz yılında imalat sanayi genelinde %25.3 olan ithalat/arz miktarı, 2005 yılında %37'ye çıkmıştır. Özellikle 2002'den sonra bu oran hızla artması, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığının arttığını göstermektedir.

Tüketim malı gurubunda ithalat/arz oranı 2001 yılında %9.2'den 2005'te %16.5'e çıkmıştır (Tablo 22). Tablo 20'ye bakıldığında, son yıllarda, deri, bavul ve ayakkabı sektörü ile kısmen de tekstil sektörünün toplam arzı içinde ithalatın payının arttığı görülmektedir. Aramalı üreten sektörlerin ithalat/arz oranı ise 2001 yılında %30.5'ten 2005'de %41'e çıkmıştır. Bu grupta, tabloda yer almayan alt sektörler analiz edildiğinde ana metal sanayi, kimyasal ürünler ve kağıt ürünleri sektöründe ithalat/arz oranlarının ciddi biçimde arttığı görülecektir (Yükseler ve Türkan, 2006: 23). Yatırım malı gurubunda ise ithalat/arz oranları 2001 yılında %45.5'ten 2005'te %51.5'e çıkarak, daha ılımlı bir seyir izlemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu durum daha çok motorlu kara taşıtları, makine ve teçhizat, radyo-tv ve haberleşme araçları üreten sektörlerin üretimlerinde kullandıkları aramalıyı artırarak ihracatlarını arttırmalarından kaynaklanmıştır.

DÖRDÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ÜRETİMİN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

6. ÜRETİMİN İTHALATA BAĞIMLILIĞI İLE İLGİLİ GÖSTERGELER VE BU KONUDA YAPILMIŞ OLAN BAZI ÇALIŞMALAR

Türkiye ekonomisi, bölüm 4'ten de gördüğümüz gibi her geçen yıl dünya ekonomisiyle daha çok bütünleşmektedir. 2001–2006 arasında dış ticaret hacminin GSMH'ye oranı (ABD doları cinsinden GSMH hesaplandığında), sırasıyla %49, %48, %49, %53, %52, ve %57 olarak çıkmaktadır. 2003'ten önce %50'nin altında olan dış ticaret hacmi/GSMH oranı, 2006'da %57'ye çıkmıştır (TUİK). Ancak dış ticaret hacmindeki büyümenin bizzat bir başarı ölçüsü olarak alınması mümkün değildir. Başarı ancak yapılan ihracatın ne kadarının iç üretimle karşılandığı, ne kadarlık bir istihdam artışına yol açtığı ve dış ticaret hadlerinde ne kadarlık bir iyileşme oluşturduğu ile ölçülür. Kısacası, başarı ölçüsü olarak, yaratılan katma değer in büyüklüğü esas alınmalıdır (Sönmez, 2005: 5).

Her geçen yıl yapılan üretimde kullanılan girdilerin, daha büyük oranda dışarıdan ithali, üretimdeki katma değer in önemli bir bölümünün yurt dışına aktarıldığını göstermektedir. Bu durum en iyi şekilde, Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde ithal edilen malların artış oranına bakılarak anlaşılabilir.

6.1. Dahilde İşleme Rejimi (DİR) Çerçevesindeki Gelişmeler

Firmalara, ihraç edecekleri ürünlerin üretiminde kullanılacak girdileri, gümrük vergisi, fon, v.b. mali yükler teminata bağlanmak suretiyle ithal etmelerine imkan sağlayan bu rejim¹² neticesinde, son yıllarda ithalat talebi artmıştır. Sadece malın dış fiyatından ve taşımacılıktan oluşan bir maliyet unsuru söz konusu olduğu için, üretimin ithalata bağımlılığı için en iyi gösterge, Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde yapılan ithalattır. 2001 yılı ve sonrasında söz konusu rejimden yararlanmak için üreticilerin yaptıkları başvurular neticesinde, taahhüt ettikleri

¹² Bkz. <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1063>

ihracat-ithalat miktarlarının genel ithalat-ihracat miktarlarına oranındaki değişim, öngörülen ihracatın ne kadarının dış girdiyle karşılanmak istendiğini, dolayısıyla aramalıdaki ithalat meylini veren iyi bir referanstır. Bu durumda, önce yapılmış olan tüm başvurulara, sonrada kapatılmış olan belgeler çerçevesinde yapılan ihracatın ne kadarının taahhüt edilen ithalat ile karşılandığına bakmak yararlı olacaktır. 2001–2005 yıllarında genel ithalat artış oranı ve ihracat için taahhüt edilen aramalı ithalat başvuru miktarlarındaki oransal değişme, yıllar itibariyle sırasıyla şöyledir (TUIK);

	2001	2002	2003	2004	2005
İthalattaki % değişim(Genel)	-24.0	24.5	34.5	40.6	19.5
Öngörülen ithalattaki % değişim(DİR)	13.6	27.9	45.0	31.0	7.5
İthalat/İhracat (% öngörülen; DİR)	59.1	61.9	63.8	65.7	65.4
Gerçekleşen İth./İhr.(kapalı belgeler)	46.0	44.4	47.2	55.1	54.3

Önceki bölümde de sıkça vurgulandığı gibi özellikle 2003 sonrası iç talepteki canlanma, yüksek büyüme oranları, kurdaki aşırı değerlenme gibi unsurlardan dolayı Türkiye ekonomisinin ithalat talebi hızla artmıştır. İç talepteki canlanma, özellikle 2004 yılında ivme kazanmıştır. 2002 ve 2003 yıllarındaki büyüme ise daha ziyade kriz döneminde düşen kapasite kullanım oranlarının kullanılarak ihracata yönelik bir üretim hamlesi yapılmasından kaynaklanmıştır. Fakat Dahilde İşleme İzin Belgelerine bakarsak, 2001 yılında öngörülen ithalatın öngörülen ihracata oranı %59'ken, 2005 yılında bu oran %65'in üstüne çıkmıştır. Keza kapatılmış olan belgeler dâhilinde gerçekleşen ithalat/ihracat oranı da 2001 yılında %46'dan 2005 yılında %54'ün üstüne çıkmıştır. Gerek öngörülen gerekse gerçekleşmiş olan ithalat miktarının ihracata oranındaki bu ciddi artış, üretimin ithalata bağımlılığının önemli bir göstergesidir.

Aşağıdaki tablo 23 incelendiğinde, 2001–2005 döneminde, DİR çerçevesinde yapılan yıllık ithalat başvurularındaki en büyük artışın, taşıt araçları, demir çelik, elektrikli makineler ve metal eşya sektörlerinde olduğu görülecektir. Özellikle 2003 yılında, taşıt araçları sektöründe izin verilen belgelerin, değer olarak %90'ın üzerinde artması ve 2004 yılında elektrikli makineler sektöründeki %120'lik artış dikkat çekicidir.

İzin süreleri sona ermiş ve kapatılmış olan belgeler çerçevesinde yapılmış olan ithalatın gerçekleşen ihracata oranına bakıldığında ise alt sektörler bazında ithalat/ihracat oranı en yüksek olan sektörler; elektronik, demir dışı metaller ve demir-çelik sektörleridir (Tablo 24). Taşıt araçları üreten sektörde ise 2002 yılında gerçekleşen ihracatın (sadece izinli belgeler) öngörülen ihracatı aşmasına rağmen, gerçekleşen ithalat/ihracat oranı %43'ün altında kalmıştır. Oysa aynı yıl öngörülen ithalat/ihracat oranı, %62'nin üzerindedir. Bu durum, Taşıt Araçları Sektörünün, yapmış olduğu ihracatı DİR dışında yaptığını ve DİR çerçevesinde öngördüğü ithalatı gerçekleştiremediğini göstermektedir.

Tablo 23. Bazı Sektörler İtibariyle Dahilde İşleme İzin Belgeleri (Tüm belgeler; milyon dolar)

	2001		2002		2003		2004		2005	
	ÖX	ÖM	ÖX	ÖM	ÖX	ÖM	ÖX	ÖM	ÖX	ÖM
Taşıt Araçları	2.684	1.562	3.448	2.143	6.320	4.118	7.749	5.027	9.465	5.965
Demir Çelik	2.227	1.558	2.755	1.957	4.074	2.990	6.263	4.712	5.285	3.982
Dokuma ve Giy.	4.291	2.142	4.649	2.512	5.855	3.167	5.991	3.390	6.028	3.417
Elektronik	1.1001	926	1.827	1.441	2.587	2.018	3.543	2.738	4.659	3.648
Gıda ve İçki	1.090	512	1.360	678	1.849	997	2.207	1.186	2.887	1.624
Elektrikli Mak.	736	473	746	507	981	661	2.265	1.449	1.690	1.149
Madeni Eşya	794	448	1.273	714	1.158	705	1.745	1.121	1.485	998
Lastik	728	469	505	321	996	665	1.052	730	1.359	915
Kimya	344	218	666	425	645	453	768	483	834	566
Demirdışı Metal.	341	242	578	390	583	418	599	437	775	570
Deri ve Kösele	516	351	585	403	556	397	634	425	602	416

(Kaynak: DİE, ÖX: Öngörülen ihracat, ÖM: Öngörülen İthalat. Not: Rakamlar yuvarlandığı için yaklaşık değerlerdir).

Tablo 24. Bazı Sektörler İtibariyle Dahilde İşleme İzin Belgeleri (Kapatılan belgeler; milyon dolar)

	2001		2002		2003		2004		2005	
	GX	GM	GX	GM	GX	GM	GX	GM	GX	GM
Taşıt Araçları	2.124	870	3.654	1.562	6.068	2.800	4.747	2.266	1.223	408
Demir Çelik	2.044	1.214	2.899	1.712	4.230	2.494	5.725	3.914	2.743	1.941
Dokuma ve Giy.	3.825	1.410	4.715	1.581	5.913	2.031	4.922	2.960	1.204	488
Elektronik	987	718	1.252	915	1.728	1.231	674	514	99	30
Gıda ve İçecek	878	350	1.246	516	1.467	657	1.322	623	576	387
Elektrikli Mak.	626	334	639	315	801	409	1.010	488	378	162
Madeni Eşya	685	187	1.323	328	1.027	363	1.408	462	128	54
Lastik	732	284	546	181	906	369	894	362	296	128
Kimya	306	151	627	321	651	396	568	274	128	62
Demirdışı Metal.	248	178	521	323	523	339	293	172	164	97
Deri ve Kösele	384	227	481	278	470	269	432	221	140	71

(Kaynak: DİE, GX: Gerçekleşen İhracat, GM: Gerçekleşen İthalat. Not: Rakamlar yuvarlandığı için yaklaşık değerlerdir).

6.2. Türkiye'nin İthalat Bağımlılığı ile İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar

TÜİK tarafından hazırlanan girdi-çıkıtı tablosu, hangi sektörün diğer sektörlerden ne oranda girdi kullandığını ve kendisinin de diğer sektörlere ne kadarlık girdi sağladığını gösteren bir tablodur. Girdi-çıkıtı tablolarının hazırlanma zorluğundan dolayı TÜİK her yıl bu tabloları yeniden oluşturamamaktadır. En son yapılmış olan girdi-çıkıtı tablosu 1998 yılına aittir. Bu nedendir ki 2001 krizi sonrası alt sektörlerin diğer sektörlerden kullandığı girdilerin ne oranda değiştiğini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Şu ana kadar bu tablolardan hareketle yapılmış olan birkaç analiz mevcuttur. Bunlardan biri Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen (2004) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada dışalığa bağımlılık katsayıları yüksek olan on ürünün çizelgesi, 1973, 1985 ve 1996 yılları için hazırlanmıştır.

Tablo 25. Dışalığa Bağımlılık Katsayıları Yüksek Olan Kesimler

	1973		1985		1996
Petrol	0,38	Petrol	0,84	Petrol	0,36
Lastik, Plastik	0,22	Cam, Çimento	0,23	Lastik, Plastik	0,33
Kimya	0,19	Ana metal	0,23	Kimya	0,27
Ulaştırma araçları	0,18	Kağıt basım	0,19	Ana metal	0,25
Ana metal	0,17	Kimya	0,19	Elektrikli makine	0,22
Makine	0,16	Ulaştırma araçları	0,19	Metal ürün	0,21
Kağıt, basım	0,15	Lastik, plastik	0,19	Ulaştırma araçları	0,20
Cam, çimento	0,14	Metal ürünleri	0,17	Makine	0,18
Elektrikli makine	0,14	Makine	0,15	Dokuma, giyim	0,18
Metal ürünleri	0,14	Dokuma, giyim	0,13	Kağıt, basım	0,16

(Kaynak: Şenesen Ümit, Günlük-Şenesen Gülay, 2004, s.53)

Tablo 25'te, her sektörün karşısındaki sayı, o sektörün yurtiçi nihai talebi bir birim arttığında, bütün ekonomide uyarılan dış talebi göstermektedir. Örneğin 1996 yılında petrol ürünlerine olan yurtiçi nihai talep bir birim artarsa, bütün ekonomin yurtdışından alması gereken girdi tutarı 0,36 birim artacaktır. Her üç dönemde de petrol ürünlerinin dışa bağımlılık katsayı en yüksektir. Cam, çimento sektörleri 1985 yılında dışa bağımlılıkta ikinci sıradayken, 1996'da gerileyerek ilk on arasından çıkmıştır. Bunun yerine lastik, plastik, dokuma ve giyim, kimya sektörlerinin dışa bağımlılığında ise artış yaşanmıştır.

Tablo 26. İhracatın İthalatı Etkileme Oranı

Sektörler	1979	1979	1990	1990	1996	1996
	Sütun toplamı	% pay	Sütun toplamı	% pay	Sütun toplamı	% pay
Tarım,hayvancılık,Ormancılık,Balıkçılık	0,0403	1,15	0,0512	0,83	0,0736	1,11
Maden,Petrol	0,0437	1,24	0,0459	0,75	0,0455	0,69
Mezbaha ürünleri	0,0377	1,07	0,0757	1,23	0,1643	2,47
Sebze ve meyve işleme san.	0,0399	1,13	0,1116	1,82	0,0727	1,09
Bitkisel ve hayvansal yağlar imalı	0,1248	3,54	0,1969	3,2	0,1004	1,51
Şeker üretimi	0,0813	2,31	0,0755	1,23	0,1364	2,05
Unlu mam. ve diğer bes. maddeleri	0,0426	1,21	0,1225	1,99	0,1082	1,63
Alkollü içecekler	0,0253	0,72	0,0734	1,2	0,0788	1,19
Alkolsüz içecekler	0,0694	1,97	0,0852	1,39	0,0928	1,4
Tütün sanayi	0,0254	0,72	0,0469	0,76	0,1667	2,51
Dokuma sanayi(çirçirleme dahil)	0,0624	1,77	0,0922	1,5	0,2041	3,07
Elbise,Giyim,Dokumadan hazır eşya	0,0292	0,83	0,1438	2,34	0,1260	1,9
Deri ve kürk ürn.	0,0505	1,43	0,1059	1,72	0,2560	3,85
Ayakkabı san.	0,0381	1,08	0,1133	1,84	0,3594	5,4
Ağaç ve mantar ür.(mobilya hariç)	0,0400	1,14	0,0484	0,79	0,1525	2,29
Ağaç mob. Ve mefrusat san.	0,0399	1,13	0,1178	1,92	0,1419	2,13
Kağıt ve kağ. Ürünleri	0,1025	2,91	0,2203	3,58	0,2000	3,01
Basım yayım ve ciltcilik	0,1281	3,64	0,1556	2,53	0,1383	2,08
Diğer petrol ve kömür ür.	0,3422	9,71	0,4354	7,09	0,3544	5,33
Kimyasal gübreler imalı	0,1841	5,23	0,2693	4,38	0,3392	5,1
Diğer kimyasal mad. İmalı	0,2078	5,9	0,2823	4,59	0,2640	3,97
İlaç san.	0,1582	4,49	0,2289	3,72	0,2299	3,46
Kauçuk ve kauçuk ürn.	0,1490	4,23	0,3000	4,88	0,1824	2,74
Plastik ürn.	0,1390	3,95	0,2750	4,48	0,4210	6,33
Cam ve camdan mamul eşya san.	0,0974	2,76	0,1311	2,13	0,1646	2,48
Çimento ve taş toprağa dayalı san	0,1087	3,09	0,1116	1,82	0,1054	1,59
Demir,Çelik ana san.	0,1725	4,9	0,3709	6,04	0,2523	3,79
Diğer metal ana san.	0,1344	3,83	0,2463	4,01	0,2428	3,65
Metal eşya san.	0,1048	2,97	0,2029	3,3	0,2125	3,2
Makine(onarım dahil)	0,1391	3,95	0,2413	3,93	0,1966	2,96
Motorlu kara taş.(onarım dahil)	0,1569	4,45	0,1807	2,94	0,2093	3,15
Deniz ulaşım arç.(onarım dahil)	0,0542	1,54	0,1347	2,19	0,0785	1,18
Demiryolları ulaşım arç(onarım dah.)	0,0491	1,4	0,0766	1,25	0,1565	2,35
Diğer taşıma arç(onarım dah)	0,1074	3,05	0,1644	2,67	0,1639	2,46
Diğer imalat san.	0,0664	1,89	0,5084	8,27	0,2521	3,79
Elektrik,gaz,su	0,0902	2,56	0,0352	0,57	0,1394	2,1
İnşaat,ulaştırma,haberleşme,hiz.	0,0392	1,11	0,0676	1,1	0,0672	1,01
TOPLAM	3,5241	100	6,1465	100	6,6515	100

(Kaynak: Yentürk, 2003, s.45)

Diğer çalışma ise Yentürk (2003) tarafından yapılmış olup, çalışmada Türkiye imalat sanayinin 1979, 1990 ve 1996 yıllarındaki dışa bağımlılığı karşılaştırılmıştır (Tablo 26). Daha önce yapılmış olan bazı çalışmalardan yararlanılarak yapılmış olan bu çalışmada, sektörler 37 alt grupta toplanmış ve herhangi bir sektördeki bir birimlik ihracat artışının kendisi de dahil diğer tüm sektörlerde ne kadarlık ithalat artışına neden olduğu araştırılmıştır.

Çalışmada çıkan sonuçlar kısaca şu şekilde özetlenebilir;

—Her bir sektördeki 1 TL’lik ihracat artışı (toplam 37 sektörde 37 TL’lik ihracat artışı), toplam ekonomide, 1979 yılında 3,5 TL’lik bir ithalata neden olurken, 1990 yılında 6,1, 1996 yılında ise 6,6 TL’lik bir ithalata neden olmuştur.

— Toplulaştırılmış 37 sektör bazında ihracatın ithalata bağımlılığı, 1979–1996 yılları arasında %88,7 oranında artmıştır.

—1979–1996 yılları arasında ithalata bağımlılıkları en çok artan sektörler ve artış oranları şöyledir; ayakkabı sanayi %843, tütün sanayi %554, deri ve kürk ürünleri %406, hazır giyim sektörü %331, mezbaha ürünleri %334, ağaç, mobilya, mefruşat %255, mobilya hariç ağaç ve mantar ürünleri %280, dokuma sektörü %227, alkollü içkiler %211.

—Diğer yandan temel alınan dönemde, Türk ihracatında ilk on sırada bulunan sektörlerin ithalata bağımlılıkları ise şöyledir; hazır giyim ve dokumadan hazır eşya sektörü %331, dokuma sanayi %227, makine sanayi %41, demir çelik sanayi %46, un ve un mamulleri ile diğer besin maddeleri %154, diğer kimyasal maddeler imalatı %27, motorlu kara taşıtları %33, sebze ve meyve işleme sanayi %82, çimento ve taşa toprağa dayalı sanayi %(-3), metal eşya sanayi %102.

Son bir çalışma da Yükseler ve Türkan (2006) tarafından yapılmış olup, 1998 yılına ait Girdi-Çıktı tablosundan yararlanılmıştır. Bu çalışmada 1998 yılı yurtiçi girdi-çıktı akım matrisi, 22’si imalat sanayi olmak üzere toplam 40 alt sektörde toplulaştırılmıştır. Çünkü imalat sanayindeki herhangi bir sektör sadece imalat sanayindeki sektörlerden değil, diğer sektörlerden de girdi kullanmaktadır. Dolayısıyla her hangi bir sektörün hem doğrudan kullandığı ithal girdi, hem de diğer sektörlerden dolaylı olarak kullandığı toplam ithal girdi oranları, aşağıdaki tabloda 27’de verilmiştir.

Buna göre tüketim, ara ve yatırım mallarının, üretimde kullandıkları doğrudan ithal girdi oranları sırasıyla %10.57, %18.75 ve %16.75'dir. %14.75 olan genel ortalamanın üzerinde seyreden bazı sektörlerin ithal girdi kullanım oranları ise şöyledir. Ana metal sanayi %23.54, mobilya ve diğer imalat sanayi %22.85, kimyasal madde ürünleri imalatı %22.77, tıbbi-hassas-optik cihazlar %21.67, elektrikli makine-cihazlar %21.31 ve plastik-kauçuk ürünleri imalatı %21.15. Sektörlerin kullandıkları yerli girdi içindeki ithal girdi oranları da dikkate alınarak hesaplanan toplam ithal girdi kullanım oranlarına bakıldığında ise imalat sanayindeki toplam ithal girdi oranı %21.89'dur. Bu oran, tüketim, ara ve yatırım mallarında sırasıyla %17.31, %25.53 ve %25.38'dir.

Tablo 27. İmalat Sanayinde İthal Girdi Kullanım Katsayıları

	1998 Üretimi İçindeki Ağırlığı	1998 İthal Girdi Kullanımı			Ort. Yıllık Üretim Artışı 1998-2005(%)
		Doğrudan	Dolaylı	Toplam	
İmalat Sanayi Toplamı	1.0000	0.1475	0.0713	0.2188	3.77
A. Genellikle Tüketim Malları	0.4396	0.1057	0.0673	0.1730	0.75
1. Gıda Ürünleri ve İçecek	0.2114	0.0548	0.0576	0.1124	2.40
2. Tütün Ürünleri İmalatı	0.0173	0.0940	0.0564	0.1505	-0.79
3. Tekstil Ürünleri İmalatı	0.0742	0.1329	0.0715	0.2045	-0.46
4. Giyim Eşyası İmalatı	0.0725	0.0131	0.0891	0.2207	-0.88
5. Deri, Bavul, Ayakkabı İmal.	0.0159	0.1560	0.0994	0.2554	-2.05
6. Mobilya, Diğer İmalat San.	0.0483	0.2352	0.0641	0.2993	4.46
B. Genellikle Ara Malları	0.3582	0.1874	0.0678	0.2553	3.73
7. Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.0214	0.0785	0.0647	0.1433	7.23
8. Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.0174	0.1338	0.0682	0.2021	2.47
9. Basım ve Yayım	0.0181	0.1298	0.0590	0.1889	5.07
10.Kok Kömürü ve Petrol Ürün.	0.0778	0.2302	0.0111	0.2413	-0.50
11.Kimyasal Madde Ürün. İmalatı	0.0684	0.2277	0.0764	0.3041	5.91
12.Plastik ve Kauçuk Ürünleri	0.0358	0.2115	0.0894	0.3009	9.21
13.Metalik Olmayan Diğ. Mineral.	0.0486	0.0635	0.0573	0.1208	3.40
14.Ana Metal Sanayi	0.0707	0.2354	0.1214	0.3568	4.66
C.Genellikle Yatırım Malları	0.2022	0.1675	0.0862	0.2538	7.44
15. Metal Eşya Sanayi	0.0466	0.1658	0.0937	0.2596	3.25
16. Makine ve Techizat İmalatı	0.0590	0.1459	0.0875	0.2334	5.80
17. Büro, Muhasebe ve Bilgi İşl. Mak.	0.0023	0.1643	0.0540	0.2184	9.66
18. Elektrikli Makine ve Cihazlar	0.0238	0.2131	0.0880	0.3011	0.82
19. Haberleşme, Radyo ve TV Cihz.	0.0161	0.2284	0.0603	0.2888	17.39
20. Tıbbi, Hassas ve Optik Cihazları	0.0023	0.2166	0.0663	0.2830	0.85
21. Motorlu Kara Taşıtları ve Romörk.	0.0478	0.1542	0.0907	0.2449	11.01
22. Diğer Ulaşım Araçları	0.0043	0.1249	0.0542	0.1791	-9.15

(Kaynak: Yükseler ve Türkan, s. 32)

Toplam ithalatta genel ortalamanın üzerinde seyreden sektörler ise sırasıyla şöyledir. Ana metal sanayi %35.69, kimyasal madde ürünleri %30.41, elektrikli makine-cihazlar %30.12, plastik-kauçuk ürünleri %30.10, mobilya ve diğer imalat sanayi %29.93, haberleşme-radyo-TV cihazları imalatı %28.88 ve tıbbi-hassas-optik cihazlar imalatı %28.3.

BEŞİNCİ KESİM
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE
DAĞILIMI VE DEĞİŞİMİ

7. 1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DIŞ TİCARETİ

Ülke grupları bazında Türkiye’nin dış ticaretinde meydana gelen değişim, 1993–2005 yılları için iki farklı tablo halinde verilmiştir (Tablo 28 ve Tablo 29). Tabloların farklı şekilde hazırlanmasının sebebi, AB üyelerinin sayısıdır. Daha evvel on beş üyeden oluşan AB, 2004 yılında 25 üyeli bir hal almıştır. 1999 sonrası üyelik müzakerelerine başlayan bu 10 ülke, 2004 yılında tam üye olmuş, Romanya ve Bulgaristan’ın ise müzakereleri halen devam etmektedir. Fakat bu ülkeler 1999’dan beri hızla dış ticaret mevzuatlarını AB ile uyumlu hale getirdikleri için, 2000 yılı ve sonrasında bu ülkeleri de AB ülkeleri gurubuna dahil ederek, Türkiye’nin AB ile olan dış ticaret rakamlarını bu 27 ülkeye göre oluşturduk. Zaten TÜİK’de son dönemlerde hazırladığı tablolarda, yirmi yedi üyeli AB’yi esas almıştır.

7.1. 1993–1999 Yılları Arasında Türkiye’nin Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Değişimi ve Dağılımı

1994 krizi öncesi ve sonrası ele alındığında (Tablo 28), kriz öncesinde Türkiye’nin OECD ülkelerinden ithalatı, toplam ithalatı içinde %71,4 dolayındayken, kriz yılı ve ertesinde %66 seviyesine düşmüştür. Sonraki yıllarda tekrar %70’in üzerine çıkan bu ülkelerden ithalatın 1994 yılında düşmesinin nedeni, açıktır ki kriz sürecinde yaşanan devalüasyonla ilişkilidir. Fakat bu düşüş daha çok AB dışındaki OECD üyelerinden kaynaklanmıştır.

Türkiye’nin, OECD üyesi olmayan ülkelere ithalatı ise 1994–1995 yıllarında artmış, sonraki yıllarda ise eski seviyesine geri dönmüştür. 1995 yılında OECD dışından yaptığı ithalatın toplam ithalat içindeki payı %33.6 iken bu oran 1998 yılında %27.1’e düşmüştür. Bu gruptan Ortadoğu ülkelerinden yapılan ithalat, kriz sonrasında sürekli düşmüş ve toplam içindeki payı 1994 yılında %10,9’dan

1998'de %4,2'ye gerilemiştir. Oysa 1993–96 arasında petrol fiyatları yatay seyretmiş, sonraki yıllarda ise artmıştır. Bu da göstermektedir ki özellikle Gümrük Birliği'nin de etkisiyle Türkiye'nin ithalatı AB dışındaki ülkelere AB'ye doğru kaymıştır.

İhracat değerlerine bakıldığında ise 1999 öncesi OECD ülkelerine yapılan ihracatın payı önemli bir değişiklik göstermemiş, 1994 krizi öncesi ve sonrasında bu ülkeler grubunun ihracat payında sadece %2'lik bir oynama meydana gelmiştir. On beş AB üyesinin payı ise kriz yılında yaklaşık %2 azalmasına rağmen 1999 yılına kadar pek değişmemiştir.

OECD üyesi olmayan ülkeler grubuna yapılan ihracat, 1995–1996 yıllarında bir miktar gerilemiş, 1997 yılında ise Asya Krizi etkisiyle Türkiye'nin yakaladığı avantaj sayesinde, OECD dışındaki ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %40.6'ya çıkmış fakat sonraki yıllarda tekrar gerilemiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi olan ülkelere yapılan ihracat 1993–1997 yılları arasında artıp %10,6'dan %17,8'e çıkmış, ardından 1999 yılında tekrar %10'a kadar düşmüştür. Bu artışta Rusya'ya yapılan ihracattaki artışın etkisi büyüktür. 1993 yılında Rusya'ya yapılan ihracatın toplam Türk ihracatı içindeki payı %3.3'ken, 1997'de bu oran %7.9'a çıkmıştır (Selçuk, 2005; 57). Buna mukabil Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın toplamdaki payı 1993'te 12,9'dan 1999'da %7,9'a, diğer Asya ülkelerine yapılan ihracatın toplamdaki payı ise 1993 yılında %8.4'ten 1998'de %2.4'e düşmüştür. Kısacası BDT üyesi ülkelere, Asya krizinin sürdüğü dönemlerde ihracat artışı yaşanırken, Asya ülkelerine yapılan ihracatta gerileme yaşanmıştır.

7.2. 2000–2005 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülke Guruplarına Göre Değişimi ve Dağılımı

Tablo 29'dan, 2000 yılı ve sonrasında yaşanan gelişmelere bakıldığında göze çarpan önemli bir husus, Türkiye'nin 27 AB ülkesine yaptığı ihracatının toplam ihracatı içindeki payı pek değişmeyip %56 civarında kalmışken, ithalatının gerilediği ve 2000 yılında toplamdaki payının %52'den 2005'te %45,1'e düştüğüdür¹³. Bu

¹³ 2006 yılında ise 27 AB ülkesinden yapılan ithalatın toplamdaki payı %42.4'e kadar düşmüştür (TÜİK).

durum, altın ve enerji ithalatı, toplam ithalattan çıkarıldığında da açıkça görülmektedir. Tablo 30'dan da görüldüğü gibi enerji ve altın ithalatı hariç AB'nin ilk on beş üyesinden yapılan ithalatın toplam içindeki payı 1996 yılında %60'8'ken, 2000 yılında %57,8'e, 2005 yılında ise %48,7'ye düşmüştür. Bunda son yıllarda, Euro'nun ABD doları karşısında değerlenmesinin de etkisi vardır.

Fakat sonradan AB üyesi olan on ülkeden Türkiye'nin ithalatında ise ciddi bir artış söz konusudur. 2000 yılı öncesinde toplam içinde %1 civarında seyreden bu ülkelerden olan ithalat, 2005 yılında %4'ün üzerine çıkmıştır. Bu durum elbette bu ülkelerin AB üyesi olmasıyla beraber gümrük tarifelerini Türkiye ile uyumlu hale getirilmesiyle ilgilidir.

Aynı şekilde tablo 30'da dikkat çeken önemli bir husus, altın ve enerji hariç yapılan ithalat içinde Amerika kıtasının payındaki gerilemedir. Bu kıtanın 1996'da, toplam ithalatta %11,2 olan payı, sistematik bir şekilde düşerek 2005 yılında %7,8'e gerilemiştir. Buradan yapılan ithalatın esasen Asya'ya kaydığı görülmektedir. Türkiye'nin gerek AB (15) gerekse Amerika'dan ithalatının giderek "Asyalılaştığı" ve Çin merkezli Asya'ya kaydığı yapılan çalışmalardan da görülmüştür (Yükseler, Türkay, 2006; 47). Düşük maliyet avantajı nedeniyle Çin'in ucuz aramalı üretimi ve dünya üretim merkezi haline gelmesi, Türk ihracatçısının üretim girdilerini Asya'dan karşılamasına neden olmuştur.

Tablo 28. Dış Ticaretin Ülke Guruplarına Göre Dağılımı (1993-1999)

İTHALAT	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam İçindeki Pay (1993-1999)						
Toplam	29.428	23.270	35.709	43.627	48.559	45.921	40.691	100	100	100	100	100	100	100
A- OECD Ülkeleri	21.021	15.839	24.401	31.092	34.815	33.472	28.326	71,4	65,9	66,4	71,3	71,7	72,9	69,6
1.AB Üyeleri	13.873	10.915	16.860	23.138	24.870	24.075	21.419	47,1	46,9	47,2	53,0	51,2	52,4	52,6
2.EFTA Ülkeleri	727	563	892	1.112	1.287	1.169	926	2,5	2,4	2,5	2,5	2,7	2,5	2,3
Diğer OECD Ülkeleri	6.421	4.361	6.649	6.841	8.658	8.228	5.981	21,8	16,6	16,7	15,7	17,8	17,9	14,7
C- OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	8.407	7.431	11.308	12.535	13.743	12.449	12.365	28,5	34,1	33,6	28,7	28,3	27,1	30,4
1.Avrupa+Bağımlı. Devl. Top.	2.954	2.371	4.315	4.102	4.646	4.673	4.669	10,0	11,2	12,5	9,4	9,6	10,2	11,5
2.Afrika Ülkeleri	716	861	1.384	1.993	2.197	1.758	1.690	2,4	3,7	3,9	4,6	4,5	3,8	4,2
3.Amerika Ülkeleri	519	335	622	644	764	724	495	1,8	1,4	1,7	1,5	1,6	1,6	1,2
4.Ortadoğu Ülkeleri	2.798	2.530	2.688	3.243	2.726	1.943	1.988	9,5	10,9	7,5	7,4	5,6	4,2	4,9
5.Diğer Asya Ülkeleri	1.337	1.005	1.981	2.227	2.547	2.626	2.392	4,5	4,3	5,5	5,1	5,2	5,7	5,9
6.Diğer Ülkeler	82	330	317	325	864	307	624	0,3	1,4	0,9	0,7	1,8	0,7	1,5
7.Türkiye Serbest Bölgeleri	-	-	-	297	361	417	508	-	-	-	0,7	0,7	0,9	1,2
İHRACAT	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam İçindeki Pay (1993-1999)						
Toplam	15.345	18.106	21.637	23.224	26.261	26.974	26.588	100	100	100	100	100	100	100
A- OECD Ülkeleri	9.498	11.222	13.831	14.428	15.583	16.979	18.056	61,9	61,9	63,9	61,2	59,3	62,9	67,9
1.AB Üyeleri	7.597	8.635	11.078	11.549	12.248	13.496	14.348	49,5	47,7	51,2	49,7	46,6	50,0	53,9
2.EFTA Ülkeleri	248	277	294	336	414	357	362	1,6	1,5	1,3	1,4	1,6	1,3	1,4
Diğer OECD Ülkeleri	1.653	2.309	2.459	2.542	2.921	3.126	3.346	10,7	12,7	11,3	10,9	11,1	11,6	12,6
C- OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	5.846	6.884	7.806	8.350	10.678	9.995	8.531	38,1	38,0	36,1	35,9	40,6	37,1	32,1
1.Avrupa+Bağımlı. Devl. Top.	1.625	2.067	3.059	3.644	4.684	3.979	2.735	10,6	11,4	14,1	15,7	17,8	14,9	10,3
2.Afrika Ülkeleri	706	843	1.065	1.159	1.234	1.819	1.657	4,6	4,6	4,9	5,0	4,7	6,7	6,2
3.Amerika Ülkeleri	81	117	136	140	205	234	243	0,5	0,6	0,6	0,6	0,8	0,9	0,9
4.Ortadoğu Ülkeleri	1.988	2.108	2.134	2.245	2.328	2.189	2.116	12,9	11,6	9,8	9,6	8,9	7,9	7,9
5.Diğer Asya Ülkeleri	1.293	1.353	972	1.143	1.169	636	696	8,4	7,5	4,5	4,9	4,4	2,4	2,6
6.Diğer Ülkeler	152	397	439	18	447	307	304	1,0	2,2	2,0	0	1,7	1,1	1,1
7.Türkiye Serbest Bölgeleri	-	-	-	447	611	831	780	-	-	-	1,9	2,3	3,1	2,9

(Kaynak: DİE, 1999 ve 2000 İstatistik Yıllığı), Not: Rakamlar yuvarlandığından yaklaşık değerlerdir.

Tablo 29. Dış Ticaretin Ülke Guruplarına Göre Dağılımı (2000–2005)

	İhracat (milyon dolar)						İthalat (milyon dolar)					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.476	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.774
A- AVRUPA BİRLİĞİ(27)	15.664	17.545	20.415	27.394	36.581	41.365	28.527	19.823	25.689	35.140	48.103	52.696
B- TÜRKİYE SERBEST BÖL.	895	934	1.438	1.928	2.564	2.973	496	303	575	589	811	760
C- DİĞER ÜLKELER	11.215	12.855	14.206	17.931	24.023	29.138	25.480	21.272	25.290	33.611	48.626	63.318
1- Diğer Avrupa(AB hariç)	1.854	2.095	2.607	3.362	4.507	5.855	6.149	5.734	7.487	10.341	15757	20.386
2- Kuzey Afrika	1.087	1.150	1.267	1.577	2.203	2.544	2.257	2.115	2.138	2.519	3.231	4.212
3- Diğer Afrika	285	371	430	554	765	1.087	457	704	558	820	1.589	1.835
4- Kuzey Amerika	3.309	3.297	3.596	3.973	5.207	5.276	4.167	3.390	3.421	3.741	5.114	5.823
5- Orta Amerika ve Karayipler	167	201	197	166	334	411	80	41	103	169	209	287
6- Güney Amerika	120	186	121	131	193	274	551	410	541	1.012	1.272	1.747
7- Yakın ve Ortadoğu	2.573	3.261	3.440	5.465	7.921	10.184	3.373	3.016	3.186	4.455	5.585	7.967
8- Diğer Asya	1.298	1.331	1.790	2.348	2.544	3.029	6.933	4.884	6.530	9.644	15.500	20.581
9-Avustralya ve Yeni Zelanda	135	98	122	158	265	271	305	232	313	247	302	321
10- Diğer Ülke ve Bölgeler	385	864	637	197	84	207	1.208	741	1.013	662	67	158
Toplamdaki Payları												
A- AVRUPA BİRLİĞİ(27)	56,4	56,0	56,6	58,0	57,9	56,3	52,3	47,9	49,8	50,7	49,3	45,1
B- DİĞER AVRUPA	6,7	6,7	7,2	7,1	7,1	7,9	11,3	13,8	14,5	14,9	16,1	17,4
C- AFRİKA	4,9	4,9	4,7	4,5	4,7	4,9	5,0	6,8	5,2	4,8	4,9	5,2
D- KUZEY AMERİKA	11,9	10,5	10,0	8,4	8,2	7,2	7,6	8,2	6,6	5,4	5,2	5,0
E- DİĞER AMERİKA	1,0	1,2	0,9	0,6	0,8	0,9	1,2	1,0	1,2	1,7	1,5	1,7
F- YAKIN VE ORTADOĞU	9,3	10,4	9,5	11,6	12,5	13,8	6,2	7,3	6,2	6,4	5,7	6,8
G- DİĞER ASYA	4,7	4,2	4,9	5,0	4,0	4,1	12,7	11,8	12,6	13,9	15,9	17,6
H- AVUSTRALYA VE Y. ZEL	0,5	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,4	0,3	0,3

(Kaynak: TÜİK), Not: Toplamdaki paylar kendi hesaplamamız olup rakamlar yuvarlandığından yaklaşık değerlerdir.

Tablo 30. Seçilmiş Ülkelerden Yapılan İthalat Gelişmeleri (enerji ve parasal olmayan altın hariç, % dağılım)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
AB 15	60,8	57,9	57,3	59,4	57,8	55,6	55,7	55,3	51,6	48,7
AB 10	1,0	1,0	1,2	1,2	1,7	2,1	2,9	3,2	3,8	4,1
Diğer Avrupa	4,9	4,5	4,3	4,3	4,5	4,5	5,5	5,4	5,4	5,4
Amerika	11,2	12,0	11,4	10,2	10,0	11,5	9,0	8,2	7,7	7,8
Asya I	11,4	13,2	13,8	13,0	14,0	14,3	14,6	16,2	18,0	20,9
Asya II	5,5	6,1	6,7	6,6	6,9	5,8	6,2	6,5	8,4	8,2
Afrika ve Ortadoğu	2,2	2,2	2,4	2,4	2,7	3,3	3,1	2,4	2,0	2,3
Serbest Bölge	0,8	0,8	1,0	1,4	1,1	0,9	1,4	1,1	1,0	0,8
Diğer Ülkeler	2,1	2,2	1,9	1,5	1,4	1,9	1,8	1,7	2,2	1,7
-Irak								0,2	0,6	0,5
-Diğer	2,1	2,2	1,9	1,5	1,4	1,9	1,8	1,5	1,6	1,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(Kaynak: Yükseler ve Türkan, 2006, s.50)

ALTINCI KESİM EKONOMETRİK MODEL

8. İTHALAT İLE BÜYÜME VE KUR ARASINDAKİ İLİŞKİSİ

Kesim 3, 4 ve 5'te 1990–1995 ve 1997–2005 dönemleri ayrı ayrı incelenmiş, her iki dönemde de TL'nin değerlendirildiği ve ekonomik büyümenin olduğu yıllarda, Türkiye'nin ithalatının da arttığı görülmüştü. Aşağıda tablo 31'de, çeyrek dönemler itibariyle verilen değerlerden de görüldüğü gibi, ithalat değerleri ile büyüme ve kur değerleri paralel seyretmiştir. Tabloda ithalat, mal guruplarına göre üçer aylık dönemler itibariyle, GSMH ise üretim yöntemiyle ve 1987 sabit fiyatlarıyla verilmiştir. TL'nin yabancı para karşısında ne kadar değerlendirildiğini gösteren reel kur endeksi de Tüfe ve Üfe'ye göre ayrı ayrı verilmiştir. Fakat reel kur endeksi için verilen değerler, büyüme ve ithalat dönemlerine göre bir ay önceki değerlerdir. Kısaca kur ile ithalat arasındaki ilişki hesaplanırken, ithalat bir ay gecikmeli olarak alınmıştır. Bunun nedeni, ithalat talebinin kurdaki değişime geç intibak etmesidir. Bazı sektörlerdeki ithalat kararı ile ithalatın gerçekleşme zamanı arasındaki fark uzun, bazılarında ise kısadır. Çalışmada, ortalama olarak ithalat kararının verilmesi ile ithalatın gerçekleşme zamanı bir ay olarak varsayılmıştır. Diğer bir ifadeyle, reel kurdaki bir birimlik değişiminin ithalat üzerinde, ancak bir ay sonra etkisini gösterdiği varsayılmıştır.

8.1. Aralarındaki İlişkinin Derecesi Hesaplanan Değişkenler

Aşağıda kurulmuş olan modelin amacı, bir birimlik ithalat talebinin, kurun reel değerindeki değişime mi yoksa büyüme oranına mı daha duyarlı olduğunu araştırmaktır. Bu veriler ışığında, aralarındaki ilişkinin derecesi hesaplanmış olan değişkenler şunlardır;

1- Yatırım malı ithalatı (y) ile GSMH ve Üfe bazlı reel döviz kuru endeksi (dkü) arasındaki ilişki,

2- Aramalı ithalatı (a) ile büyüme ve Üfe bazlı reel döviz kuru endeksi arasındaki ilişki,

3- Tüketim malı ithalatı (t) ile büyüme ve Tüfe bazlı reel döviz kuru (dkt) endeksi arasındaki ilişki.

Tablo 31. Mal Gruplarına Göre İthalat, Büyüme ve Reel Kur

Dönemler	İthalat (bin dolar)			GSMH*	Reel Kur**	
	İthalat (y)	İthalat (a)	İthalat (t)		Kur (tüfe)	Kur (üfe)
1997 I.	2.065.441	7.423.777	986.898	22118.57500	103.2	101.8
II.	2.800.605	7.608.296	1.357.942	26551.16400	108.1	107.4
III.	2.990.036	8.300.547	1.257.669	37619.70000	108.0	107.1
IV.	1.367.195	2.887.237	551.550	28584.76000	113.2	109.0
1998 I.	2.325.837	7.739.818	1.226.562	24226.03100	117.5	112.0
II.	2.851.516	7.618.224	1.433.107	27743.55900	116.0	110.5
III.	2.732.171	7.425.811	1.331.397	38581.87800	116.8	109.2
IV.	2.714.592	6.778.370	1.372.495	28751.64900	122.1	110.6
1999 I.	1.616.457	5.469.762	907.831	22314.60700	121.2	107.5
II.	2.184.085	6.793.689	1.246.909	26724.90600	121.5	108.1
III.	2.284.152	6.949.190	1.139.385	35664.70200	122.0	106.7
IV.	2.642.312	7.641.559	1.526.289	27339.61400	125.5	107.3
2000 I.	2.103.240	7.964.994	1.208.367	23246.16300	129.1	110.8
II.	2.993.086	9.194.020	1.926.562	28170.24900	133.7	115.1
III.	3.076.218	9.275.993	1.800.297	38247.50600	133.9	112.4
IV.	3.192.795	9.574.548	1.993.254	29480.55600	142.6	116.1
2001 I.	1.787.096	7.899.341	998.325	22474.40000	144.7	116.0
II.	1.795.028	7.011.008	1.039.345	24710.47800	109.6	95.0
III.	1.705.018	7.718.776	859.383	34750.43000	105.3	94.2
IV.	1.653.283	7.671.715	945.687	25847.75600	100.8	91.8
2002 I.	1.377.530	8.099.572	871.477	22607.90500	127.5	117.2
II.	2.081.973	9.038.715	1.255.097	27290.01300	138.5	131.7
III.	2.129.087	9.924.414	1.286.863	37531.51400	112.9	105.9
IV.	2.810.975	10.593.130	1.484.895	28908.19200	119.3	111.1
2003 I.	1.827.013	11.091.376	1.363.077	24273.56600	122.4	116.2
II.	2.671.649	11.879.491	1.818.699	28282.85100	129.0	123.3
III.	2.913.095	13.368.643	2.021.047	39616.97200	144.3	133.5
IV.	3.914.151	13.395.251	2.610.502	30991.59900	145.0	130.8
2004 I.	3.608.667	14.675.426	2.521.624	27647.37400	145.6	132.5
II.	4.551.201	16.304.441	3.412.296	32729.59600	148.3	139.2
III.	4.349.872	17.628.436	3.008.018	41883.34700	139.4	127.8
IV.	4.887.701	18.941.132	3.158.339	33047.70500	139.8	128.5
2005 I.	4.032.699	18.997.077	2.653.838	29726.83935	147.9	136.2
II.	5.247.744	20.450.736	3.447.611	34280.33569	153.3	139.7
III.	5.219.999	21.081.190	3.778.115	45231.36348	161.1	145.4
IV.	5.862.779	21.339.281	4.095.737	36412.06537	166.0	146.2

(Kaynak: TCMB)

*1987 fiyatlarıyla ve üretim yöntemiyle hesaplanan GSMH, bin YTL

**Reel Kur değerleri, Tüfe ve Üfe'ye göre ayrı hesaplanan TCMB verileri olup 1995=100 olarak alınmıştır. Fakat tablodaki veriler tam olarak çeyrek dönemlere ait veriler olmayıp, büyüme dönemlerine göre birer ay erken hesaplanmıştır.

Yatırım malı ve aramalı ithalatının reel döviz kuruyla ilişkisini incelerken Üfe bazlı kur, tüketim malı ithalatının reel döviz kuruyla ilişkisi incelenirken de Tüfe bazlı kur alınmıştır. Bunun nedeni, yatırım malı ve aramalı fiyatlarının Üfe bazlı hesaplanmasıdır. Dolayısıyla üreticinin rekabet gücünü ölçmede Üfe bazlı reel kurun esas alınması daha doğru olacaktır.

8.2. Kullanılan Model ve Ekonometrik Sonuçlar

Veriler, beş ayrı değişkenden oluşup, alt guruplar bazında ithalat verileri bağımsız değişken, reel kur ve büyüme ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Amaç değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini hesaplamak olduğundan, basit ya da iki değişkenli regresyon çözümü yapılmış ve bunun için en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Ekler kısmında tablolar şeklinde verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, söz konusu yukarıdaki üç farklı mal gurubu ithalatının, büyüme ve reel kur endeksiyle ilişkisi, Regresyon denklemleri, R^2 , R ve standart hataları da verilerek tek bir tabloda verilmiştir.

Tablo 32. Kur, Büyüme ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Sonuçları

Regresyon	R^2	R	Standart Hata
$\dot{Y}_y = -550 + 0.114 \text{gsmh}$	0.345971	0.588192	964149.3
$\dot{I}_a = -193 + 0.416 \text{gsmh}$	0.272862	0.522361	4198187.
$\dot{I}_t = -756 + 0.083 \text{gsmh}$	0.301520	0.549108	783419.7
$\dot{Y}_y = -481 + 659 \text{dkü}$	0.640737	0.800460	714581.8
$\dot{I}_a = -233 + 290 \text{dkü}$	0.732036	0.855591	2548539.
$\dot{I}_t = -410 + 457 \text{dkt}$	0.690211	0.830768	521735.3

Tablodan çıkan sonuçlara göre; Türkiye'nin ithalatı büyümeden ziyade kurun reel değerine bağlıdır. Büyümedeki değişim ile mal gurupları bazındaki ithalat talebi arasındaki ilişkinin derecesi 0.52 ile 0.58 arasında değişirken, aynı ithalat talebinin kurdaki değişimle arasındaki ilişkinin derecesi, 0.80 ile 0.85 arasında

değişiklik göstermiştir. Bu durum kur politikasının ekonomi üzerinde ne derece etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine bu durum, üçüncü bölümde sıkça vurgulandığı gibi, 1990 sonrası, Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye hareketlerine bağımlı hale geldiği yönündeki eleştirileri de haklı çıkarmaktadır.

Mal gurupların tek tek büyümeyle olan korelasyon katsayılarına bakıldığında, yatırım malı ithalatı büyümeye en fazla tepki verirken, aramalı ithalatı en az tepkiyi vermiştir. Reel kura olan duyarlılıklarına bakıldığında ise kurdaki değişime en yüksek tepkiyi veren ithalat gurubu aramalı olmuştur. Bu ilişki, son yıllarda, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde aramalının payının hızla yükselmesinin, TL'deki aşırı değerlenmeye bağlı olduğu yönündeki analizleri de desteklemektedir. Türkiye ekonomisi 2002'den sonra TL'deki değerlenme sonucu, aramalı yurtdışı aramalıyı yurtiçi aramalına ikame etmiştir. Kısaca, aramalı ikame etkisi büyük ölçüde kura bağlıdır.

Büyümeye olan duyarlılığının tersine yatırım malı ithalatının kura duyarlılığı, aramalı ve tüketim malına göre daha düşüktür. Sonuç olarak kurdaki değişimin daha çok aramalı üzerinde, büyümenin ise yatırım malı üzerinde etkisi vardır.

YEDİNCİ KESİM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

9. BULGULAR, ÖNERİLER VE SONUÇ

Çalışmada elde edilen bazı önemli bulgular aşağıda kısaca özetlendikten sonra, genel bir değerlendirme yapılmış ve sonuç kısmı da ayrıca yazılmıştır.

9.1. Bulgular

Türkiye ekonomisinin, 1980’den beri iddialı olduğu “ihracata dayalı sanayileşme” politikasında başarılı olup olmadığı, hem ekonominin gelişim süreci içerisindeki bazı verilerden, hem de diğer GOÜ’lerle kıyaslandığında rahatlıkla görülmektedir. Yapılan analizlerde görülmüştür ki Türkiye’de ekonomi politikası uygulayıcıları, sanayileşme yönünde belirli bir plan ve strateji geliştirememişlerdir. İhracatçıyı her hükümet kendince bazı geçici politikalarla desteklemeye çalışmış fakat esas olarak ihracatı artırma gayreti, konjonktürel gelişmelere ve ihracatçının kendi gayretine bağlı kalmıştır. İhracat artışı daha ziyade kurun değerine ve işgücü maliyetine bağlı olarak gelişmiştir.

1990 sonrasında Türkiye ekonomisi, büyük ölçüde dış fonların hareketine ve yönüne bağlı olmuş, son yıllarda ise bu bağımlılık iyice belirginleşmiştir. Daha çok kısa vadeli olan sermaye hareketlerinin ülkeye girmesi, TL’yi bir yandan değerlendirirken, diğer yandan da kredi kanalıyla iç talebi canlandırmış ve ekonomik büyümeye motor görevi görmüştür. Fakat bu fonların ani çıkışı ise ekonomiyi depresyona sokmuştur. Bu anlamda sıcak paranın yoğun geldiği dönemlerde dış ticaret açığından kaynaklanan cari açıklar artmış ve ekonomi büyümüş, fakat kriz yıllarında ise cari açık kapanırken ekonomi daralmıştır.

2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinin her geçen gün üretiminde daha çok ithalata bağımlı hale geldiği, çalışmada elde edilen en önemli bulgulardan birisidir. Bununla beraber toplam ithalat içinde aramalı payı artarken, Türkiye tüketim malı ihracatından hızla yatırım malları ihracatçısı konumuna yükselmektedir.

Bu durum imalat sanayi kesiminin olumlu bir yapısal değişim sürecine girdiğini göstermektedir.

Dış ticaretin ülke grupları bazında nasıl değiştiği de incelenmiş ve son yıllarda Avrupa Birliği’nden yapılan ithalatın, toplam ithalat içindeki payında hızla gerileme olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşı Çin merkezli Uzak Asya’dan yapılan ithalatın payında ise hızla artış yaşanmıştır. Bu anlamda Türk dış ticaretinde hızla bir ‘‘Asyalılaşma’’ olduğu kolaylıkla söylenebilir. İhracatta ise Avrupa Birliği’nin payında, Euro’nun da dolara karşı değerlenmesine bağlı olarak kısmen bir iyileşme olduğu gözlemlenmiştir.

9.2. neriler

Günümüzde ekonomilerin hızla dış dünyaya entegre oldukları bir ortamda, Türk ihracatçısının rekabet gücünün artırılması için Türk hkmetleri, stratejik sektör planları yapmalı ve bu sektörleri selektif politikalarla desteklemelidirler. Bu anlamda DPT gibi özerk kurumların yapacakları planlara riayet edilmelidir. Dış ticaret açığını azaltacak olan katma değerı yüksek ve yüksek teknoloji içerikli ürünlerin üretimine öncelik verilmelidir. İhracatçının önündeki en büyük risk olan kur riskini ortadan kaldıracak politikalar geliştirilmeli, kurun reel değerinin, ihracatçının rekabet gücünü zayıflatmayacak seviyede tutulması sağlanmalıdır. nk kurun reel değerinden ziyade gelecekteki değerinin ne olacağı, yani beklentiler, yatırım ve üretim kararlarının alınmasında en önemli etkidir.

1994 ve 2001 krizlerinde, sıcak para hareketlerinin ani giriş ve ıkışları sonucu reel sektör büyük kayıplar yaşamıştır. Bir daha aynı sonucun yaşanmaması için sıcak paraya karşı gerekli denetim ve caydırıcı politikaların uygulanması ele alınıp tartışılmalıdır. Sermaye hareketlerine sınırsız özgürlük inancıyla hareket edildikçe, ekonomide kriz riski her zaman kendini koruyacaktır.

Üretimde kullanılan girdilerin her geçen gün daha büyük oranda dışarıdan temini, i üretimi ve istihdamı olumsuz yönde etkilemekte, işsizlik sorununu daha bytmektedir. Bu nedenle dışa bağımlılık katsayıları yüksek olan sektörlerde, hızla yerli girdi kullanımını sağlayacak politikalar geliştirilmelidir.

Türkiye'nin, 2002'den sonra başta Irak olmak üzere komşularıyla olan ticaret hacminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu olumlu durumun devamı sağlanmalı ve Türkiye komşularıyla ticaretini arttırmanın yollarını aramalıdır. Komşularıyla her türlü ticari anlaşmayı yapmanın önündeki engelleri (Gümrük Birliği Anlaşması gibi) kaldırmanın yollarını aramalıdır.

9.3. Sonuç

“İhracata Yönelik Büyüme Stratejisi” kavramı, 1980 sonrası Türkiye ekonomisi için sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Oysa Türkiye, 1980 sonrasında terk ettiği ithal-ikameci model yerine, politik söylemde her ne kadar savunsa da “İhracata Yönelik Büyüme Stratejisi”ni hayata geçirememiştir. Doğu Asya Ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye, ihracatçı sektörleri geliştirme, tasarruf ve yatırımların GSMH içindeki payını arttırma gibi planlayıcı politikaları uygulayamamıştır. Türk sanayisi rekabet gücünü arttıracak stratejik sektör gibi politikalar uygulamak yerine, kapasite kullanım oranlarını yükselterek, reel ücretler üzerinde baskı kurarak ve kamudan ucuz girdi temin ederek ihracatını arttırmaya çalışmıştır. Bu anlamda uygulanan politikaya, “ihracata dayalı sanayileşme politikası” demek yerine, dış ticarete dayalı büyüme politikası demek daha uygun olur.

Türkiye 1980'lerin sonunda dışa açılma politikasının bir gereği olarak mali piyasalarını da yabancılara açmış, spekülatif nitelikteki dış fonlar, denetimsiz bir biçimde Türk mali piyasalarına akın etmiştir. Bu durum özellikle para politikası araçlarının etkisini azaltmış ve mali dengeleri bozmuştur. 1994 ve 2001 krizlerinin temelinde, söz konusu sıcak para hareketlerinin olduğu genel kabul görmüştür.

Sıcak paranın yoğun olarak Türkiye piyasasına girdiği dönemlerde, para kredi tabanının genişlemesi sonucu iç talep canlanmış ve ekonomik büyüme sağlanmıştır. Dış ticaret açığı, büyümenin olduğu dönemlerde artmış, kriz yıllarında ise büyüme performansının kötüleşmesiyle beraber gerilemiştir. Çalışmada 1990–2006 dönemi incelenirken, TL'nin reel değerindeki değişimin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde büyük etkisi olduğu görülmüştür.

2001 krizi sonrasında TL aşırı değerleşmiş, bu durum Türkiye ithalatının ihracatından daha hızlı artmasına yol açmıştır. En hızlı artış ise aramalı ithalatında

yaşanmıştır. İhracat açısından en hızlı artış ise yatırım malı ihracatında yaşanmıştır. Türkiye'nin hızla aramalı ithalatçısı (olumsuz gelişme), fakat yatırım malı ihracatçısı (olumlu gelişme) konumuna yükseldiği görülmüştür.

Türkiye'nin ülke grupları ile olan dış ticaretinde; ithalatı içinde Avrupa Birliği'nin payı 2002'den sonra hızla düşmüş ve 2006 yılında %42'ye yaklaşmıştır. Bu sonuçta, OECD dışından temin edilen enerji ve ham petrol gibi malların faturasının etkisi vardır. Çünkü 2003 sonrası enerji fiyatları artmış ve toplam ithalat içindeki payı artmıştır. AB'nin payının azalmasının bir diğer nedeni de Euro'nun ABD doları karşısında değer kazanmasıdır. 1990'ların sonunda, ithalatının büyük kısmını AB ülkelerinden yapan Türkiye, Euro'nun değer kazanması sonucu ithalatını dolar bölgesine kaydırmıştır. Ticaret kayması en çok Çin'e doğru olmuştur. İhracatta ise son dönemlerde başta Irak olmak üzere Ortadoğu ülkelerinin payı artmıştır.

Çalışmada, mal ithalatının büyümeye ve reel döviz kuruna duyarlılığı test edilmiş olup, reel döviz kurundaki değişimle ithalat arasında yüksek korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Mal gurupları; aramalı, yatırım ve tüketim malı olarak ele alınıp, tek tek reel kurla ve büyümeyle ilişkileri incelendiğinde ise, reel kura duyarlılığı en yüksek olan mal gurubunun aramalı, büyümeye en çok duyarlı olanın ise yatırım malı olduğu sonucuna varılmıştır.

EKLER

1. Yatırım malı ithalatıyla ekonomik büyüme arasındaki ekonometrik ilişki

Bağımlı Değişken: Yatırım Malı ithalatı
Yöntem: En Küçük Kareler
Örneklem (Uyarlanmış): 1197:1 - 1205:4
 $i(y)=C(1)+C(2)*Büyüme$

	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C(1)	-549542.2	828898.6	-0.662979	0.5118
C(2)	0.113523	0.026768	4.240923	0.0002
R ²	0.345971	Ort. Bağımlı Değişken	2899064.	
Düzeltilmiş R ²	0.326734	Bağımlı değş. St. Sap.	1175036.	
Regresyonun St. Hat.	964149.3	Akaike bilgi ölçütü	30.44983	
Kalıntı Kareler Topl.	3.16E+13	Schwarz kriteri	30.53781	
Log Olabilirlik	-546.0970	Durbin-Watson istatist.	1.051213	

2. Aramalı ithalatıyla ekonomik büyüme arasındaki ekonometrik ilişki

Bağımlı Değişken: Aramalı ithalatı
Yöntem: En Küçük Kareler
Örneklem (Uyarlanmış): 1197:1 - 1205:4
 $i(a)=C(1)+C(2)*Büyüme$

	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C(1)	-1932042.	3609266.	-0.535301	0.5959
C(2)	0.416335	0.116558	3.571927	0.0011
R ²	0.272862	Ort. Bağımlı Değişken	10715416	
Düzeltilmiş R ²	0.251476	Bağımlı değş. St. Sap.	4852425.	
Regresyonun St. Hat.	4198187.	Akaike bilgi ölçütü	33.39216	
Kalıntı Kareler Topl.	5.99E+14	Schwarz kriteri	33.48013	
Log Olabilirlik	-599.0588	Durbin-Watson istatist.	0.562519	

3. Tüketim malı ithalatıyla ekonomik büyüme arasındaki ekonometrik ilişki

Bağımlı Değişken: Tüketim malı ithalatı
Yöntem: En Küçük Kareler
Örneklem (Uyarlanmış): 1197:1 - 1205:4
 $i(t)=C(1)+C(2)*Büyüme$

	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C(1)	-756456.5	673521.8	-1.123136	0.2692
C(2)	0.083329	0.021751	3.831074	0.0005
R ²	0.301520	Ort. Bağımlı Değişken	1774904.	
Düzeltilmiş R ²	0.280976	Bağımlı değş. St. Sap.	923895.7	
Regresyonun St. Hat.	783419.7	Akaike bilgi ölçütü	30.03468	
Kalıntı Kareler Topl.	2.09E+13	Schwarz kriteri	30.12265	
Log Olabilirlik	-538.6242	Durbin-Watson istatist.	0.840883	

4. Yatırım malı ithalatıyla Üfe bazlı reel döviz kuru arasındaki ilişki

Bağımlı Değişken: Tüketim malı ithalatı
 Yöntem: En Küçük Kareler
 Örneklem (Uyarlanmış): 1197:1 - 1205:4
 $i(y)=C(1)+C(2)*\text{Reel Kur}(\text{üfe})$

	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C(1)	-4814444.	997689.7	-4.825592	0.0000
C(2)	65899.25	8462.672	7.787051	0.0000
R ²	0.640737	Ort. Bağımlı Değişken	2899064.	
Düzeltilmiş R ²	0.630170	Bağımlı değş. St. Sap.	1175036.	
Regresyonun St. Hat.	714581.8	Akaike bilgi ölçütü	29.85074	
Kalıntı Kareler Topl.	1.74E+13	Schwarz kriteri	29.93871	
Log Olabilirlik	-535.3132	Durbin-Watson istatist.	1.450459	

5. Aramalı ithalatıyla Üfe bazlı reel döviz kuru arasındaki ilişki

Bağımlı Değişken: Aramalı ithalatı
 Yöntem: En Küçük Kareler
 Örneklem (Uyarlanmış): 1197:1 - 1205:4
 $i(a)=C(1)+C(2)*\text{Reel Kur}(\text{üfe})$

	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C(1)	-23332154	3558236.	-6.557225	0.0000
C(2)	290880.6	30181.91	9.637579	0.0000
R ²	0.732036	Ort. Bağımlı Değişken	10715416	
Düzeltilmiş R ²	0.724155	Bağımlı değş. St. Sap.	4852425.	
Regresyonun St. Hat.	2548539.	Akaike bilgi ölçütü	32.39389	
Kalıntı Kareler Topl.	2.21E+14	Schwarz kriteri	32.48186	
Log Olabilirlik	-581.0900	Durbin-Watson istatist.	1.158357	

6. Tüketim malı ithalatıyla Tüfe bazlı reel döviz kuru arasındaki ilişki

Bağımlı Değişken: Aramalı ithalatı
 Yöntem: En Küçük Kareler
 Örneklem (Uyarlanmış): 1197:1 - 1205:4
 $i(t)=C(1)+C(2)*\text{Reel Kur}(\text{tüfe})$

	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C(1)	-4109595.	681670.1	-6.028716	0.0000
C(2)	45702.87	5251.044	8.703578	0.0000
R ²	0.690211	Ort. Bağımlı Değişken	1774904.	
Düzeltilmiş R ²	0.681100	Bağımlı değş. St. Sap.	923895.7	
Regresyonun St. Hat.	521735.3	Akaike bilgi ölçütü	29.22166	
Kalıntı Kareler Topl.	9.26E+12	Schwarz kriteri	29.30963	
Log Olabilirlik	-523.9899	Durbin-Watson istatist.	1.259998	

KAYNAKÇA

- ACAR, Mustafa, (2004), “İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?”, **Piyasa Dergisi**, sayı:10, s.1-23
- AKTAS, Ramazan, PEKKAYA, Semra, AYDOĞAN, Esra, (2005, Aralık), “2001 Krizi Sonrası Dönemde Makroekonomik Gelişmeler Işığında Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Bir Değerlendirme”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, sayı:237, s.17-49
- AKYÜZ, Yılmaz, BORATAV, Korkut, (2002, Ağustos), “Türkiye’de Finansal Krizin Oluşumu”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, sayı:197, s.14-46
- AMADEO, Edward. J., (1996), “The Knife’s Of Exchange Rate Based Stabilization: Impact On Growth, Employment and Wages” <http://www.econ.puc-rio.br/pdf/td361.pdf> (15.03.2007)
- ARAS, Güler (2006), **Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Rekabet Yeteneği**, İTKİB, İstanbul, Om yayınevi
- AYDOĞUŞ, İsmail, ÖZTÜRKLER, Harun, (2006), **Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Analizi**, Ankara, Gazi Kitapevi
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER, (2006, Haziran), “IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998–2008, Farklı Hükümetler Tek Siyaset”, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org> (10.11.2006)
- BAHÇECİ, Sema, (1997), “**Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi**”, Ankara DPT Uzmanlık Tezi,

- BARAROS, Funda R., EROL, Ezgi, (2006), “**Türkiye’de Finansal Serbestleştirmenin Makro Ekonomik Etkileri**”, Ankara, Türkiye Ekonomi Kongresi Tebliği
- BHAGWATİ, Jagdish N., (1988), “**Export-Promoting Trade Strategg; Issues and Evidence**”, The World Bank Research Observer, Vol.3, No.1, pp.27-57
- BORATAV, Korkut, (2001, Eylül), “2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, sayı:186, s.7–18
- BORATAV, Korkut, YELDAN, Erinç, (2001), “Turkey 1980–2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (in)-Stability and Patterns of Distribution”, <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/crisis.html>, (25.04.2006)
- BULUTOĞLU, Kenan,(2002), **Yöresel ve Küresel Para Krizleri, Dünya Kazan Ben Kepçe:2**, İstanbul, Batı Türkelı Yay.
- CANPOLAT, Naci, (2004), **Mucizede Fırtına; Doğu Asya’da Ekonomik Büyüme ve Bunalım**, Ankara, Ekonomik Araştırmalar Merkezi (EAM) Yay.,
- CHOI, Kwang, (1983), Theories Of Comparative Economic Growth, The Iowa State University Pres
- ÇARIKÇI, Emin, (1996), **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara Adım Yay.,
- ÇOLAK, Ö.Faruk, (2005), **Finansal Piyasalar ve Para Politikası**, Nobel Yay., Ankara
- DELİVELİ, Emre, AFYONOĞLU, Burcu, (2006, Mayıs), “**Kur Gerçekten Değerlimi? Kritik Bir Bakış Açısı**”, www.tepav.org.tr (12.02.2007)

DEMİRCİ, Nedret (2005), **Finansal Krizlerin Anatomisi: Modern Kriz Teorileri Işığında Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu

DOĞRU, M. Kemal, (2002), **Finansal Serbestleştirme ve Gelir Dağılımı: Türkiye Örneği**, Ankara, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi

DPT, (2000), “Deri ve Deri Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu”,

DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT, Ekonomik Göstergeler, www.dpt.gov.tr

EMEK, Uğur, (2000, Eylül), “Finansal Piyasalarda Serbestleşmenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri”, **Rekabet Dergisi**, s.3

<http://www.rekabet.gov.tr/word/3sayidergi.doc>, (22.05.2006)

EMİL M. Ferhat, VEHBİ M. Tuğrul, (2003), “Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kalkınma: Türkiye Örneği”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, sayı: 48, s.1–23

ERDAOĞAN, Savaş, (2006), “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, **Karaman İİBF Dergisi**, Haziran, sayı:10, s.30–39

ERTEKİN, Murat, (2005), “Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/URETIM/DT-UR.doc>, (07.07.2006)

GALİANİ, Sebastian, ve diğ., (2003), “The Cost and Benefits Of Privatization In Argentina: A Microeconomic Analysis”, Research Network Working Paper, R-454

GÜRKAN, Aynur (2005, Ekim), “1994 ve 2001 Yılı Krizlerinin Tekstil ve Tekstil Ürünleri Sektörüne Etkilerinin Oran Analizi Yardımıyla İncelenmesi”, www.tcmb.gov.tr (02.03.2007)

İNSEL, Aysu, SUNGUR, Nesrin, “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri; Türkiye Örneği–1989:III–1999:IV”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, 2003/8

JADRESİC, Esteban, ZAHNER, Roberto,(2000, August), “**Chile’s Rapid Growth in the 1990s: Good Policies, Good Luck, or Political Change?**”, IMF Working Paper, 2000/153

KANSU, Aydan, (2006), **Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri, Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, İstanbul, Güncel Yayıncılık

KAYA, Yasemin Türker, (1998), “**Sermaye Hareketleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi: Türkiye Örneği**”, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2487

KAZGAN, Gülten, (1988), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi,

KAZGAN, Gülten, (2000), **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, , İstanbul, Remzi Kitabevi

KAZGAN, Gülten, (2005), **Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.,

KİRMANOĞLU, Hülya, UYMAZ, Berna, (2006, şubat-mart), “Türkiye’de Cari Açıklar, Dış Borç, Kamu Açıklarının Seyri Konusunda Genel Bir Değerlendirme”, **İktisat Dergisi**, s.35–40

- KOZLU, C. (2003), **Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, İstanbul, İş-Kültür Yay.,
- KURDAŞ, Kemal, (2003), **Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü**, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yay.,
- ONGUN, M. Tuba, (2002), **“Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”,editör Kriz ve IMF Politikaları”** İstanbul, Alkım Yay.,
- ÖKTEN, Zeynep, YILDIRIM, Mehmet,(2006, 11–13 Eylül), **“Sermaye Hareketleri ve Tobin Vergisi”**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, Uluslararası Ekonomi Konferansı Tartışma Tebliği
- ÖNGEN, Tülin, (2004), **“Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”**, İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Der; Köse, A.H., Şenses, F., Yeldan, E., İstanbul , İletişim Yay.
- ÖZER, H. Gül, (2006), **Finansal Liberalizasyon Politikaları ve Kriz İlişkisi**, 1990 Sonrası Asya ve Türkiye Örneği, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 189
- ÖZER, Mustafa, ERDOĞAN, Levent, (2006), **“Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”**, **Ekonomik Yaklaşım**, cilt:17, sayı:60-61, s.91-109
- PRASAD, Eswar, ve diğ., (2006, August) **“Foreign Capital and Economic Growth”**, www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=16 (01.09.2006)
- SELÇUK, Hasan, (2005), **Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri**, İstanbul, Tasam Yayınları,

SEYİDOĞLU, Halil,(1999), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Kurtiş Matbaası

SOMÇAĞ, Selim, (2006) **Türkiye'nin Ekonomik Krizi, Oluşumu ve Çıkış Yolları**, İstanbul, 2006 Yayınevi

SOMEL, Cem, (2004), **“Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi”**, Küreselleşme, Ankara, İmge Kitabevi

SÖNMEZ, Atilla, (2003), **Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.,

SÖNMEZ, Mustafa, (2005), “Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000-2004”, www.bagimsizsosyalbilimciler.org (12.06.2006)

SUBAŞAT, Turan, (2004), **“Ticaret ve Kalkınma”** Edit; Nihal YILDIRIM MIZRAK, Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye, Ankara, Siyasal Yayınevi, s. 181–228

ŞENESEN, Ümit, GÜNLÜK ŞENESEN, Gülay, (2004, Ekim), “Üretim Kesimlerinde Dışalığa Bağımlılık”, **İktisat dergisi**, sayı: 452, s.51–56

ŞİRİNER, İsmail, DOĞRU, Yılmaz, (2006), **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası, 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Dipnot Yayınları,

TAYLOR, Lance, (2004), **“Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler”**, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Der; Köse, A.H., Şenses, F., Yeldan, E., İstanbul, İletişim Yay.,

TCMB, (1995), Yıllık Rapor

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri,

TÜRKAN, Ercan, (2005, Temmuz), “**Sürdürülebilir Dış Denge ve Kalkınma Açısından Tekstil ve Giyim Sektörü**”, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni (2006/13),

TÜSİAD, (2005), “**Türkiye’de Büyüme Perspektifleri, Makroekonomik Çerçeve, Dinamikler/Strateji**”, İstanbul, Lebib Yalkın Yayım. ve Basım İşleri A.Ş.,

TÜSİAD, (2006, Temmuz), **Konjonktür Değerlendirme**, sayı:13

URAS, T. Güngör, (1993), Ekonomide Özal’lı Yıllar 1980–1990, İstanbul, Afa Yay.,

UTKULU, Utku, KAHYAOĞLU, Hakan, (2005), “Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyüme Ne Yönde Etkiledi?”, 2005/13, <http://www.tek.org.tr/tartisma.php> (05.12.2006)

YAGHMAIAN, Behzad, (1994), “An Empirical Investigation of Exports, Development and Growth in Developing Countries: Challenging the Neoclassical Theory of Export-Led Growth”, <http://www.yaghmaian.com/scripts/home/index.aspx?navId=3&subNavId=2>, (25.12.2006)

YELDAN, Erinç,(2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul, İletişim Yay.,

YELDAN, Erinç,(1997), **Türkiye Ekonomisinde Krizin Oluşumu 1990–1993: Bir Genel Denge Analizi**, Ankara, Türk Harb-İş Sendikası Yay.,

YENTÜRK, Nuran, (2005), **Körlerin Yürüyüşü; Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.,

YENTÜRK, Nuran, (2003, Ağustos), “Türk Sanayinin Rekabet Gücü: Uygulanan Politikalar ve Etkileri”, **İktisat dergisi**, sayı:440, s.38-53

YÜKSELER, Zafer, TÜRKAY, Ercan, (2006, Haziran) “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Değişim: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”, <http://eaf.ku.edu.tr> (27.09.2006)